ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОВАЛЬЧУК МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 32.01-027.1:001.891.3(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТА ПОЛІТОЛОГІЇ В ЇЇ ІСТОРІЇ

Спеціальність 052 «Політологія»
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Ковальчук М. В.

Науковий керівник: Шипунов Геннадій Володимирович, доктор політичних наук, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Ковальчук М.В. Принципи формування предмета політології в її історії. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена необхідністю чіткого визначення проблематичності концептуалізації предмета політології. Попри методологічну фундаментальність проблеми предмета політології, ця тема розглядалася лише в межах наукових статей. Тобто можна констатувати відсутність ґрунтовних досліджень з означеною тематики. Це дає змогу стверджувати про наявність так званих «білих плям» в українському науковому дискурсі політології в межах цієї проблематики, що зумовлює актуальність дослідження. Зокрема, недостатньо опрацьовано вплив соціокультурної реальності на пояснення предмета політичної науки. Однією з основних причин відсутності ґрунтовних досліджень цієї проблематики є її комплексність та методологічна складність, оскільки політологія це наука, об'єктом дослідження якої постає сфера життя суспільства, яка постійно змінюється й трансформується, знаходиться в безпосередній взаємодії з науковим середовищем та володіє потенціалом прямого впливу на нього. Внаслідок наявності великої кількості методологічних традицій до концептуалізації предмета політології, а також відсутності чіткої його дефініції, важливо зосередитись не лише на предметі політології, а й на принципах, які лежать в основі його формування. Такий підхід дає змогу використовувати динамічність і постійні уточнення предметного поля політології не лише для з'ясування проблематичності цієї теми, але й для з'ясування різних чинників його формування.

У дисертаційній роботі досліджено специфіку предмета політології крізь призму його мінливості та загальності, уточнено співвідношення понять

«об'єкт» та «предмет» дослідження політичної науки. З'ясовано: специфіку впливу загальнонаукових принципів формування методологічного дискурсу науки у сфері політології на окреслення її предмета; аспект часово-просторової детермінованості знання про політику з точки зору його фізичного та соціального проявів; ідеологічну складову формування політологічного дискурсу крізь вплив політичної системи на формування предметного поля політології; вияв соціальної раціональності як визначальної складової концептуалізації предметного поля політичної науки. Продемонстровано дію часово-просторової й ідеологічної детермінант, а також принципу соціальної раціональності на формування політологічного дискурсу в Україні. Це реалізовано виконанням головних завдань дисертаційної роботи: досліджено стан опрацьованості проблематики предмета політології; визначено рівень уніфікованості досліджень цієї теми; проаналізовано й систематизовано головні парадигми визначення предмета політології згідно з типом їх методологічних установок (включно з основними напрямками політологічних досліджень); охарактеризовано головні проблеми чіткого визначення предмета політології через його динамічну природу; обґрунтовано суть методологічної різниці між предметом та об'єктом політології; окреслення межі предметного поля політології й ситуації його зміни; виокремлено внутрішні та зовнішні закономірності процесу концептуалізації предмета політології, характеристику впливу міждисциплінарних принципів формування предметного поля науки на методологічний дискурс політології; проаналізовано процес трансформації українського політологічного дискурсу крізь призму зміни дії методологічних принципів формування предмета політології.

З огляду на зазначене, об'єктом дослідження дисертаційної роботи є політична наука як система знання про політику. Предметом дослідження є саме предмет політології, методологічні принципи його формування та їх концептуалізація в соціальному, історичному й науковому дискурсах. Теоретико-методологічну основу дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід із використанням пізнавального інструментарію та

дослідницьких стратегій, розроблених авторами, як-от: К.-О. Апель, Г. Башляр, Т. Кун, Г. Патнем, К. Поппер, П. Фейєрабенд. Методологія роботи передбачає звернення до теоретичних підходів щодо трактування й розмежування понять «об'єкт» і «предмет» дослідження.

Для вирішення поставлених завдань у дисертаційній роботі використано загальнонаукові принципи формування предметного поля науки із адаптацією їх методологічних аспектів для застосування у межах політологічного наукового дискурсу, а також низку дослідницьких методів, які пов'язані з метою дослідження і дослідницькими завданнями, зокрема *спеціальні методи дослідження*: структурно-функціональний (для вичленовування структурних елементів політичної, наукової й соціальної систем і їх проявів у формуванні меж предметного поля політології); історичний (для окреслення історичної генези підходів до концептуалізації предмета політичної науки та його історичного контексту). Безпосередньо в організації пізнавального процесу використано *загальнонаукові методи*: дедукція, що дозволяє прослідкувати логічно-наслідкові зв'язки формування методології політичної науки на основі опрацювання загальнонаукових методологічних принципів; індукція, а саме у процесі дослідження загальнонаукових установок; аналіз, що застосовувався в опрацюванні літературної бази; синтез – для поєднання основних результатів дослідження у галузі точних й природничих наук із соціально-поведінковими науками, політологією зокрема; порівняння – у контексті співставлення предметної проблематики в точних і соціально-поведінкових науках; абстрагування, зокрема від комплексної природи дії принципів формування предмета політології задля чіткої їхньої концептуалізації; метод аналогій, що дозволяє провести чіткі паралелі між загальнонауковими процесами в дискурсі точних наук і в політології.

Наукова новизна результатів проведеного дослідження зумовлена такими положеннями, а саме **вперше:**

– виокремлено методологічні принципи формування предмета політології на основі звернення до загальнонаукових закономірностей розвитку наукового

знання. До принципів формування предмета політології віднесено: 1). Часово-просторовий принцип. Обґрунтовується фундаментальність категоріальної пари «час–простір» для побудови логічно-наслідкових зв'язків між явищами фізичної та політичної реальностей. Демонструється взаємозв'язок між формуванням предметного поля політології й типом концепції політичного часу, що закладена в основу здійснення політичного процесу. Характеризується означення політичного простору крізь призму конструювання конкретного типу суспільства від закладеної в ці процеси концепції часу. Розглядається концепція історизму як ілюстрація формування політичного дискурсу на основі лінійної моделі соціального часу. 2). Ідеологічний принцип. Полягає в ідеологізації наукового дискурсу політології, що спричиняється специфікою її об'єкта дослідження. Окреслюється внутрішня ідеологізованість наукового дискурсу (зумовлена загальнонауковими аспектами розвитку наукового знання) і зовнішня (притаманна політичній науці через її тісну взаємодію з політичною системою), унаслідок чого предметне поле політології може чітко детермінуватись ідеологічними, а не науковими межами. 3). Принцип соціальної прийнятності. Йдеться про тісний взаємовплив політологічного наукового дискурсу й соціуму, що полягає у прямій детермінації предметного поля політології запитами соціальної системи. У такий спосіб предмет політології окреслюється межами актуалізованих суспільством проблем і явищ з одного боку, а з іншого – домінуючим типом соціальної раціональності, яка замикає теми політологічних досліджень своїми межами. Цей принцип полягає в чіткій підпорядкованості та взаємній детермінованості наукового дискурсу й суспільної системи, що характеризується необхідною відповідністю досліджень політичної науки суспільним нормам, аксіологічним та етичним ідеалам соціуму;

– запропоновано методологічний підхід до розуміння принципів формування політологічного дискурсу та його предмета як постійної взаємодії суспільства, ідеології, науки та політичної системи, що акумулюється у часово-просторовій системі координат розвитку політичного процесу. Кожен принцип

формування предмета політології є багатокомпонентним і складним у своєму функціонуванні, аніж напряму впливає на межі функціонування інших принципів. Предмет політичної науки є результатом комплексного впливу, що полягає у взаємодії всіх принципів. Політологічний дискурс набуває характеристик відкритості чи закритості, що є сигналізатором його стану й порушення рівноваги у структурі взаємовпливу методологічних принципів. Чим більша перевага дії одного з принципів, тим більше концептуалізується проблема закритості політологічного дискурсу й віддаленість предметного поля політології від реальних потреб суспільства й політичної системи;

– здійснено детальний огляд історії еволюції предметної області політології в Україні крізь призму дії принципів на її формування. Характеризується дія принципів формування предмета політології в межах політологічного дискурсу України, що простежується у трансформації ідеологічного впливу крізь політичні зміни в Україні, унаслідок чого крізь здійснення процесів демократизації й вестернізації в політичній сфері відбулася демократизація й вестернізація політичної науки. Трансформація політологічного дискурсу в межах України супроводжувалася прямою зміною детермінант формування наукового дискурсу крізь призму часово-просторового, ідеологічного і принципу соціальної прийнятності. У контексті зміни політичного дискурсу України ілюструється взаємопов’язаність усіх політичних і соціальних процесів, що напряму кристалізується у принципах формування наукового дискурсу, зокрема політологічного, і його предмета.

Уточнено*:*

– розуміння принципу наукового плюралізму. Обґрунтовано його необхідність та особливість у межах методології політичної науки. Охарактеризовано ситуацію відкритості наукового дискурсу через здійснення принципу плюралізму як основну умову здійснення суспільствознавчого наукового дискурсу. Принцип плюралізму в науці розглядається основним конструктивним началом, що забезпечує постійний приріст наукового знання.

У межах політології цей принцип трансформується в основну характеристику її раціональності через міждисциплінарність політичної науки;

– розуміння предмета політології крізь призму його методологічних особливостей. Переосмислюється методологічна складність у визначенні предмета політичної науки, що пояснюється його динамічністю та непостійністю як з точки зору соціально-історичних детермінант, так і згідно конкретного типу обраної дослідником методології. Поняття «предмет» політології необхідно трансформується й уточнюється відповідно до соціальних та політичних метаморфоз у суспільстві, що відображає його соціальну природу, унаслідок чого розширюються межі предметного поля політичної науки, що можна охарактеризувати як сталий процес. Предмет політології трактується як комплексний конструкт, що містить різноманітні аспекти проявів політичної реальності;

– аналіз процесу деідеологізації політичної науки в Україні. Із розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності відбувся перехід від закритого до відкритого типу наукового дискурсу, унаслідок чого в межах суспільствознавчого знання відбулися процеси виходу з-під ідеологічного. Це призвело до заміни марксистської парадигми наукотворення на позитивістську. Політична наука України в процесі свого існування підпадала під різноманітні впливи методологічних традицій і принципів, а зміна парадигми суспільствознавства відбулася внаслідок політичних метаморфоз. Тож історія політології в Україні володіє потенціалом бути ілюстративною базою для пояснення дії принципів формування предметного поля політології.

Набули подальшого розгляду:

– методологічні принципи розвитку наукового дискурсу, зокрема такі, як історизм, соціальна прийнятність та ідеологічний принцип. Політична наука у процесі свого розвитку від зародження до повної інституціоналізації пройшла низку методологічних метаморфоз, що відображалося на предметі, засобах і методології досліджень, унаслідок чого її становлення проходило етапи, які властиві усім системам наукового знання. Отже, розроблені принципи розвитку

наукових теорій і формування їх предметів можуть бути адаптовані до застосування в методології політичної науки, що простежується через міждисциплінарність політичної науки, а також її всезростаюче наближення до чіткості точних наук;

– дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх відносно науки факторів на розвиток наукового знання, а саме ідеології та соціальної системи. Із точки зору методологічного дискурсу наука підпадає під вплив суспільних факторів, оскільки науковий дискурс розгортається в межах соціальної прийнятності. Це є зовнішніми його детермінантами, яким притаманна політична ідеологізованість, що проникає в науковий дискурс під час здійснення горизонтальних комунікативних процесів у його структурі. Із іншого боку, науковий дискурс необхідно підпадає під вплив внутрішніх процесів наукового співтовариства з точки зору його ідеологізованості, а саме у контексті «віри» в усталені методологічні принципи. У межах політології ці принципи набувають нових проявів крізь призму більшої безпосередності зв'язку між предметом дослідження та самим дослідником;

– розмежування понять «предмет» і «об'єкт» політології. У методології політичної науки існує можливість її визначення через поняття об'єкта, унаслідок чого дослідники схильні визначати політологію у вузькому й широкому значеннях. Вузьке значення характерне для визначень політичної науки крізь призму її предмета, а широке – об'єкта. Така ситуація в політологічному дискурсі створює додаткову проблематичність у визначенні предмета політології. Тож уточнення чіткого розмежування понять «об'єкт» і «предмет» політології дозволяє уникнути логічної помилки «підміни понять» у процесі концептуалізації предметного поля цієї науки, бо «предмет» науки є основним поняттям для визначення та інституціоналізації наукової системи як незалежної. І саме це поняття повинно слугувати основною підставою для визначення політичної науки.

Теоретичне й практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що ключові результати дослідження є уточнюючими удосконаленнями

понятійно-категоріального апарату політичної науки. В межах методології політології результати дослідження можна застосовувати як схематичне зображення конструювання політологічного дискурсу. Виокремлюючи елементи прояву дії принципів формування предмета політології – передбачати структурні зміни його поля. У процесі здійснення наукового політологічного дискурсу можна виокремлювати переважаючу дію одного з методологічних принципів, характеризуючи стан політичної системи і рівень її впливу на наукове середовище в галузі політології.

Результати дослідження ілюструють проблематичність й комплексність у процесі концептуалізації предмета політології, що нівелює можливість його чіткої дефініції. Внаслідок чого пропонується альтернативний розгляд питання формування предмета політології крізь призму дії методологічних принципів, закладених в алгоритмі його конструювання, і які є детермінантами рамок предметного поля політології.

Ключові слова: політологія, історія політичної науки, методологія політології, критична теорія, соціальна раціональність, принцип, цінності, об’єкт і предмет дослідження, демократія, політичні інститути, теорія політики, теорія політичних систем і їх елементів, теорія міжнародних відносин, політична ідеологія.

ABSTRACT

Kovalchuk M.V. Principles of Formation of the Subject of Political Science in its History. – Qualifying research on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 "Social and Behavioural Sciences", speciality 052 "Political Science" - Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2023.

The thesis examines the specifics of the subject of political science through the prism of its variability and generality, clarifies the correlation between the concepts of "object" and "subject" of political science research. The article reveals the specifics of the influence of general scientific principles on the formation of the methodological discourse of science in the field of political science; the aspect of temporal and spatial determinism of knowledge about politics in terms of its physical and social manifestations; the ideological component of the formation of political discourse through the influence of the political system on the formation of the subject field of political science; the manifestation of social rationality as a defining component of the conceptualization of the subject field of political science. It demonstrates the influence of temporal-spatial and ideological determinants, as well as the principle of social rationality on the formation of political discourse in Ukraine. This is realized by fulfilling the main tasks of the dissertation: studying the state of development of the subject of political science, determining the level of unification of research on this topic; analyzing and systematizing the main paradigms of defining the subject of political science in accordance with the type of their methodological settings, including the main areas of political science research; characterizing the main problems of a clear definition of the subject of political science due to its dynamic nature; characterizing the methodological difference between the subject and object of political science.

The relevance of the topic of the dissertation is due to the need to clearly articulate the problematic nature of the conceptualization of the subject of political science, which is why different concepts of the subject of political research are formed within different methodological schools. Despite the methodological

fundamental nature of the issue of the subject of political science, this topic has been addressed only in scientific articles. And within the framework of dissertation research, it was only cursory and partial, which allows us to assert the existence of a "white spot" in the Ukrainian scientific discourse of political science on this topic. This is due to the insufficient study of the principles of formation of the subject of political science in different historical epochs within the Ukrainian political science discourse, from the point of view of the methodological level of research. In particular, there is a lack of methodological analysis of the influence of a certain socio-cultural reality on the establishment of the subject of political science. Nevertheless, it should also be noted that today's political discourse lacks a clear and unambiguous understanding of the subject of political science, which is the reason for manipulative processes in constructing of the political outlook of an individual. One of the main reasons for the lack of thorough research on this issue is its complexity and methodological difficulty, since political science is a science whose object of study is a sphere of society that is constantly changing and transforming, and which is in direct interaction with the scientific environment and has the potential to directly influence it. Due to the existence of a significant number of methodological approaches to the formation of the subject of political science, as well as the lack of a clear definition of it, it is rational to focus not only on the subject of political science, but also on the principles underlying its formation. Such an approach allows us to use the dynamism and constant refinement of the subject field of political science not only as a problematic issue, but also as evidence of changes in the relationship, effect and direct influence of the principles of its formation.

Considering all of the above, the object of study of this thesis is political science as a system of knowledge about politics. The subject of the study is the subject of political science, the methodological principles of its formation and their conceptualization in social, historical and scientific discourses. The theoretical and methodological basis of the study is a comprehensive interdisciplinary approach using cognitive tools and research strategies developed by the authors, such as: K.-O. Apel, G. Bashlyar, T. Kuhn, G. Putnam, K. Popper, P. Feyerabend. The methodology

of the work involves reference to theoretical approaches to the interpretation and distinction of the concepts of "object" and "subject" of research.

To solve the tasks set in the dissertation, the general scientific principles of forming the subject field of science with the adaptation of their methodological aspects for use within the political science discourse, as well as a number of research methods related to the purpose of the study and research tasks, in particular, *special research methods*: structural and functional (to identify the structural elements of the political, scientific and social systems and their manifestations in the formation of the boundaries of the subject field of political science and its historical context); *general scientific methods* were used directly in the organisation of the cognitive process: deduction, which allows to trace the logical consequences of the formation of the methodology of political science on the basis of the development of general scientific methodological principles; induction, namely in the process of studying general scientific attitudes; analysis, which was used in the study of the literature base; synthesis - to combine the main results of research in the field of exact and natural sciences with social and behavioural sciences, political science in particular; comparison - in the context of comparing subject matter in the exact and social and behavioural sciences; abstraction, in particular, from the complex nature of the principles of formation of the subject of political science for their clear conceptualization; the method of analogies, which allows to draw clear parallels between general scientific processes in the discourse of the exact sciences and political science

The scientific novelty of the results of the study is due to the following provisions, in particular, for the **first time:**

- the methodological principles of forming the subject of political science are identified on the basis of reference to the general scientific laws of development of scientific knowledge. The principles of formation of the subject of political science include: 1). The time-space principle. The author substantiates the fundamental nature of the categorical pair "time-space" for building logical and consequential links between the phenomena of physical and political realities. The article

demonstrates the relationship between the formation of the subject field of political science and the type of the concept of political time, which is the basis for the political process. The definition of political space through the prism of constructing a particular type of society from the concept of time embedded in these processes is characterised. The concept of historicism is considered as an illustration of the formation of political discourse on the basis of a linear model of social time. 2). Ideological principle. It consists in the ideologisation of the scientific discourse of political science, which is caused by the specifics of its object of study. The internal ideologisation of scientific discourse (caused by general scientific aspects of the development of scientific knowledge) and external ideologisation (inherent in political science due to its close interaction with the political system) are outlined, so that the subject field of political science can be clearly determined by ideological rather than scientific boundaries. 3). The principle of social acceptability. This refers to the close interconnection of political science discourse and society, which is the direct determination of the subject field of political science by the needs of the social system. In this way, the subject of political science is defined by the boundaries of problems and phenomena actualised by society, on the one hand, and, on the other hand, by the dominant type of social rationality that closes the topics of political science research within its limits. This principle is based on the clear subordination and mutual determinism of scientific discourse and the social system, which is characterised by the necessary compliance of political science research with social norms, axiological and ethical ideals of society;

- the thesis proposes a methodological approach to understanding the principles of formation of political science discourse and its subject as a constant interaction of society, ideology, science and political system, which is accumulated in the time-space coordinate system of the political process. Each principle of the formation of the subject of political science is multicomponent and complex in its functioning, rather than directly affecting the limits of the functioning of other principles. The subject matter of political science is the result of a complex influence, which is the interaction of all principles. Political science discourse acquires characteristics of

openness or closure, which is a signal of its state and imbalance in the structure of mutual influence of methodological principles. The greater the predominance of one of the principles, the more the problem of the closeness of political discourse and the remoteness of the subject field of political science from the real needs of society and the political system is conceptualised;

- a detailed review of the history of the evolution of the subject area of political science in Ukraine through the prism of the principles' influence on its formation is considered. The author characterises the effect of the principles of formation of the subject of political science within the political discourse of Ukraine, which can be traced in the transformation of ideological influence through political changes in Ukraine, which resulted in the democratization and westernization of political science through the processes of democratization and westernization in the political sphere. The transformation of political science discourse within Ukraine was accompanied by a direct change in the determinants of scientific discourse formation through the prism of time and space, ideology and the principle of social acceptability. In the context of the change in the political discourse of Ukraine, the interconnectedness of all political and social processes is illustrated, which is directly crystallized in the principles of formation of scientific discourse, including political science, and its subject matter.

Clarified:

- understanding of the principle of scientific pluralism. Its necessity and specificity within the methodology of political science are substantiated. It characterises the situation of openness of scientific discourse through the implementation of the principle of pluralism as the main condition for the implementation of social science scientific discourse. The principle of pluralism in science is considered to be the main constructive principle that provides a constant increase in scientific knowledge. Within political science, this principle is transformed into the main characteristic of its rationality due to the interdisciplinarity of political science;

- understanding the subject of political science through the prism of its methodological features. The methodological complexity in defining the subject of political science is reconsidered, which is explained by its dynamism and impermanence both in terms of socio-historical determinants and according to the specific type of methodology chosen by the researcher. The concept of "subject" of political science needs to be transformed and clarified in accordance with social and political metamorphoses in society, which reflects its social nature, and as a result, the boundaries of the subject field of political science are expanding, which can be described as a sustainable process. The subject of political science is interpreted as a complex construct that includes various aspects of political reality;

- analysis of the process of de-ideologization of political science in Ukraine. With the collapse of the USSR and Ukraine's independence, there was a transition from a closed to an open type of scientific discourse, which resulted in the processes of breaking free from ideological knowledge within social science. This resulted in the replacement of the Marxist paradigm of scientific creation with a positivist one. In the course of its existence, political science in Ukraine has been subject to various influences of methodological traditions and principles, and the paradigm shift in social science has occurred as a result of political metamorphoses. Therefore, the history of political science in Ukraine has the potential to serve as an illustrative basis for explaining the principles of formation of the subject field of political science.

The following questions were further explored:

- methodological principles of scientific discourse development, in particular, such as historicism, social acceptability and ideological principle. Political science has undergone a number of methodological metamorphoses in the course of its development from its inception to full institutionalization, which has affected the subject matter, research tools and methodology, and as a result, its formation has passed through stages that are common to all systems of scientific knowledge. Therefore, the developed principles of the development of scientific theories and the formation of their subjects can be adapted to the methodology of political science,

which can be traced back to the interdisciplinarity of political science, as well as its growing approximation to the rigour of the exact sciences;

- studying the influence of factors external and internal to science on the development of scientific knowledge, namely ideology and the social system. From the point of view of methodological discourse, science is influenced by social factors, since scientific discourse unfolds within the framework of social acceptability. These are its external determinants, which are characterized by political ideology that penetrates scientific discourse through horizontal communication processes in its structure. On the other hand, scientific discourse is necessarily influenced by the internal processes of the scientific community in terms of its ideology, namely in the context of "faith" in established methodological principles. Within political science, these principles take on new manifestations through the prism of a more direct connection between the subject of research and the researcher;

- distinguishing between the concepts of "subject" and "object" of political science. In the methodology of political science, it is possible to define it through the concept of an object, which is why researchers tend to define political science in both narrow and broad terms. The narrow meaning is characteristic of definitions of political science through the prism of its subject, and the broad meaning - of its object. This situation in the political science discourse creates additional problems in defining the subject of political science. Therefore, clarifying the clear distinction between the concepts of "object" and "subject" of political science allows avoiding the logical error of "substitution of concepts" in the process of conceptualizing the subject field of this science, since the "subject" of science is the main concept for defining and institutionalising the scientific system as an independent one. And it is this concept that should serve as the main basis for defining political science.

The theoretical and practical significance of the findings is that the key results of the study are clarifying improvements to the conceptual and categorical tools of political science. Within the methodology of political science, the results of the study can be used as a schematic representation of the construction of political discourse. By highlighting the elements of the principles of formation of the subject of political

science, it is possible to predict structural changes in its field. In the process of scientific political science discourse, it is possible to identify the predominant effect of one of the methodological principles, characterizing the state of the political system and the level of its influence on the scientific environment in the field of political science.

The results of the study illustrate the problematic and complexity in the process of conceptualizing the subject of political science, which makes it impossible to define it clearly. As a result, an alternative consideration of the issue of the formation of the subject of political science through the prism of the methodological principles inherent in the algorithm of its construction, which are the determinants of the framework of the subject field of political science, is proposed.

Keywords: political science, history of political science, methodology of political science, critical theory, social rationality, principle, values, object and subject of research, democracy, political institutions, theory of politics, theory of political systems and their elements, theory of international relations, political ideology.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові статті, опубліковані у періодичних наукових фахових виданнях України:

1. Ковальчук М. Комунікативна відкритість, як складник предметного поля політології. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. № 28. С. 153–160.
2. Ковальчук М. Методологія політичної науки крізь призму методології суспільних наук Карла Поппера. *Регіональні студії.* 2020. № 20. С. 162–167.
3. Ковальчук М. Політика як мистецтво управління людьми у філософсько-політичних концепціях Платона й Арістотеля. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2019. № 22. С. 150–155.

Наукові статті, опубліковані у періодичних наукових виданнях інших держав, які включені до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science:

1. Kovalchuk M., Shypunov H. Dialogic Basis of the Categories of “Openness” and “Tolerance” to the “Other” in Modern Political Discourse – Martin Buber and Gabriel Marcel. *Studia Warmińskie, 58, 87–99.* 2021. No. 58. P. 87–99.

Розділи у колективних монографіях:

1. Ковальчук М. Відкритість як складова політичного буття людини: комунікативний і діалогічний аспекти. *Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри.* : колект. монографія. Львів, 2022. Т. 3 : Антропологічні, суспільно-політичні та інституційні виміри розвитку демократії в Україні. С. 183–210.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ковальчук, М., (2019). Політика як мистецтво у філософських концепціях Платона та Арістотеля. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 7 лютого 2019, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 128–130.

2. Ковальчук, М., (2020). Предмет політичних вчень епохи Середньовіччя. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 6 лютого 2020, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 81–83.

3. Ковальчук, М., (2021a). Біологічні засади політики в концепції політичного розвитку Ф.Фукуями. У: *«VII методологічні читання – сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)», 11 грудня 2020, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 193–195.

4. Ковальчук, М., (2021b). Семіотична природа політологічного знання. У: *«VIII Методологічні читання – Розвиток політичної науки в Україні: сучасні методологічні тренди та практичні виміри (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)», 10 грудня 2021, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 181–183.

5. Ковальчук, М., (2022). Раціональна прийнятність, як детермінанта предметного поля політології. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 9 лютого 2022, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 94–96.

6. Ковальчук, М., (2023). Співвідношення кайроса та хроноса крізь призму історичності політичного знання. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 10 лютого 2023, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 125–127.

7. Ковальчук, М. В., (2021). Семіотика як методологія політичної науки. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 10 лютого 2021, Львів, Україна.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 105–107.

Зміст

ВСТУП 22

РОЗДІЛ 1. СТАН ОПРАЦЬОВАНОСТІ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПРЕДМЕТА ПОЛІТОЛОГІЇ В ЇЇ ІСТОРІЇ: ДОНАУКОВИЙ ТА НАУКОВИЙ ЕТАПИ 33

Висновки до розділу 1 71

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРЕДМЕТА ПОЛІТОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОГО ДИСКУРСУ 74

2.1. Рецепція поняття «предмет дослідження» крізь призму фундаментальності його значення для наукової системи знання 74

2.2. Поняття предмета як одне з основних проблемних полів методологічного дискурсу політології: складність визначення й чіткої концептуалізації 94

Висновки до розділу 2 114

РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ Й СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТРУЮВАННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПОЛІТОЛОГІЇ 116

3.1. Часово-просторовий принцип методологічного конструювання предметного поля політології та специфіка його концептуалізації з позиції історизму 116

3.2. Ідеологічна детермінанта встановлення меж предмета політології 136

3.3. Соціальна детермінанта встановлення меж предметного поля політологічних досліджень 149

Висновки до розділу 3 165

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИЯВУ ПРИНЦИПІВ КОНСТРУЮВАННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПОЛІТОЛОГІЇ В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ 167

4.1. Контекстуальні особливості історії становлення політології в Україні крізь призму дії ідеологічного принципу на суспільствознавчий науковий дискурс СРСР 167

4.2. Концептуалізація дії методологічного принципу соціальної прийнятності й часово-просторової детермінанти конструювання предметного поля політології в умовах українського політологічного дискурсу 182

Висновки до розділу 4 196

ВИСНОВКИ 199

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 205
ДОДАТОК А 220

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Політологія повстала як незалежна система наукового знання в другій половині XIX ст., та попри це, серед науковців цієї галузі дотепер існують дискусії щодо методологічних аспектів й принципів цієї науки. Суперечки в межах політологічного наукового співтовариства стосуються й предметної області політичної науки, яка внаслідок своєї проблематичності й динамічності є завжди відкритою. Саме тому дослідження предметного поля політології є однією із ключових та проблематичних тем у рамках теорії та історії політичної науки, внаслідок чого паралельно існують різні підходи до визначення предмета політології [38, 39, 47].

Вибір теми зумовлений необхідністю чіткого формулювання проблематичності концептуалізації предмета політології, виходячи з чого у рамках різних методологічних шкіл формуються різні концепти предмета політичних досліджень. Ця тенденція простежується як і у науковий період існування політичної науки, так і у донауковий, починаючи з Античності. Важливо зауважити необхідність встановлення географічних та часових рамок цього дослідження, зважаючи на плюралізм підходів до вивчення предметної області політології й величину історичної спадщини у існуванні знання про політику.

Часовими рамками варто визначати не лише період існування політології як самостійної науки й до тепер, а з періоду опредметнення знання про політику в часи Античності. В цей період знання про політичну сферу починає свій позитивний рух й відповідає критеріям науковості сьогодення. Розвиваючись в межах політичної філософії воно поступово займає свою окрему нішу, яка стала основою для інституціоналізації політології в окрему систему знання. Іншою крайню часову межу варто провести в сучасному стані політичної науки, її методологічними принципами й усіма історичними формами власного існування, але це породжує необхідність звернення лише до ключових підходів і парадигм політології через свою масштабність й

неможливість чіткого окреслення в силу постійної динамічності в часі. Тому часовими межами нашого дослідження є усі основні й найфундаментальніші підходи до визначення предметного поля політології, які вважаються класичними й основоположними в межах методології політичної науки, починаючи Античністю й закінчуючи початком XXI ст.

Географічні рамки дослідження детермінуються часовими й культурними аспектами розвитку політології як загальновизнаної системи наукового знання про політику. Тут політологія розуміється як наука, що є результатом позитивістського підходу до вивчення спочатку соціального, а згодом й політичного буття людини. Такий підхід є продуктом виключно західної цивілізації й західного типу мислення, що й лежить в основі нашого сучасного розуміння науки й критеріїв науковості. Внаслідок чого географічні рамки цього дослідження зосереджені виключно на кордонах «західної цивілізації», оскільки в процесі вестернізації науки українська школа політології все більше орієнтована виключно на західні парадигми політичної науки. У цьому аспекті часові рамки нашого дослідження накладаються на географічні, внаслідок чого період Античності розуміється як вихідна точка західного типу мислення з притаманною йому теоретизацією, логічністю, об’єктивністю й антропологічністю.

Попри методологічну фундаментальність питання предмета політології, ця тема знаходила свій розгляд лише в рамках наукових статей. А у межах дисертаційних досліджень вона носила лише побіжний і частковий характер, що дозволяє стверджувати про наявність «білої плями» в українському науковому дискурсі політології щодо цієї тематики. Це зумовлюється недостатнім опрацюванням в межах українського політологічного дискурсу, з точки зору методологічного рівня дослідження принципів формування предмету політології у різні історичні епохи. Зокрема, недостатність опрацювання методологічного аналізу впливу певної соціокультурної реальності на встановлення предмету політичної науки. Попри це, слід також зауважити, що в сьогоденному політичному дискурсі є відсутнім чітке і

однозначне розуміння предмету політології, що є причиною маніпулятивних процесів у формуванні політичного світогляду індивіда.

Однією з основних причин відсутності ґрунтовних досліджень цієї проблематики є її комплексність та методологічна складність, оскільки політологія це наука, об'єктом дослідження якої постає сфера життя суспільства, яка постійно змінюється й трансформується, знаходиться в безпосередній взаємодії з науковим середовищем та володіє потенціалом прямого впливу на нього. Внаслідок наявності вагомої кількості методологічних підходів до формування предмета політології, а також відсутності чіткої його дефініції – раціональним є зосередження не лише на предметі політології, а на принципах, що лежать в основі його формування. Такий підхід дозволяє використовувати динамічність й постійні уточнення предметного поля політології не лише як на проблематичності цієї теми, а також як на підтвердженні зміни співвідношення, дії й безпосереднього впливу принципів його формування.

Ключовим аспектом цього дослідження є розгляд українського наукового дискурсу політології як одного з найяскравіших полів зміни дії методологічних принципів, закладених в конструювання політичної науки. Оскільки досліджуючи історію політичної науки в Україні, можна простежити тісний взаємозв'язок між процесами у межах політичної системи, ідеологічних трансформацій й типом домінуючої наукової парадигми [10] конструювання політологічного наукового дискурсу. Внаслідок чого політична наука в Україні зазнавала й продовжує зазнавати трансформаційних впливів «ззовні», різкої зміни парадигми, кризових станів, що дозволяє нам окреслити дію принципів формування предмета політології. Принципи функціонування й конструювання наукового дискурсу є загальнонауковими, класичними в рамках методології й філософії наук, а в межах цього дослідження, вони слугують призмою для проекції цієї проблематики на предмет політології.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами та грантами. Дисертація виконана у рамках затвердженої теми наукової роботи

кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Політичні виміри державного управління: теоретичні принципи та прикладні аспекти» (номер державної реєстрації 0120U101772).

Мета – визначити основні принципи формування предмета політології крізь призму її історії.

Визначена мета зумовлює необхідність виконання таких **завдань**:

– дослідити стан опрацьованості проблематики предмета політології, визначити рівень уніфікованості досліджень цієї теми;

– проаналізувати основні парадигми визначення предмета політології відповідно до типу їх методологічних установок, включно з основними напрямками політологічних досліджень;

– охарактеризувати основні проблеми чіткого визначення предмета політології через його динамічну природу;

– проаналізувати методологічну різницю між предметом та об'єктом дослідження політології, окреслити межі предметного поля політології й ситуації його зміни;

– виокремити внутрішні та зовнішні закономірності процесу концептуалізації предмета політології, охарактеризувати вплив міждисциплінарних принципів формування предметного поля науки на методологічний дискурс політології;

– проаналізувати процес трансформації українського політологічного дискурсу крізь призму зміни дії методологічних принципів формування предмета політології.

Об'єкт дослідження – політична наука як система знання про політику.

Предмет дослідження – предмет політології, методологічні принципи його формування та їх концептуалізація в соціальному, історичному й науковому дискурсах.

Теоретико-методологічну основу дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід із використанням пізнавального інструментарію та

дослідницьких стратегій, розроблених авторами, як-от: К.-О. Апель, Г. Башляр, Т. Кун, Г. Патнем, К. Поппер, П. Фейєрабенд. Методологія роботи передбачає звернення до теоретичних підходів щодо трактування й розмежування понять «об'єкт» і «предмет» дослідження.

Для вирішення поставлених завдань у дисертаційній роботі використано загальнонаукові принципи формування предметного поля науки із адаптацією їх методологічних аспектів для застосування у межах політологічного наукового дискурсу, а також низку дослідницьких методів, які пов'язані з метою дослідження і дослідницькими завданнями, зокрема *спеціальні методи дослідження*: структурно-функціональний (для вичленовування структурних елементів політичної, наукової й соціальної систем і їх проявів у формуванні меж предметного поля політології); історичний (для окреслення історичної генези підходів до концептуалізації предмета політичної науки та його історичного контексту). Безпосередньо в організації пізнавального процесу використано *загальнонаукові методи*: дедукція, що дозволяє прослідкувати логічно-наслідкові зв'язки формування методології політичної науки на основі опрацювання загальнонаукових методологічних принципів; індукція, а саме у процесі дослідження загальнонаукових установок; аналіз, що застосовувався в опрацюванні літературної бази; синтез – для поєднання основних результатів дослідження у галузі точних й природничих наук із соціально-поведінковими науками, політологією зокрема; порівняння – у контексті співставлення предметної проблематики в точних і соціально-поведінкових науках; абстрагування, зокрема від комплексної природи дії принципів формування предмета політології задля чіткої їхньої концептуалізації; метод аналогій, що дозволяє провести чіткі паралелі між загальнонауковими процесами в дискурсі точних наук і в політології.

Наукова новизна результатів проведеного дослідження зумовлена такими положеннями, а саме **вперше:**

– виокремлено методологічні принципи формування предмета політології на основі звернення до загальнонаукових закономірностей розвитку наукового

знання. До принципів формування предмета політології віднесено: 1). Часово-просторовий принцип. Обґрунтовується фундаментальність категоріальної пари «час–простір» для побудови логічно-наслідкових зв'язків між явищами фізичної та політичної реальностей. Демонструється взаємозв'язок між формуванням предметного поля політології й типом концепції політичного часу, що закладена в основу здійснення політичного процесу. Характеризується означення політичного простору крізь призму конструювання конкретного типу суспільства від закладеної в ці процеси концепції часу. Розглядається концепція історизму як ілюстрація формування політичного дискурсу на основі лінійної моделі соціального часу. 2). Ідеологічний принцип. Полягає в ідеологізації наукового дискурсу політології, що спричиняється специфікою її об'єкта дослідження. Окреслюється внутрішня ідеологізованість наукового дискурсу (зумовлена загальнонауковими аспектами розвитку наукового знання) і зовнішня (притаманна політичній науці через її тісну взаємодію з політичною системою), унаслідок чого предметне поле політології може чітко детермінуватись ідеологічними, а не науковими межами. 3). Принцип соціальної прийнятності. Йдеться про тісний взаємовплив політологічного наукового дискурсу й соціуму, що полягає у прямій детермінації предметного поля політології запитами соціальної системи. У такий спосіб предмет політології окреслюється межами актуалізованих суспільством проблем і явищ з одного боку, а з іншого – домінуючим типом соціальної раціональності, яка замикає теми політологічних досліджень своїми межами. Цей принцип полягає в чіткій підпорядкованості та взаємній детермінованості наукового дискурсу й суспільної системи, що характеризується необхідною відповідністю досліджень політичної науки суспільним нормам, аксіологічним та етичним ідеалам соціуму;

– запропоновано методологічний підхід до розуміння принципів формування політологічного дискурсу та його предмета як постійної взаємодії суспільства, ідеології, науки та політичної системи, що акумулюється у часово-просторовій системі координат розвитку політичного процесу. Кожен принцип

формування предмета політології є багатокомпонентним і складним у своєму функціонуванні, аніж напряму впливає на межі функціонування інших принципів. Предмет політичної науки є результатом комплексного впливу, що полягає у взаємодії всіх принципів. Політологічний дискурс набуває характеристик відкритості чи закритості, що є сигналізатором його стану й порушення рівноваги у структурі взаємовпливу методологічних принципів. Чим більша перевага дії одного з принципів, тим більше концептуалізується проблема закритості політологічного дискурсу й віддаленість предметного поля політології від реальних потреб суспільства й політичної системи;

– здійснено детальний огляд історії еволюції предметної області політології в Україні крізь призму дії принципів на її формування. Характеризується дія принципів формування предмета політології в межах політологічного дискурсу України, що простежується у трансформації ідеологічного впливу крізь політичні зміни в Україні, унаслідок чого крізь здійснення процесів демократизації й вестернізації в політичній сфері відбулася демократизація й вестернізація політичної науки. Трансформація політологічного дискурсу в межах України супроводжувалася прямою зміною детермінант формування наукового дискурсу крізь призму часово-просторового, ідеологічного і принципу соціальної прийнятності. У контексті зміни політичного дискурсу України ілюструється взаємопов’язаність усіх політичних і соціальних процесів, що напряму кристалізується у принципах формування наукового дискурсу, зокрема політологічного, і його предмета.

Уточнено:

– розуміння принципу наукового плюралізму. Обґрунтовано його необхідність та особливість у межах методології політичної науки. Охарактеризовано ситуацію відкритості наукового дискурсу через здійснення принципу плюралізму як основну умову здійснення суспільствознавчого наукового дискурсу. Принцип плюралізму в науці розглядається основним конструктивним началом, що забезпечує постійний приріст наукового знання.

У межах політології цей принцип трансформується в основну характеристику її раціональності через міждисциплінарність політичної науки;

– розуміння предмета політології крізь призму його методологічних особливостей. Переосмислюється методологічна складність у визначенні предмета політичної науки, що пояснюється його динамічністю та непостійністю як з точки зору соціально-історичних детермінант, так і згідно конкретного типу обраної дослідником методології. Поняття «предмет» політології необхідно трансформується й уточнюється відповідно до соціальних та політичних метаморфоз у суспільстві, що відображає його соціальну природу, унаслідок чого розширюються межі предметного поля політичної науки, що можна охарактеризувати як сталий процес. Предмет політології трактується як комплексний конструкт, що містить різноманітні аспекти проявів політичної реальності;

– аналіз процесу деідеологізації політичної науки в Україні. Із розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності відбувся перехід від закритого до відкритого типу наукового дискурсу, унаслідок чого в межах суспільствознавчого знання відбулися процеси виходу з-під ідеологічного. Це призвело до заміни марксистської парадигми наукотворення на позитивістську. Політична наука України в процесі свого існування підпадала під різноманітні впливи методологічних традицій і принципів, а зміна парадигми суспільствознавства відбулася внаслідок політичних метаморфоз. Тож історія політології в Україні володіє потенціалом бути ілюстративною базою для пояснення дії принципів формування предметного поля політології.

Набули подальшого розгляду:

– методологічні принципи розвитку наукового дискурсу, зокрема такі, як історизм, соціальна прийнятність та ідеологічний принцип. Політична наука у процесі свого розвитку від зародження до повної інституціоналізації пройшла низку методологічних метаморфоз, що відображалося на предметі, засобах і методології досліджень, унаслідок чого її становлення проходило етапи, які властиві усім системам наукового знання. Отже, розроблені принципи розвитку

наукових теорій і формування їх предметів можуть бути адаптовані до застосування в методології політичної науки, що простежується через міждисциплінарність політичної науки, а також її всезростаюче наближення до чіткості точних наук;

– дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх відносно науки факторів на розвиток наукового знання, а саме ідеології та соціальної системи. Із точки зору методологічного дискурсу наука підпадає під вплив суспільних факторів, оскільки науковий дискурс розгортається в межах соціальної прийнятності. Це є зовнішніми його детермінантами, яким притаманна політична ідеологізованість, що проникає в науковий дискурс під час здійснення горизонтальних комунікативних процесів у його структурі. Із іншого боку, науковий дискурс необхідно підпадає під вплив внутрішніх процесів наукового співтовариства з точки зору його ідеологізованості, а саме у контексті «віри» в усталені методологічні принципи. У межах політології ці принципи набувають нових проявів крізь призму більшої безпосередності зв'язку між предметом дослідження та самим дослідником;

– розмежування понять «предмет» і «об'єкт» політології. У методології політичної науки існує можливість її визначення через поняття об'єкта, унаслідок чого дослідники схильні визначати політологію у вузькому й широкому значеннях. Вузьке значення характерне для визначень політичної науки крізь призму її предмета, а широке – об'єкта. Така ситуація в політологічному дискурсі створює додаткову проблематичність у визначенні предмета політології. Тож уточнення чіткого розмежування понять «об'єкт» і «предмет» політології дозволяє уникнути логічної помилки «підміни понять» у процесі концептуалізації предметного поля цієї науки, бо «предмет» науки є основним поняттям для визначення та інституціоналізації наукової системи як незалежної. І саме це поняття повинно слугувати основною підставою для визначення політичної науки.

Теоретичне й практичне значення одержаних результатів. Ключові результати дослідження є уточнюючими удосконаленнями понятійно-

категоріального апарату політичної науки. В межах методології політології результати дослідження можна застосовувати як схематичне зображення конструювання політологічного дискурсу. Виокремлюючи елементи прояву дії принципів формування предмета політології – передбачати структурні зміни його поля. У процесі здійснення наукового політологічного дискурсу можна виокремлювати переважаючу дію одного з методологічних принципів, характеризуючи стан політичної системи і рівень її впливу на наукове середовище в галузі політології.

Результати дослідження ілюструють проблематичність й комплексність у процесі концептуалізації предмета політології, що нівелює можливість його чіткої дефініції. Внаслідок чого пропонується альтернативний розгляд питання формування предмета політології крізь призму дії методологічних принципів, закладених в алгоритмі його конструювання, і які є детермінантами рамок предметного поля політології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним й завершеним науковим дослідженням, в якому розглянуто загальнонаукові принципи конструювання наукового дискурсу, простежено їх вплив на формування предмета політології, уточнено поняття «предмет» й «об'єкт» дослідження політології, досліджено основні історичні етапи розвитку українського політологічного дискурсу крізь призму дії методологічних принципів формування предмета політології. Усі продемонстровані у дисертації положення й результати здобуті автором самостійно. Наукова праця виконана без участі співавторів.

Апробація результатів дослідження. Ключові результати дисертації були обговорені на засіданнях кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка та апробовані на міжнародних, регіональних та всеукраїнських конференціях. А саме у ході міжнародних й всеукраїнських конференцій: «VII методологічні читання – сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)» (Львів, 11 грудня 2020) та «VIII Методологічні читання – Розвиток

політичної науки в Україні: сучасні методологічні тренди та практичні виміри (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)» (Львів, 10 грудня 2021). Звітних конференціях філософського факультету Львівського національного університету імені І. Франка (Львів, 7 лютого 2019 року, 6 лютого 2020 року,10 лютого 2021 року, 9 лютого 2022 року та 10 лютого 2023 року). Також результати дисертаційної роботи були обговорені під час теоретико-методологічних семінарів та наукових семінарів кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 12 наукових публікацій, з яких 3 статті у фахових виданнях із політичних наук в Україні, 1 в іноземному виданні з індексом Web of Science, 1 розділ у колективній монографії, а також 7 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 4 розділів, що включають в себе загалом 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Обсяг дисертації складає 223 сторінок, з яких основний текст 183 сторінки. Список використаних джерел складає 172 джерела на 15 сторінках та додатки на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1. СТАН ОПРАЦЬОВАНОСТІ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПРЕДМЕТА ПОЛІТОЛОГІЇ В ЇЇ ІСТОРІЇ: ДОНАУКОВИЙ ТА НАУКОВИЙ ЕТАПИ

Дослідження предметного поля політології знаходило свій розгляд упродовж усього існування знання про політику, зокрема, починаючи з її витоків як складової філософського знання, що уже апріорі повинно було свідчити про ґрунтовну опрацьованість цієї проблематики відповідно до вагомої тривалості її актуальності. Протягом історії існування знання про політику лише наприкінці XIX ст. набуло формального предикату «наукового», що ствердило його повну відповідність тогочасним вимогам наукової парадигми політичної науки, як і знання про суспільство згідно з постулатами позитивізму, та уможливило відокремлення політології як самостійної дисципліни[100]. Власне сама «формальність» цього предиката викликана тим, що у політологічній літературі зберігає свою актуальність думка про достатню відповідність, усім вимогам сучасного концепту науковості, знання про політику, ще у його донауковий з точки зору позитивістського підходу період.

Ми не можемо оминути увагою і той факт, що політичні вчення, починаючи з фундаментальних творів античності, зокрема Платона й Аристотеля, так чи інакше вплинули на розвиток політичної науки та сформували підґрунтя для набуття науковим знанням усіх специфічних ознак, які би повністю задовільнили вимоги політологічного наукового співтовариства для визнання його таким, що відповідає сучасному типу раціональності в сьогоденному науковому дискурсі [100]. Вищезгадана важливість місця політичних творів різних історичних епох до кінця XIX ст. вимагає розгляду поглядів теоретиків політичного знання у донауковий період його існування, що буде застосовуватися нами у процесі дослідження, а саме у нашому підході до поділу джерельної бази дослідження на групи. Та попри багаторічну історію свого існування як знання про політику, зараховуючи сюди донауковий і власне науковий періоди існування політичної науки, ми повинні зауважити методологічну складність у чіткому визначенні предмета політології, адже як

стверджує дослідник В. Бех: «Політологія як самостійна галузь загальнонаукового знання, незважаючи на багаторічну історію існування, зазнає значних труднощів у формалізації меж свого предмета і в обґрунтуванні механізму саморозвитку»[5, с. 230].

Питання чіткої дефініції предмета науки є первинним та фундаментальним кроком до її становлення як строгої системи наукового знання, що своєю чергою повинно призвести до визнання науковим співтовариством[53] цієї системи як незалежної та обґрунтованої наукової дисципліни. Зокрема, ми повинні ствердити недоречність припущення про те, що варто піддати сумніву саме існування предмета політології, спроби чого ми можемо спостерігати в науковому дискурсі, але поряд із цим ми маємо зауважити його постійну динамічність та мінливість, що вже стали класичними предикатами поняття предмета політології в науковій літературі з цієї галузі[47]. Попереднє зауваження і є однією з основних причин проблематичності чіткого визначення предмета політології. На думку дослідниці політичної науки М. Кармазіної, під час процесу формування та після становлення наукової парадигми політології поняття її предмета жодного разу не було абсолютним, як і жодного разу не було єдиної думки дослідників щодо нього. Навпаки, на формування предметного поля політології завжди впливала низка факторів, які сприяли розвитку диференціації підходів до розгляду цієї проблематики, залежно до методологічних принципів, що були притаманні в певну епоху певному науковому співтовариству [38]. Варто зазначити і на різноманітності трактувань поняття предмета політичної науки серед представників різних шкіл політології: «З часу поступової інституалізації політичної науки і аж до сьогодення предмет політичної науки не був сталим. Так, американці (під впливом німців) найперше витрактовували політичну науку як науку про державу. У біхевіоральний період (начала якого сягають 1920-х років, а завершилася “біхевіоральна революція”, на думку Д. Істона, 1967 року) більшість дослідників дотримувалися думки, що предмет політичної науки – політична система та владне розподілення цінностей (як твердив Істон). Втім

була й інша позиція: Г. Д. Ласуел зауважував, що коли говорять про політичну науку, то мають на увазі науку про владу» [39, с. 23].

Варто наголосити, що в контексті зосередженості сучасних дослідників політичної науки на позитивістських та неопозитивістських моделях раціональності та науковості, ми можемо стверджувати про однобічність та редукціоністську спрямованість досліджень вищезгаданої проблематики, а також про наявність низки «білих плям» у концепціях формування предметного поля політології, які не здобули свого розгляду через сучасну кризу непозитивістського типу науковості, зосередженого переважно на кількісних методах досліджень, що буде більш детально розглянуто в наступних розділах нашого дослідження [63]. Проблематика предмета політичної науки знаходила свій розгляд у наукових статтях, окремих підрозділах і розділах монографій у межах українського політологічного дискурсу. Однак повноцінних наукових розвідок принципів формування предмета політології у вигляді власне дисертацій не проводилось. Звичайно, що предметне поле політології так чи інакше підлягало розгляду дослідниками, зокрема у колективній монографії «Політична думка в Україні» [38, 40, 47, 65, 72]. Проаналізувавши дисертаційні роботи варто зауважити, що попри наявність дотичних цій темі досліджень, а саме «Принципи співвідношення наукового та ідеологічного знання у політичній науці» [79] А. Сухарини, «Просторово-часові виміри політики: принципи реалізації» [78] О. Сорби, «Взаємодетермінованість антропологічних та часово-просторових вимірів політичного» [60] Ю. Мартиняк концептуалізація впливу методологічних принципів на формування предмета політології носила частковий характер і підлягала лише побіжному розгляду [39].

Пострадянське минуле України, яке зберігає свою актуальність у контексті наукотворення і сьогодні, слугує певним верифікатором взаємозв’язку соціальної реальності, ідеології, культурної ситуації та науки, де остання є певною акумуляцією впливів усіх вище перелічених факторів [3,10].

Насамперед ми можемо констатувати, що з утвердженням незалежності України виникає проблема нового вектору розвитку політичного дискурсу, що було неможливим у період існування України у складі СРСР, де поняття науки та науковості були необхідно імплікованими у сферу політичної ідеології [10, 65]. Зазначмо також і те, що внаслідок краху СРСР та відходу ідеології КПРС у історичне минуле система наукового знання все ще перебуває в жорсткому зв'язку з політичною ідеологією, яка особливо проявляє себе у сфері гуманітарного знання [10, 73]. Тож можна стверджувати факт того, що, досліджуючи зміну парадигми політичної науки та трансформацію предметного поля, ми можемо прослідкувати прямий взаємовплив політичної науки на політичну ідеологію та навпаки. У такий спосіб ми зосередимося на чіткому аналізі наявності цього взаємозв'язку без будь-яких його аксіологічних оцінок та тверджень про субстанційність одного з двох його учасників, а лише як історичного факту, який супроводжував політичну науку протягом її історії, а також як один з принципів формування предмета її дослідження. Саме тому, досліджуючи цю проблематику, потрібно звернутися до українських науковців, які творили сучасний політологічний науковий дискурс у момент кризи та розпаду попередньої наукової парадигми, а також забезпечили своїми дослідженнями базу для здійснення нової наукової моделі політологічного дискурсу, що також детермінувало сучасне предметне поле політології. Варто відзначити, що внесок українських науковців у дослідженні цієї проблематики є по-особливому важливим для нашого дослідження, оскільки здебільшого їхня наукова діяльність розгорталась у межах різкої зміни наукової парадигми СРСР і супроводжувалася перебігом «локальної наукової революції» у сфері дослідження та побудови методології політичного знання. До таких українських науковців варто віднести В. Бабкіна, В. Бебика, В. Беха, О. Власюк, І. Гавриленка, В. Горбатенка, В. Денисенка, М. Іщенка, М. Кармазіну, А. Колодій, Ф. Рудича, А. Світу, В. Селіванова, М. Михальченка.

Зауважмо, що проблематика визначення предметного поля політології крізь призму принципів його формування ще не знаходила свого системного та

повного дослідження у вигляді дисертацій з методології й історії політичної науки у межах українського наукового дискурсу, а розглядалася виключно у розділах підручників, наукових статтях та тезах доповідей на наукових конференціях [38], що сигналізує про недостатній рівень опрацювання цієї важливої галузі політичної науки. Це зауваження слугуватиме нам одним із основних аргументів обґрунтування новизни та актуальності нашого дослідження.

Дотримуючись логіки нашого дослідження, історіографічний розгляд джерельної бази нашої дисертації необхідно розпочати з наголошення необхідності чіткого її розмежування на три основні групи: А, В та С. Для чіткого пояснення нашої логіки почнемо з другої (В), в якій досліджуються питання предмета політології після її становлення як повноцінної наукової дисципліни, починаючи з XIX ст., які у процесі нашого дослідження ми поділимо на підгрупи згідно з методологічними установками, що використовувалися дослідниками у підходах до трактування предметного поля політології; та джерела донаукового етапу розвитку політичної науки (А), які мали безпосередній влив на групу В, унаслідок чого ми не можемо не ствердити їхнє фундаментальне значення на формування методологічних підстав політичної науки на рівні основоположної для наукового дискурсу групи понять: «предмет та об'єкт дослідження». Звичайно, що група А виходить за межі класичної позитивістської традиції розуміння науковості та традиційно відноситься до предмета «Політологія» як її системна складова у вигляді окремої галузі, а саме «Історії політичних вчень» у межах українського наукового дискурсу, або «Політична теорія» в межах західного політологічного дискурсу [38]. Але попри вищесказане, ми повинні стверджувати, що низка праць цієї групи здійснює або здійснювала безпосередній вплив на розвиток та формування методологічних підстав сучасної політичної науки.

Щодо останньої, третьої групи (С) використаних джерел, то сюди ми зараховуємо міждисциплінарні дослідження у межах методології та філософії науки, які безпосередньо не торкаються проблематики предмета політології,

але становлять собою методологічне «ядро» нашого наукового дослідження. Розглядаючи історію науки і техніки, ми можемо зауважити певні методологічні закономірності розвитку наукового знання, перехід та взаємний обмін термінологією між точними та гуманітарними науками, спроби впровадження методології точних наук у сферу суспільствознавчих дисциплін, а також перехід наукового знання на новий рівень синтезуючої міждисциплінарності [64]. Результат взаємовпливу точних наук на політологічний дискурс ми, власне, прослідковуємо, зауважуючи домінацію кількісних методів дослідження в сьогоденній політології, що цілком відповідає ідеалу науковості з позиції позитивістської парадигми науки [44]. Отже, під час нашого дослідження ми детерміновані звертатися до джерел, в яких розглянуто проблематику принципів формування предмета науки з інших, зокрема точних або природничих, наук, і які вже стали класичними для загальнонаукового методологічного дискурсу. Через відсутність співставних методологічних джерел із цієї проблематики в політологічному науковому дискурсі ми будемо екстраполювати результати цих досліджень на досліджувану нами проблематику.

Цим підходом демонструється ще одна складність дослідження, яка полягає в історичному розриві у понад дві тисячі років між розвитком політичних теорій, пошуку їх теоретичних підстав, здійснення спроб охоплення політичного буття в категоріях, які дотепер із певними уточненнями та необхідними якісними змінами свого денотату використовуються в політологічному дискурсі, та утвердження політичної науки як наукової системи знань. Із одного боку, політологія «успадкувала» увесь набутий тисячами років та поколіннями політичних мислителів матеріал, а з іншого – утвердила своєю інституціалізацією нові вимоги до атрибуту науковості, що своїми межами відокремили цю низку першоджерел. Однак на думку великої кількості дослідників, зокрема Г. Алмонда, політична наука зароджується власне в Античній Греції, хоча у своєму розвитку піддавалася численним якісним змінам. Зокрема, сам дослідник писав: «Якщо би ми побудували

графічну модель історії розвитку політичної науки у вигляді кривої, яка відображає прогрес у вивченні політики на протязі століть, то почати слід було би із зародження цієї науки в Древній Греції» [100, с. 1]. Саме цією думкою дослідника ми обґрунтовуємо необхідність присутності в історіографічному розгляді цієї проблематики групи А.

Наступною важливою групою, виділення якої здавалося б необхідним, є науковий доробок українських дослідників. Але попри те, що виділяємо окремою увагою їхній внесок, розуміючи його фундаментальну важливість для нашого дослідження, ми дотримуватимемось тенденції поділу джерел на три групи. Зокрема, вважаємо інституалізацію політичної науки як незалежної наукової дисципліни основною підставою для поділу та відносимо праці українських дослідників до групи В. Попри всю специфіку формування української політологічної школи, ми спостерігаємо тенденцію до «вестернізації» політологічного світогляду наших дослідників, яка у своїй суті є скоріше позитивним науковим явищем, що супроводжує практично весь науковий дискурс сучасності [47]. «Вестернізація» проявляється в тому, що українські науковці беруть за основу результати досліджень та методологічні парадигми дослідників, які представляють політологічні школи США, Великої Британії, Франції та Німеччини. Звичайно, аналізуючи історію політичної науки ми розуміємо, що сучасна політологічна парадигма є напряму пов’язаною із здобутками американських учених, які перенесли політичне знання на якісно новий виток розвитку його дослідження. Але як умовно негативний аспект, ми спостерігаємо відсутність достатньо ґрунтовних українських досліджень, наявність низки «білих плям» в українській традиції політичної науки, із проблематики предмета політології. Розгляд групи А ми здійснюватимемо, дотримуючись хронологічного порядку викладу матеріалу. Тож розпочнемо із творів фундаментальних мислителів епохи Античності: Платона («Держава» [68] та «Закони» [160]) та Арістотеля («Політика» [106], «Нікомахова етика» [105]). У цих творах філософи вперше спробували

теоретично та логічно підійти до вивчення політики, а також дали перші дефініції цього явища.

Зауважмо, що мислителі використовували філософські методи, які нерідко називатимуться «метафізичними» та «квазінауковими», що притаманне критичній літературі XX ст. щодо політичних поглядів Платона [69, 70, 71]. Проте ці два мислителі ввели в обіг та проаналізували низку до сьогодні важливих політологічних категорій, визначили напрямок дослідження політичного знання на наступні епохи, а також започаткували два типи методології політичного дослідження: платонівський ідеалізм, який вважатиме завданням політики досягнення та втілення в реальність ідеалу політичного буття людини, а предметом політичної думки повинен бути ідеальний тип політичної системи; та арістотелівський реалізм, який поставатиме на основі збору конкретного матеріалу з реально існуючих, функціонуючих політичних систем та на основі детального аналізу – вибору оптимальних із них.

Арістотель описав грецькі міста-держави і на основі їх дослідження запропонував типологію основних тогочасних політичних систем, розподіливши їх на правильні (монархія, аристократія, політія) та неправильні (тиранія, олігархія, демократія), а також охарактеризував політію як найкращу форму державного правління та піддав демократію критичному аналізу [106]. Оцінюючи внесок Платона та Арістотеля у розвиток політичного знання, необхідно пам’ятати, що це була одна з перших спроб теоретичного підходу до розгляду політики на основі логічних та послідовних методів філософського мислення, про які нам відомо. Це були перші спроби охарактеризувати існування полісу, схопити його в категоріях, а також віднайти способи оптимізації життя громадян у ньому, використовуючи логічне категоріальне мислення. Як ми можемо простежити, велика частина термінології, запропонованої цими двома античними мислителями, досі знаходиться в обігу та стала класичною для сучасного політологічного дискурсу, що свідчить про фундаментальне значення їхнього впливу на розвиток політичної думки. Отже, ми охарактеризуємо політичні праці Платона й Арістотеля як перший якісний

стрибок розвитку в дослідженні політичного, його природи та першу спробу пошуку предмета, але ще поки політичної філософії.

Крізь століття та тисячоліття політичні погляди Платона та Арістотеля знайшли своє концептуальне продовження в епоху Середньовіччя. Блаженний Аврелій Августин у творі «Про град Божий» («De Civitate Dei contra paganos») [166] продовжив розвиток ідей платонівського ідеалізму, дотримуючись тези про дуальне існування поряд «Граду Божого» та «Граду Земного», де перший є субстанційною ідеєю для втілення та наслідування у другому. Ця ідея відображала тенденцію обґрунтування представниками ранньої середньовічної філософії (ми залучаємо сюди патристику та апологетику) дуального існування вічних законів християнства даних Богом та діяльністю тимчасових світських правителів. Тож постала проблема співвідношення світської та релігійної влад, яка на довгий період стане предметом політичної рефлексії тих часів.

Якщо Августин Блаженний був продовжувачем політичних ідей Платона, безсумнівно імплікованих у доктрину Християнства, то Св. Тома Аквінський був прихильником Арістотелевої традиції та на основі детального аналізу «Політики» [106] виклав свої політичні думки у «Коментарях до Арістотелевої “Політики”» [169]. У цьому творі Аквінат обґрунтував Арістотелівські ідеї про те, що людина є істота соціальна та раціональна, держава є природнім результатом мислення, а правильне правління здатне приводити людей до духовного розвитку. Також ним було розглянуто монархію як єдиновірний спосіб правління. Проблему співвідношення світської та релігійної влади він вирішував їх розподіленням, а також взаємним існуванням поряд, але нюансом було те, що жорсткий тиск та домінування світської влади над релігійною могли слугувати легітимізацією непокори суспільства своєму монархові [169]. Зауважмо, що політичні погляди Томи Аквінського є основним ядром політичної доктрини Католицької церкви.

Політичні погляди епохи Середньовіччя характеризуються тенденцією імплікації політичних поглядів Платона та Арістотеля у межі християнського трактування політичної реальності. Із одного боку, це дещо призупинило

розвиток політичного знання через його «втиснення» у християнські догмати, перенасичуючи метафізичними сенсами, але з іншого – дало можливість продемонструвати потенціал і «життєздатність», запропонованих античними мислителями, теоретичних концептів політики та методологій конструювання політичних процесів всередині суспільства, а також довело їхню універсальність з огляду на поширення, яке їм забезпечили християнський та арабський світи. Поряд із вищесказаним ми повинні згадати Марсилія Падуанського, який у творі «Захиснику миру» («Defensor Pacis») [155] (1324) дотримувався думки про повну секуляризацію політичної сфери від церковного впливу і його догматизму, а також відводив державну та законодавчу діяльність виключно світській владі. Отже, ми зауважили, що в середньовічній політичній думці були спроби здійснення секулярного погляду на політику, але це було певним феноменом «випередження часу» в одиничних випадках, ніж відображенням тогочасних тенденцій у трактуванні політики.

В епохи Відродження та Нового часу науковий дискурс змінив деякі орієнтири та переважно зосереджувався на створенні нових інструментів пізнання, що відображається у гносеологічній проблематиці методів пізнання природи, суспільства та світу довкола, що знайшла свій детальний розгляд у межах філософського знання цих періодів. Виникла необхідність пошуку нового оптимального способу побудови «картини світу», яка би відповідала розвитку наукового світогляду та відображала «світ речей» відповідно то того, як він себе проявляє крізь призму своїх «феноменів». У такий спосіб утвердилася криза «християнської космогонії», основні постулати якої піддались сумніву та не витримували критики у процесі нових результатів фізичних та природознавчих експериментів. Низка знаходження суперечностей та невідповідностей християнської парадигми з результатами досліджень у сфері природознавства призвів до кризи місця принципу «теологізму» як ядра світоглядних орієнтирів дослідників. Насправді це постулює перші кроки у процесі інституціоналізації науки як основоположного чинника у формуванні «картини світу» сучасного суспільства.

Своєю чергою це знайшло своє відображення у дослідженні суспільства та політики із подальшою наростаючою хвилею секуляризації, яка на відміну від спроби М. Падуанського уже матиме системний, а не одиничний, характер. Зокрема, одну з перших «секулярних революцій» у сфері знання про політику здійснив Н. Макіавеллі у праці «Державець» [56] (1531). Мислитель один із перших відрізав «бритвою Оккама» усі моральні та етичні аспекти концепцій розуміння політики, вклавши в центр розуміння політичної діяльності здобуття та збереження політичної влади. Політика, на думку Н. Макіавеллі, повинна проводитись, керуючись раціональним розумом, будуючись на прийнятті рішень, в основі яких закладено алгоритм причинно-наслідкових логічних зв'язків, втілення їх в реальність повинно призвести до здобуття поставлених вигоди та цілей. Насправді тут ми простежуємо першу в історії політичної науки спробу побудови концепції політики, предметом якої є не досягнення загального блага для суспільства, побудову ідеальної політичної системи, яка матиме на меті досягнення щастя для кожного індивіда спільноти чи ствердження метафізичної природи політичної влади. Навпаки, політична теорія Н. Макіавеллі – це спроба інструментального підходу, в основі якого лежить принцип оптимального використання політичної влади суб'єктом, котрий нею володіє. Ми можемо припустити, що причиною такого розуміння ним політики є безпосередня політична діяльність мислителя й усі тонкощі політичної ситуації у Флоренції на першу половину XVI ст. Попри аморальність концепції розуміння політики, Н. Макіавеллі дав практичне спрямування політичній думці, зробивши здобуття й утримання влади її головним предметом [4].

Новочасна доктрина розуміння підходу до трактування політики напряму виходила з усвідомлення центрального місця «влади» для нього. Зокрема, твори «Левіафан» [134] (1651) Т. Гоббса та «Два трактати про самоврядування» [54] Дж. Локка (1690) стали двома постулатами розгляду питання про природній та суспільний стан, а також окреслення завданням політичної рефлексії забезпечення умов мирного функціонування владних структур, взаємодії

суспільства та держави. Якщо порівнювати ці дві концепції розуміння політики та завдань політичної рефлексії, то можна дійти висновку, що вони яскраво відображають новочасну тенденцію в політичній науці, а саме відхід від релігійних підстав обґрунтування природи політичного й спробу пояснити політику як процес розумової діяльності суб'єкта задля забезпечення існування суспільного порядку. Із одного боку, це близьке розуміння до трактування політики Н. Макіавеллі, але предметом вже є не стільки влада як самоціль, а порядок, забезпечення якого постає основним предметом політичних трактатів Т. Гоббса та Дж. Локка. Зауважмо, що на актуалізацію питання політичного порядку в їхніх творах вплинув життєвий досвід цих двох політичних мислителів, оскільки вони були сучасниками громадянських воєн в Англії. Запропоновані ними концепти суспільного та природного станів, принципи переходу суспільства від одного стану до іншого, а також питання природних прав індивіда стануть актуальними на наступні століття розвитку політичної думки. Загалом питання співвідношення законів та суб'єкта влади було розглянуто ще Платоном і Арістотелем, але Т. Гоббс разом із Дж. Локком надали вагомий розвиток цій проблематиці. Насамперед вони обґрунтували їх як одну з основних проблематик предметного поля політичної теорії, завданням якої було провести чітку межу між переходом індивіда в суспільний стан, шляхом відчуження від частини своїх природніх прав на користь держави чи суспільства, і встановити оптимальні способи взаємодії суспільства та держави, забезпечивши суспільство інструментами захисту своїх природніх прав на життя, свободу й приватну власність. Одним із основних спрямувань політичного аналізу стає держава та існування суспільства в її межах як безпосереднього учасника політичного процесу, хоча ми й визнаємо, що у Дж. Локка ця ідея більш радикально поставлена, ніж у Т. Гоббса. Адже з огляду на присутність у політичній концепції останнього поняття «суверена», суб'єкт уособлює державу та наділений усією повнотою політичної влади, включно з можливістю його виходу за межі встановлених ним же законів. Попри це, у політичних теоріях Т. Гоббса та Дж. Локка ми зауважуємо народження

ліберальної теорії політики, яка остаточно утвердиться у XIX ст. і стане однією з основних стовпів існування сучасної політичної системи.

Ідея суспільного договору знайшла свій подальший розвиток у творі Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний угоду, або Принципи політичного права» [74] (1762), де політичний мислитель більш радикально, на відміну від Т. Гоббса та Дж. Локка, відкинув ідею необхідності створення держави та переходу до суспільного стану, бо це призводить до нерівності та несправедливості в межах суспільства. На його думку, суспільство і державний організм або просто держава повинні будуватися на основі поєднання окремих свобод індивідів у «загальну волю» суспільства для управління ним, де «загальна воля» домінуватиме над індивідуальною свободою. Так уперше був запропонований концепт «народного суверенітету», який стане одним із основних складових побудови предмета політичної науки. Аналізуючи вплив Ж.-Ж. Руссо на розвиток політичної теорії, ми повинні зауважити, що він був послідовником методологічного підходу Платона, підтвердженням чого є перенесення мислителем аналізу політичних категорій та концептів у спроби побудови ідеальних політичних конструктів, а також звернення до минулого та пошуку ідеального способу існування суспільства, піддаючи критиці існування приватної власності.

Ш.-Л. де Монтеск'є у трактаті «Про дух законів» [159] (1748) навпаки взяв на озброєння методологічний підхід Арістотеля – дослідження та порівняння реально існуючих держав через опис їхніх характеристик та функціонування. Досліджуючи владні структури Англії, безпосередньо перебуваючи у цій державі, він приходить до раціональних висновків щодо існування політичного правління Англії, способів здійснення там політичних свобод, а також про принципи, які закладені у здійсненні законотворчої діяльності. Ми можемо стверджувати, що це був прояв прагматичного підходу до дослідження політичного, який все ж увібрав у себе певні метафізичні установки, наприклад, приписування формам правління певних антропних властивостей, але водночас слугував певним прототипом сучасного дослідження у порівняльній

політології. Предметом дослідження Ш.-Л. де Монтеск'є були не ідеальні чи метафізичні політичні концепти, а саме реально існуючі й функціонуючі політичні структури, які він досліджував у безпосередньому перебуванні та спостереженні за ними [159].

Вище ми розглянули основні політичні доктрини Просвітництва на прикладі французьких мислителів, твори яких вважаються фундаментальними для подальшого розвитку політичного знання. Проте ми повинні згадати політичні теорії Просвітництва представників німецької класичної або ідеалістичної, як прийнято вживати на Заході, філософії. Зокрема, І. Кант у творах «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка могтиме виступати як наука» [36], «До вічного миру» [141], «Основи метафізики моральності» [140] обґрунтував ідеї верховенства права, космополітизму та принципу моральності політики, який піддавався критиці макіавелістами. На його думку, політика – це продукт людського розуму, здійснення та розвиток якого повинен привести суспільство до космополітизму, побудованого на засадах міжнародного права та економіки, що нівелюватиме застосування сили як способу вирішення політичних конфліктів й залишить війну в минулому, розглядаючи це явище виключно в розумінні інструмента незрілого розуму. Єдиним вирішенням конфліктних ситуацій повинна стати раціональна аргументація на основі логічних фактів в межах права, а здійснення тиску має відбуватися виключно в межах економічного впливу.

Погляди І. Канта стали основою для політичної рефлексії Г. Гегеля, концепція політики якого чи не найвпливовіша в науковому дискурсі XIX ст. в Європі. Методологія, розроблена філософом, стала центральним стовпом опори марксизму. У творах «Наука логіки» [133] (1812), «Феноменологія духу» [24] (1806) і «Основи філософії права» [25] (1821) мислитель продовжував платонівську лінію методології політичного, ставлячи в пріоритет, у співвідношенні загального й одиничного, перше, у такий спосіб акцентуючи увагу на виключно загальних категоріях політичного буття, трактуючи його як розгортання абсолютного духу. Держава розглядалася ним як закономірний та

неминучий продукт розвитку й одночасно втілення загального об'єктивного духу, розвиток якого можна простежити виключно крізь призму історії держави. Зауважмо, що на відміну від ліберальної традиції Дж. Локка, Г. Гегель обґрунтовував ідею про державу, яка є первинною порівняно із суспільством, унаслідок чого інтереси держави стоять вище, ніж суспільні. Філософ дотримувався історичної моделі розвитку науки та суспільства, пояснюючи суспільні процеси історичною епохою та духом епохи, що знаменують собою лише теперішній стан розвитку абсолютного духу, де народи і суспільства є лише його інструментами. Тож знання про політику розумілось ним, як виключно історичне, головним методом якого є історизм, а предметом – досягнення стадії здійснення абсолютного духу в державі. Ці думки Г. Гегеля базувалися на політичній концепції Платона, внаслідок чого породили низку дискусій серед методологів та теоретиків наукового знання у XX ст. [71], що буде більш детально розглянуто в наступних розділах нашої дисертації.

Надалі дослідження політичного знаходитимуть своїм предметом прикладні суспільні проблеми, які стосуватимуться конкретних політичних суб'єктів та інституцій, розглядатиметься економічна складова суспільного життя, піддаватимуться розгляду правові межі вторгнення держави в економічний розвиток приватного сектору, взаємозв'язок політики з економікою, власне що ілюструє праця А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» [76] («An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations», 1776). Із розвитком природничих наук, зокрема біології, буде утверджуватись тенденція порівняння суспільства із організмом, який переживає певні закономірності свого розвитку. Із іншого боку, знайде своє остаточне обґрунтування й проблематика верховенства права в політиці, розгляд якої свідчитиме про нерозривний зв'язок права і політичного процесу. У праці «Шість книг про республіку» [110] (1576) Ж. Боден першим сформулював визначення поняття «суверенітету» у своїй теорії, розглянувши державу як головний суб'єкт права.

Отже, своїми працями Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та Ш.-Л. де Монтеск'є сформували предметне спрямування політичних досліджень епохи Нового часу, в основі яких лежали також результати політичної рефлексії попередніх епох. Це був певний поворот, який знаменував спроби дослідників політичного перейти на новий рівень теоретичності дослідження, взявши на озброєння парадигму «науковості», що вже починала проявлятись у природознавчих науках. Тенденція впровадження методології науки, яка досягає значних успіхів у застосуванні своєї парадигми, у методологію інших наук стане (та й насправді стало ще в часи античності) певним атрибутом поступу наукового знання, але ця тема буде детальніше розглянута в наступних розділах цього дослідження. Виправданим буде зауваження щодо наявності цілої низки інших джерел, які можна зарахувати до вищерозглянутої групи А. Однак через обмежений обсяг дисертації та фактичну неможливість повного дослідження всього переліку політичних праць через їхню вагому кількість, ми обрали основні фундаментальні твори теоретиків головних тенденцій предмета політичної думки та його трансформацій унаслідок впливів тих чи інших факторів. Тому логічним буде завершення розгляду групи А та перехід у нашому описі джерельної бази до наступної групи джерел – групи В.

Традиційною вважається точка зору про те, що сучасна політологія (зауважимо позитивістський контекст вживаннями нами словосполучення «сучасна політологія») формується у загальновизнану систему строго наукового знання лише в другій половині XIX ст. Під впливом позитивізму, який здійснив справжній прорив у природничих науках того часу, дослідники зробили спробу створення соціальної науки, яка би відійшла від усього свого «метафізичного та філософського тягаря» й слугувала прикладом джерела позитивного знання у сфері «наук про дух». Зокрема, теоретиками нової соціальної науки став О. Конт, який у працях «Соціальна фізика» [113] й «Система позитивної політики» [114] наголосив на тому, що політика повинна стати соціальною фізикою та забезпечити відкриття законів розвитку суспільства. Насправді ця думка прекрасно ілюструє дух позитивістського

концепту науки, яка повинна бути інструментом відкриття строгих закономірностей і законів існування світу довкола, виключно кількісними емпіричними методами. У той час, коли природознавство викристалізувалось у систему наук, яка здобуває все прогресивніші результати своїх досліджень, а її парадигма стає все більш домінуючою та поширеною серед науковців, постало питання про «зразковість» цієї парадигми та її методології для інших наук, які тільки «стояли біля порогу» своєї інституціоналізації, не маючи настільки розробленої методології та парадигмальних принципів. Тут ми логічно можемо зауважити, що наступним наслідком усього вищесказаного є спроби визнати певну домінуючу парадигму як універсальну для всього наукового знання, незалежно від специфіки його галузі, почергово адаптуючи та імплікуючи всі засоби та методи цієї парадигми для інших сфер наукових досліджень [145]. Ця думка характеризує фундаментальну проблему «догматичності» в розвитку науки, що буде детальніше розглянуто в наступних розділах нашого дослідження. Акцентуємо нашу увагу поки лише на тому, що на сьогоднішньому етапі розвитку наукового знання ми можемо стверджувати про перебільшення трактування розвитку суспільства як закономірного раціонального процесу, а також про слабкість надмірної об’єктивізації суспільних та політичних феноменів, що необхідно веде до редукції предмета політичної науки. Та й загалом сьогодні можна простежити тенденцію вичерпання і кризи позитивістської моделі науки [63].

Якщо простежувати становлення політичної науки у XIX ст., то ми зауважимо, що попри вплив на політологічний дискурс стрімкого розвитку природознавства також збільшується тиск пануючих ідеологій у суспільстві, які на той час уже знаходять своє місце у предметному полі політології. Це яскраво простежується на прикладі зіставлення творів «Про демократію в Америці» [120] (1835–1840), «Старий режим та революція» [121] (1856) А. де Токвілля та творчості К. Маркса разом із Ф. Енгельсом «Маніфест комуністичної партії» [57] (1848), «Походження родини, приватної власності і держави» [33] (1884) та низки інших їхніх праць. Їх зіставлення полягає у двох кардинально різних

підходах до розуміння природи політики, місця політичної науки в системі наук, предметного поля політичної науки, трактування основи існування суспільного порядку. А. де Токвіль, досліджуючи американську демократію, прийшов до висновку, що вона працює завдяки асоціацій у суспільстві США, які будувалися за егалітарним принципом, закладаючи в їх основу історичні та культурні цінності, які були розвинуті американським суспільством протягом століть, у такий спосіб залучивши до предмета політології культуру як основну детермінанту політичного.

К. Маркс із Ф. Енгельсом запропонували кардинальну іншу модель, згідно з якою держава є тимчасовим продуктом матеріалістичного та економічного чинників на розвиток суспільства, який є лише інструментом пануючого класу і повинен просто піддатись «зняттю», перестати існувати в майбутньому. А притаманний певній формації тип пануючої культури є лише нав'язаний потребами та цінностями пануючого класу. Ставлячи в основу політики історичний закон та економічний детермінізм, К. Маркс та Ф. Енгельс запропонували концепт соціалізму як тимчасову форму політичного правління, що буде запровадженою під час революції, на чолі якої стоятиме «пригноблений буржуазією робітничий клас» – пролетаріат. Тож поняття «класової нерівності» та й «класу» загалом входять у предмет розгляду політичної науки або, як правильно сказати з позиції класичного марксизму, – політичної економії. Згідно з цією парадигмою політичної науки, а ми наголошуємо на своєрідності, впливовості та виправданості цього підходу як окремої парадигми, економіка детермінує політику, тож політичне строго походить від економічного [94].

Отже, можна зробити висновок, що в другій половині XIX ст. завдяки творчій рефлексії дослідників у сфері політичного з'являються дві концепції політики – ліберальна та соціалістична, хоч є традиція вживати термін «комуністична», але ми вважаємо більш відповідним термін «соціалістичний», оскільки комунізм є крайньою точкою розвитку соціалізму, а капіталізм – лібералізму, тому ми будемо вживати пари понять «соціалізм-лібералізм»,

«капіталізм-комунізм». Ці дві концепції, маючи у своїй основі кардинально різні, а інколи й протилежні принципи, безпосередньо вплинули на розвиток політичної науки, перенісши суперечності між моделями їх політики в закладену ними методологію політичної науки, що детермінувало перехід дискусій, здавалось би, виключно ідеологічних у площину наукового дискурсу [4]. Вагомим зауваженням буде те, що внаслідок цих ідеологічних суперечок політична наука здобула свою актуалізацію в системі суспільствознавчих наук, верифікацією чого є заснування першої школи політології у Франції 1872 р., Лондонської школи економіки та політичних наук у 1895 р. і, що найголовніше, – відкриття першої окремої кафедри політики в Оксфордському університеті в 1912 р. Якщо ж звернути погляд на становлення політичної науки, то варто стверджувати, що вона викристалізувалась у незалежну систему наукового знання в США у 1858 р., коли при Колумбійському коледжі було засновано першу Школу політичної науки [38]. Зауважмо, що саме США стануть центром сучасної політології. Остаточною датою становлення політології як самостійної загальновизнаної політичної науки прийнято вважати 1949 р., коли в Парижі під егідою ЮНЕСКО було створено Міжнародну асоціацію політичної науки (IPSA) [38, с. 28]. Так завершився період кристалізації політичної науки у незалежну дисципліну, яка, попри свою довгу історію, тільки тоді здобула «офіційне» визнання серед наукового співтовариства, хоча суперечки щодо науковості та самостійності політології як окремої системи наукового знання тривають і дотепер.

Отже, ми розглянули джерела, в яких політичні мислителі аналізували політичне, актуалізували його, шукали його детермінанти та способи рефлексивного охоплення, пропонували поняття і формували категоріальний апарат сучасної політології включно зі спробами знайти її предмет та об’єкт дослідження, практичне спрямування досліджень, а також основні методологічні принципи майбутньої науки. Логічним буде висновок, що XIX ст. не є часом безпосереднього народження політичної науки, а лише точкою входу її в межі науковості того часу, основні принципи якої актуальні

до сьогодні. Здійснилась актуалізація проблематики політології та соціальна потреба в науці, яка займатиметься виключно політикою, охоплюючи своїм аналізом усю специфіку цієї сфери існування суспільства з огляду на власну міждисциплінарність. Попередні епохи розвитку не стали тягарем квазінаукового періоду існування, а навпаки – надали можливість звернення до історичного досвіду у відносно простіших політичних системах. Праці Платона та Арістотеля транзитом через Середньовіччя стали розглядатись як джерела політичних систем сучасності. Запропонована ними термінологія далі зберігається в обігу, а політична концепція Платона стане у другій половині XX ст. визнаним джерелом тоталітарних політичних режимів [69,70, 71], що, на нашу думку, є досить суперечним положенням. А всі згадані твори наступних після Середньовіччя епох необхідно детермінували наше сучасне розуміння політики, політичної науки і те, що вона повинна досліджувати (об'єкт і предмет дослідження), не говорячи уже про питання розробки концепції системи універсального знання, яке охоплюватиме методологію, інституції, основні принципи його існування, правила комунікації та аргументації дослідників, результатом чого став позитивістський науковий дух, у межах якого «народилася» політологія.

Після інституціоналізації політичної науки питання її методології та предметності жодного разу не було знятим, а лише ускладнилось, що свідчить про актуальність теми цієї дисертації. Насамперед це ускладнення проявлялося через поділ шкіл політології в Європі та США. Попри присутність елементу спрощення цього поділу через його грубість у межах самої лише тогочасної Європи, ми можемо виділити існування політологічних традицій, які конкуруватимуть між собою, заперечуватимуть одна одну, виводитимуть політичне із зовсім різних підстав у кожній країні Старої Європи, які слугували освітніми та науковими центрами того часу. Важливим є і зауваження, що до Другої світової війни європейська традиція політичної науки була одним із основних об'єктів досліджень науковців США, оскільки історична спадщина політичних теорій «старого світу» є фундаментальною. Це випливало з

історичної спадщини попередніх епох, починаючи з Античності, можливості безпосереднього дослідження цієї спадщини та існуванням багатовікових наукових традицій, що було недосяжним для дослідників у США.

М. Вебер у працях «Протестантська етика і дух капіталізму» [15], «"Об'єктивність" соціально-наукового пізнання» [14], «Політика як покликання та професія» [172] продовжив актуалізацію політичної проблематики в науковій літературі. Його підхід до вивчення політичних та соціальних явищ був певною антитезою до підходу К. Маркса, продовженням традиції А. де Токвіля щодо обґрунтовування безумовного перманентного впливу релігії та культури на економічну і політичну ситуацію, яка притаманна певному типу суспільства. Зокрема, його ідея про культуру як основоположний принцип економічного зростання та демократизації досі знаходить свою підтримку в сучасних політологічних дослідженнях. М. Вебер актуалізував небезпечність і недоречність тотального копіювання методології природознавчих наук суспільствознавчими, яка викликана складністю та непостійністю об’єкта дослідження, неможливістю точного передбачення поведінки через його динамічність та плюральність. Так, класична типологія легітимізації політичної влади, за М. Вебером, і є маркером розбіжностей способів усвідомлення суспільством своїх політичних лідерів або політичних інституцій. Специфіка в тому, що предмет суспільствознавчої науки, зараховуючи сюди політичну науку, містить не лише об’єктивні факти, але й суб’єктивні оцінки цих фактів і їх інтерпретації. Попередня думка сигналізує нам про постановку німецьким дослідником питання про складність визначення предмета політичної науки через присутність у його структурі сильної суб’єктивної сторони, яке буде знаходитись у центрі методологічного дискурсу політології протягом усього її існування [14]. Роль М. Вебера в розвитку соціології та політології безсумнівна та доведена тим, що дослідники одноголосно зараховують його до фундаторів сучасних соціології і політології.

Політична наука у США, до формування Чиказької школи, формується у заданій європейськими дослідниками системі координат. Але, починаючи з

1920-х років, ця тенденція слабшає, а з виходом у світ роботи «Нові аспекти політики» [157] (1925) Ч. Е. Меріама навпаки – центр розвитку політології починає переміщатись у США. У цій праці американський політолог висунув ідею, що політологічне дослідження повинно відбуватися на основі аналізу, власне реконструйованого відповідно до нових викликів науки. Дослідником було запропоновано впровадження кількісних емпіричних методів спостереження і статистики, щоб давало можливість дотримуватися принципу об'єктивності та повноти дослідження. Одним із найважливіших нововведень було впровадження «психологічності політики», що полягало в застосуванні методологічного інструментарію психології як способу кращого розуміння політичних явищ. Тож психологічні властивості суб'єктів політики стали складовою предмета політології. Варто згадати спільну працю Ч. Е. Меріама та Г. Ф. Госнела «Відмова від голосування: причини та методи контролю» [156] (Non-voting, Causes and Methods of Control, 1924), в якій використано кількісні методи емпіричних досліджень, зокрема метод вибірки і даних опитувань. Це констатувало зародження та утвердження тенденції до емпіричної спрямованості політологічних досліджень, а політична наука стала досліджувати політику крізь призму кількісних методів дослідження й оцінки психологічних складників, і, щонайважливіше, психологічність цього напряму полягала також у дослідженні нераціональних та інстинктивних факторів поведінки суспільства.

Розвиток вищезгаданої тенденції розвитку політологічного знання знайшов своє продовження у працях Г. Лассвела «Психопатологія і політика» [149] («Psychopathology and Politics», 1930) та «Влада та особливість» [148] («Power and personality», 1948). Головна специфіка його підходу полягала у застосуванні категорій фрейдизму до контексту політичної влади. Ми повинні висловити зауваження, що такі спроби здійснено перед актуалізацією цих ідей у творчості Г. Лассвела, але тільки йому це вдалося вивести на новий рівень і ввести цю проєкцію політики у предметну область політичної науки.

Та все ж політологічними «opus magnum» цього періоду є «Політична влада» [158] («Political Power: Its Composition and Incidence», 1934) Ч. Е. Меріама і «Політика: хто що отримає, коли і як» [147] («Politics: Who Gets What, When, How», 1936) Г. Лассуела. Важливість цих робіт для нашої дисертації полягає в тому, що саме в них було виокремлено домінуючу концепцію розуміння політики крізь призму феномена політичної влади як її ядра, внаслідок чого політологія розглядається як наука, що досліджує політику, а, отже, і політичну владу, що стає центральним предметом емпіричних досліджень у галузі політичної науки. Звичайно, що предметне поле тогочасної політичної науки неможливо обмежовувати лише поняттям політичної влади, оскільки поряд із цим актуалізацію здобули й проблеми комунікації, політичної пропаганди, демократизації, принципи політичного розвитку та маса інших. Зокрема, Ч. Е. Меріамом у контексті розгляду політичної влади досліджено методи здобуття, здійснення та зберігання влади, інструменти захисту суспільства від неправового застосування влади, а також зняття влади [158], натомість Г. Лассуел зосереджував свою увагу на елітарному дискурсі владних відносин, що слугувало основою для наступних теорії «влади еліт» [148]. Результатом впливу та розвитку ідей цих двох дослідників став напрям «біхевіоралізм» у політичній науці, що полягало у зверненні уваги науковців до суспільства, принципів його поведінки, яка уже перестала вважатися раціональною. У такий спосіб відбулося зміщення, яке констатувало розуміння політики як процесу, що може детермінуватися імпульсивними поривами соціуму, а не раціонально прораховуватися представниками еліт.

Після Другої світової війни США остаточно й безальтернативно стали одноосібним центром політологічних досліджень, адже внаслідок гітлерівської окупації Європи багато визнаних авторитетів у галузі методології наукового знання про суспільство емігрували у США, що пришвидшило тенденцію виникнення там нового осередку творення сучасної наукової парадигми [100]. Однак ми повинні зауважити й саму важливість Другої світової війни для

розвитку політичної науки, яка стала лабораторією застосування та апробації політологічних досліджень, актуалізації місця інформаційних потоків у політичному процесі, усвідомлення пропаганди як інструмента політичного впливу. Звичайно, що цей список умовний та неповний, бо, якщо намагатись охопити ним усі актуалізовані та політизовані феномени буття суспільства під час війни 1939–1945 рр., то це би зайняло весь обсяг цієї дисертації. Водночас ми можемо ствердити, що цей час став певною кульмінацією боротьби ідеологій, загострення типів політик, зустрічі платонівської, що потім мутувала в марксистську, та арістотелівської, яка лежала в основі ліберальних ідей, моделей політичних дискурсів, результатом чого став біполярний поділ політичного світу, безсумнівно залишивши відбиток і у сфері політичної науки. Після усіх нашарувань досвіду попередніх епох політологія уперше постала перед таким сильним ідеологічним тиском разом із цензурою, коли політична система напряму встановлювала межі розвитку суспільствознавчої науки, як це ми будемо гостро простежувати в СРСР і менш різко – у США.

В Європі із середини XX ст. з'являються спроби поєднання принципів марксизму із фрейдизмом у вивченні політики, зокрема така спроба була здійснена Т. Адорно в праці «Авторитарна особа» [98] («The Authoritarian Personality», 1950). Дослідник запропонував використати метод соціологічного дослідження для виявлення схильності схвального ставлення людей до фашистської ідеології. Якщо такий підхід за океаном уже вважався класичним у цей час, то в Європі застосування кількісного методу опитування для політичного дослідження було неабияким новаторством. Це сигналізувало про зростання впливу політологічного дискурсу США на школи політичної науки Європи, що також опредметнюється в продовженні розвитку Т. Адорно, запропонованих Г. Лассвелом, ідей та підходів. Вищезгадані твердження виправдані як для підходу Т. Адорно, так і для всіх представників Франкфуртської школи.

Французький політичний дослідник М. Дюверже – автор праці «Політичні партії» [127] (1951), що дотепер зберігає актуальність та всесвітнє визнання як

одне з найґрунтовніших досліджень у сфері політології. У цьому творі задається новий тренд розвитку предметного поля політичної науки, звертаючи увагу на політичні партії та виборчі системи як основні інструменти здобуття та легітимізації політичної влади. Дослідник запропонував підхід, унаслідок якого партійна система не розглядалась як окремий предмет дослідження, а в синтезі із виборчою системою, аргументуючи їхню взаємну детермінованість.

Інший французький дослідник М. Крозьє продовжив актуалізовану М. Вебером тему політологічного дослідження у праці «Бюрократичний феномен» [115] (1964), дійшовши висновку, що німецький дослідник ідеалізував бюрократію, надаючи їй об'єктивного характеру. Насправді ж цей феномен суспільного життя також характеризується безладністю, політичною різноманітністю, відповідно до правових та ідеологічних реалій простору свого функціонування. Отже, ми прослідковуємо, як тематика політологічних досліджень залишається актуальною протягом тривалого часу, але через кардинальну зміну методологічних принципів набуває зовсім іншого контексту.

У 50–60-х роках XX ст. біхевіоралізм стає домінантним напрямом у політичній науці. У політологію все частіше запроваджують методологію психології, кількісні соціологічні методи, що сигналізувало про емпіричну спрямованість дослідження. Об'єктом дослідження незмінно залишалася політика, яка проявляє себе через політичні інтеракції в суспільстві, базується на культурі та визначається громадянською думкою. Суспільство, культура і громадянська думка становлять ядро предметного поля біхевіоралістської парадигми політичної науки, де предмет повинен бути обмеженим лише тими феноменами політичної реальності, які можна об'єктивно спостерігати та кількісно визначати [100].

Зокрема, у колективній праці «Американський виборець» [168] («American Voter», 1960) американські дослідники-біхевіоралісти А. Кемпбелл, Ф. Конверс, В. Міллер і Д. Стоукс здійснили спробу дослідити причину підтримки виборцем певної політичної партії протягом тривалого часу. Звичайно, що безумовність ролі культури, релігії, регіону, приналежності до деякого

соціального класу в політичних традиціях була досліджена та обґрунтована дослідниками ще в попередні періоди перед інституціоналізацією політології, але лише у вищезгаданій книзі проаналізовано психологічну основу підтримки виборцем партії, у центрі формування котрої лежала політична соціалізація виборця, у процесі якої якраз і відбувався вплив релігії, культури або класової приналежності на його політичну самоідентифікацію [168].

Такі спроби на фоні домінантного положення американських шкіл політології в західному науковому дискурсі політичної науки необхідно детермінували тенденції розвитку політології у Європі. Зокрема, 1969 р. в Оксфордському університеті здійснено спробу адаптації вищезгаданого американського дослідження, результатом чого стала публікація Д. Батлера і Д. Стоукса: «Політичні зміни в Британії: сили, що формують вибір на виборах» [111] («Political Change in Britain: Forces Shaping Electoral Choice», 1969). Результатом цього дослідження стало повне підтвердження основних положень праці «Американський виборець» [168], але з урахуванням європейського контексту. Дослідниками доведено, що партійна ідентифікація виборця не є сталою та підлягає низці факторів його зміни, одним з яких є історичний контекст та історичні події.

Поведінковий підхід знайшов своє застосування і в праці «Політична людина: соціальні основи політики» [153] («Political Man: The Social Bases of Politics») американського соціолога та політолога С. М. Ліпсета. Дослідник використав кількісні історичні та статистичні дані для демонстрації перманентності приналежності суб'єкта до певного соціального класу у способі його політичної поведінки. Попередньо згадана теза викликала доволі бурхливі заперечення в колі прихильників марксистської моделі суспільства та політики, оскільки американський політолог відповідно до своєї концепції теоретично довів, що інститут виборів є способом здійснення класової боротьби в мирному полі. Також С. М. Ліпсет розглянув взаємозв'язок економічного розвитку, рівня достатку суспільства та типом політичної системи, зауваживши, що до демократичних типів політичних систем тяжіють більш заможні соціуми.

Визначальним для нашого дослідження є факт простеження того, що методологія, запропонована американськими біхевіоралістами, здобула своє визнання та стала зразком для представників інших шкіл політології, включно зі школами на інших континентах. Застосування соціологічних інструментів проведення дослідження виступає уже умовою його об'єктивності та повноти, що спричинено паралельним і подекуди об'єднаним розвитком політології та соціології у сфері таких «проблематичних» з огляду об'єктивності соціальних наук. Специфічність біхевіоралізму політичної науки полягає у плідному синтетичному підході, який дозволяє проводити дослідження політичних процесів у суспільстві соціологічними методами, знаходити підтвердження висунутих гіпотез та трактувати результати з допомогою методів психології, у такий спосіб роблячи тезу про міждисциплінарність політології аксіоматичною. Отже, ми аргументуємо тезу про існування тенденцій, а також, визнаних науковим співтовариством, трендів розвитку політичного знання. Проте вже в 60-х роках XX ст. біхевіоралізм як методологія політологічного дослідження піддався критиці, що спровокувало відхід від такої сильної психологічної спрямованості політичної науки [100].

У 1963 р. виходить спільна праця Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура» [101] («The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations», 1963). По-перше, у цій роботі дослідники здійснили опитування серед великої кількості респондентів у різних країнах Європи, США та Мексиці і на основі отриманих даних вивели різні типи політичної культури. По-друге, дослідники встановили взаємозалежність політичної культури суспільства та політичної системи, яка сформувалась історично. По-третє, Г. Алмонд та С. Верба довели, що демократизація суспільства безпосередньо залежить від перемішування в ньому різних типів політичних культур, які взаємодіють між собою та не загрожують існуванню одна одній, унаслідок чого уможливлюється досягнення в суспільстві консенсусу. Важливим буде зауваження, що такого ж висновку дійшов і Арістотель за дві тисячі років до вищезгаданого дослідження. У 1980 р. вийшло, виправлене Г. Алмондом та С. Вербою,

видання «Громадянська культура: перегляд» [101], де дослідники зауважили, що у своєму розвитку політична культура може зустріти масу непередбачуваних чинників, котрі несуть потенціал кардинально змінити вектор її розвитку, що свідчить про динамічність як основний предикат політичної культури. Отже, вищезгадані дослідники у своїх ґрунтовних роботах сформували необхідність розгляду політичної культури суспільства як повноцінного предмета політології. Звичайно, що у попередніх частинах розділу ми звертали увагу на спроби опредметнення культури в межах розгляду політичної науки, але лише С. Верба та Г. Алмонд обґрунтували поняття політичної культури як повноцінний предмет сучасної політології, виокремивши його в окрему категорію прояву політичного, а не лише як один із другорядних чинників [101].

Після актуалізації проблематики політичної культури вищезгаданими дослідниками з'являється низка наукових досліджень із цієї проблематики. Однією з таких є праця Р. Патнема «Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії» [163] («Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy», 1993). Відповідно до традиції, запропонованої А. де Токвілем, політолог досліджував політичний устрій та політичну систему Італії крізь призму культурного детермінізму, у разі пояснення політичної ситуації шукаючи її причини в історії та культурі [163].

У наступних працях, зокрема «Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки» [162] («Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community», 2000), Р. Патнем продовжував аналіз політичних умов, які склались у суспільстві в певний відрізок часу, ставлячи в основу дослідження культуру, що вважалася основною детермінантою формування політичної реальності. Ця теза підтверджується тим, що у попередньо згаданій праці політолог пояснював «підрив» засад демократії США занепадом здатності американського суспільства до об'єднання у громадянські групи, унаслідок чого простежується втрата соціального капіталу, в основі якої лежить відхід від

політичної культури американців, яка проявляла себе у вищезгаданій тенденції до об'єднання [162].

Попри поступову тенденцію до відходу від культурної концепції політики, яка все більше актуалізувалась у політологічному дискурсі другої половини 90-х років XX ст., ми можемо стверджувати, що цей підхід до трактування політики через культурний детермінізму все ще використовувався в межах політологічного наукового товариства. Це ілюструється спільною працею Л. Е. Харрісона та С. П. Гантінгтона «Культура має значення: як цінності формують людський прогрес» [132] (Culture Matters: How Values Shape Human Progress, 2000). Дослідники аналізували економічні успіхи певних суспільств, що призвело до їх демократизації, крізь призму культурних цінностей, встановлюючи чіткі імплікативні зв'язки між типом культури та схильністю до демократизації або навпаки. Ми можемо ствердити, що до сьогодні у політологічному дискурсі такий культурний підхід зберігає свою актуальність та користується попитом серед академічного товариства, а питання політичної культури стало невід'ємною частиною предметного поля політології.

Поряд із вищеописаною традицією політології паралельно формується течія системного аналізу, яка ґрунтується на системному підході до вивчення політики. Важливим є уточнення, що цей підхід формується та утверджується спочатку в біологічному науковому дискурсі, потім (завдяки науковій діяльності Т. Парсонса і під впливом поглядів М. Вебера) – у соціології і вже згодом – у політології. Специфіка цього підходу полягає у трактуванні політичної системи на зразок організму в біології, який складається із надважливих незамінних складників або органів, які у своїй взаємодії забезпечують його життєздатність та функціонування. Звичайно, що така модель розгляду суспільства уже була запропонована у донауковий період існування політології Платоном, Т. Гоббсом та Г. Спенсером, але лише у другій половині XX ст. цей підхід набуває строго методологічного значення для політичної науки, розвиваючись паралельно із біхевіоралістським та

культурним підходами, одночасно створюючи їм альтернативу у вивченні політики.

У 1953 р. виходить друком праця канадського політолога Д. Істона: «Політична система» [128] («The Political System», 1953), в якій проаналізовано політичну систему як складний конструкт, у структуру якого залучено всі можливі види діяльності, результатом якої є проведення політичного процесу. У такий спосіб політолог охарактеризував політичну систему як процес формування політики, її основну детермінанту. Політика трактувалася дослідником як діяльність із розподілу матеріальних і нематеріальних цінностей. Важливим нюансом є проведення розмежування між трактуванням предмета політології між Д. Істоном та Г. Лассвелом попри деяку схожість щодо розуміння політики, власне, як діяльності з розподілу благ. Згідно з підходом Г. Лассвела, політична наука займається чітким розподілом та трактуванням моделей цінностей у суспільстві, тоді як Д. Істон наголошує на взаємозв'язку системи та її середовища, що відбувається внаслідок комунікативної інтеракції між політичною системою і середовищем у вигляді висунення суспільством потреб, а потім відповіддю системи у вигляді рішень та дій.

Американський політолог К. Дойч розвинув підхід Д. Істона у своїх роботах «Нерви управління: моделі політичної комунікації і контролю» [123] («The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control», 1963) та «Політика та держава. Як люди вирішують долю» [122] («Politics and Government», 1970). Дослідник застосував системний аналіз у контексті трактування політичної системи як комунікативної мережі, що сформувало традицію розгляду комунікації як субстанційної основи політики, а, отже, як предмета вивчення політичної науки.

Системний аналіз як напрям політології знайшов своє застосування в межах розгляду міжнародних відносин як особливої форми політики у сучасному глобалізованому світі, внаслідок чого в політичному процесі став цілком очевидним та актуалізованим вплив міжнародної політики на локальну

політику окремих держав. Проблематика міжнародних відносин стала предметом дослідження М. Каплана у праці «Система та процес в міжнародній політиці» [142] («System and Process in International Politics», 1957), завдяки якій системний аналіз введено в обіг як основний інструмент дослідження міжнародної політики. Одним із основних висновків дослідження було положення про те, що Холодна війна між СРСР та США сприяла створенню біполярної міжнародної системи, яка детермінувала політичні дискурси інших країн, так чи інакше втягуючи їх у цю Холодну війну.

Системний аналіз застосовувався й багатьма іншими дослідниками-політологами, зокрема К. Волтц у праці «Людина, держава та війна» [171] («Man, the State, and War», 1959), де здійснено спробу застосування системного аналізу в контексті розгляду міжнародних конфліктів, що призвело до розвитку течії структурного реалізму у вивченні міжнародних відносин. Отже, ми можемо прослідкувати, як системний аналіз, піддавшись критиці в межах політичної теорії та емпіричних досліджень, переходить у сферу міжнародних відносин, одночасно актуалізуючи тематику міжнародної політики в межах політичної науки.

Зауважмо, що в західній традиції політології міжнародні відносини є важливим складником її предметного поля та розглядаються структурним елементом політичної науки, тоді як в українській традиції донедавна існувала тенденція до чіткого розмежування міжнародних відносин і політології як двох окремих та незалежних наукових спрямувань, але одночасно позитивно стверджуючи про їхню взаємну дотичність. Однак тут ми окреслили проблему залежності трактування предмета політології та її структурних складників від традицій шкіл, у межах яких розробляється методологія цієї науки, а також як із зміною наукового дискурсу може піддатись концептуальній зміні система та структура політологічного знання. Попередньо окреслений детермінізм буде піддано більш детальному розгляду в наступних розділах нашого дослідження.

У другій половині XX ст. системний підхід піддавався все більшій критиці, загострювалась проблема нездатності цього підходу пояснити та передбачити

низку політичних подій на локальному рівні, внаслідок чого у сфері політичної науки почала актуалізуватися потреба в нових підходах, які би змогли заповнити нові «білі плями» у вивченні політики. Новим підходом стала теорія прийняття політичних рішень (*decision-making theory*), постаючи на основі системного підходу, але одночасно поміщаючи у свою методологію багато принципів теорії ігор, унаслідок чого виникла теорія раціонального вибору, яка зайняла домінантне місце в політологічному дискурсі у другій половині XX ст. [38]. Суть нового підходу полягала в розумінні політики як безперервного процесу втілення політичних рішень та їхніх наслідків, виходячи з раціонального опрацювання даних для отримання максимально вигідних результатів за найменших затратах ресурсів, максимально вдаючись до використання математичних інструментів та моделей. Одним із основних моментів цього підходу є те, що дослідник, опираючись на цю теорію як методологію свого дослідження не потребує розгляду історичних чи культурних обставин, оскільки вони не вважаються детермінантами політичної поведінки актора в межах вищезгаданого підходу. В основі аналізу політичної поведінки, згідно з цією теорією, лежить інтерес, раціональне досягнення якого є ціллю рішення.

Теорію раціонального вибору було застосовано у працях Е. Даунса, зокрема в таких: «Економічна теорія демократії» [124] («An Economic Theory of Democracy», 1957), «Всередині бюрократії» [125] («Inside Bureaucracy», 1967), «Політична теорія та громадський вибір» [126] («Political theory and public choice», 1998). Американський політолог у своїх працях обґрунтовував тезу про те, що найважливіші елементи політичного життя суспільства можливо пояснити, опираючись на інтереси виборців. Тож в основу партійних програм та ідеологій стають пункти, які формуються на основі інтересів виборців задля максимального залучення та збільшення свого власного електорату.

В. Рікер, якого прийнято вважати «офіційним» засновником теорії раціонального вибору, продовжив підхід Е. Даунса для подальшого застосування економічних та ігрових принципів у створенні математичних

моделей політики у працях, як-от: «Теорія політичних коаліцій» [165] («The theory of political coalitions», 1962) та «На шляху до позитивної політичної теорії» [164] («An introduction to positive political theory», 1973). Зокрема, у «Теорії політичних коаліцій» американський політолог здійснив спробу розгляду причин та обставин формування політиками коаліцій за допомогою математичного моделювання. Під час цього дослідження було застосовано теорію раціонального вибору або позитивну теорію, як ще прийнято її називати дослідниками включно із самим В. Рікером. Отже, було з'ясовано, що потрібно брати до уваги середовище прийняття рішення та принцип опортунізму політиків як одні з основних детермінант прийняття політичних рішень, що своєю чергою обмежені колом повноважень і повнотою влади та зосереджені суб'єктом рішення. Хоча можна спостерегти дослідників, які піддавали сумніву можливість тотальної раціональності у прийнятті політичних рішень, що ілюструє наявність альтернативних поглядів серед учасників політологічного наукового товариства та сприяє розвитку знання про політику, забезпечуючи собою принцип плюралізму думок та зменшуючи «догматизм» загальноприйнятої парадигми. Здебільшого критика прихильників теорії раціонального вибору стосувалася банальності й очевидності висновків, на здобуття яких впливало необґрунтоване застосування математичних моделей. Із одного боку, така математизація повинна була би забезпечити достатній рівень об'єктивності та прогностичності результатів дослідження, але водночас залишила поза межами розгляду культурний, соціальний, а також історичний контексти прояву політичного. Реагуючи на критику, дослідники стали обстоювати структурний та інституційний аспекти свого підходу, що потім вилилось у назві напряму «новий інституціоналізм». Предметне поле політології стало більш конкретним, але усунуло своїми межами всі головні атрибути політики, які виходили за можливості математизації. Однак попри це вищезгадана течія повернула політологію в русло розгляду політичних інститутів, а саме парламентів та законів.

Одним із критиків раціональної парадигми прийняття політичних рішень був американський політолог Г. Аллісон. У праці «Сутність рішення» [99] («Essence of Decision», 1971) дослідник піддав детальному аналізу рішення Дж. Ф. Кеннеді про невторгнення на Кубу під час карибської кризи задля уникнення ядерної війни із СРСР. У процесі дослідження Г. Аллісон доходить висновку, що це рішення було більш спровоковане низкою випадковостей, у послідовності яких недоречно шукати раціонально-логічні підстави, а лише сприйняти їх як випадковості. Проте визначальним для нас є факт, що політична наука захопила у своє предметне поле процес прийняття політичних рішень, попри розбіжності думок дослідників щодо обставин, принципів і природи їхнього походження.

Наприкінці XX – на початку XXI ст., після краху імперій і тоталітарних режимів у Європі, серед політологів активізувався науковий інтерес до розгляду проблеми існування стабільної політичної системи, функціонування якої забезпечувало би захист прав та свобод людини. Науковий інтерес політологів зосередився на принципах переходу від одного політичного режиму до іншого, процесі демократизації, міжнародної політики, а також глобалізації. Проте основоположним стовпом предметного поля політології стала демократія, розуміння якої на цьому етапі розвитку політичного знання вийшло за межі лише політичного режиму чи політичної системи [47]. Отже, серед західних дослідників існує традиція виокремлювати теорію демократії як одну з найпоширеніших та найвпливовіших напрямів політологічних досліджень наприкінці XX – на початку XXI ст.

Р. Даль, С. М. Ліпсет, С. Ф. Гантінгтон були одними з провідних особистостей у науковому дискурсі політології, котрі актуалізували питання демократії, повернувши та вивівши на новий якісний рівень дослідження проблематику, поставлену Платоном та Арістотелем понад дві тисячі років тому, в центральне коло предметної області політології. У працях «Передмова до демократичної теорії» [117] («A Preface to Democratic Theory», 2006), «Поліархія: участь і опозиція» [119] («Polyarchy: participation and opposition»,

1971), «Про демократію» [118] («On Democracy», 1998) Р. Даля; «Демократичне століття» [152] («The Democratic century», 2004), «Економічний розвиток і політична легітимація» [154] («Economic Development and Political Legitimacy», 1959), «Політична людина: Соціальна база політики» [153] («Political Man: The Social Bases of Politics», 1960) С. М. Ліпсета; «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку» [136] («The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order», 1996), «Третя хвиля: демократизація наприкінці XX ст.» [137] («The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century», 1991), «Американська політика: обіцянка дисгармонії» [135] («American Politics: The Promise of Disharmony», 1981) С. Ф. Гантінгтона; «Демократія в плюралістичних суспільствах: порівняльне дослідження» [151] («Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration», 1977), «Демократії: типи мажоритарного та консенсусного правління в двадцять одній країні» [150] («Democracies: Patterns of Majoritarian & Consensus Government in Twenty-one Countries», 1984) А. Лейпхарта сформовано основні постулати теорії демократії та демократичного транзиту. Демократія розглядалася ними як плюралістична взаємодія груп і сукупність цінностей, вироблених історично суспільством. На думку С. Ф. Гантінгтона, демократія приходить хвилеподібно в різні епохи існування нашої цивілізації, починаючи свій рух із Античної Греції. У контексті теорії демократії А. Лейпхартом розглянуто інституційні механізми, включно із виборчими системами, політичними партіями та парламентами, які сприяють створенню стійкої політичної системи. Дослідниками прослідковано взаємозв'язок між економічним розвитком та демократизацією, обґрунтовано важливість свободи ЗМІ та відкритість політичного процесу.

Щодо новітніх підходів до вивчення політики, то варто звернути увагу на такі методології як дискурс-аналіз, політологія міжнародних відносин та соціальний конструктивізм. Дискурс-аналіз, як підхід до розгляду політичного буття людини, формувався в межах філософії, а згодом поширився і на політичну науку. Зокрема концепція дискурсу таких дослідників як Е. Лакло й Ш. Муфф, яку вони виклали у своїй спільній праці «Гегемонія і Соціалістична

стратегія: на шляху до радикальної демократичної політики» [146] (1985 р.). В основу розуміння політики було покладено принцип дискурсивної боротьби сил за вплив на суспільство, формування суспільних цінностей та ідеалів крізь призму соціальних змін та розвитку. Тож політика визначається як символічна площина для розгортання дискурсивних потоків, маючи у своєму складі історичний та ідеологічний контексти.

Політологія міжнародних відносин можна вважати цілком логічним продовженням розвитку предметної області політології, зважаючи на вихід політичного процесу на міжнародний рівень. Варто зауважити, що політологія міжнародних відносин як методологія політичної науки, передбачає перенесення засобів і методів дослідження політології на міжнародний контекст. Таким чином, розширюючи рамки предмета політології і включаючи в них міжнародні відносини, світовий порядок і міжнародний політичний процес. Важливим є уточнення, що в структурі західної парадигми політичної науки міжнародні відносини й міжнародний політичний процес завжди необхідно був включеним як складова предмета політології. Але із процесом глобалізації і ростом політичного впливу міжнародних організацій відбулось збільшення наукових зацікавлень в сторону міжнародної співпраці [28].

Іншим підходом до вивчення політики є теорія соціального конструктивізму, основні постулати якої були запропоновані дослідниками П. Бергером та Т. Лукманом у спільній праці «Соціальне конструювання реальності: трактат з соціології знання» [109]. Важливою є запропонована концепція розуміння політики як способу конструювання соціальної й політичної реальностей. Такий підхід корелюється із концептом «соціальної інженерії» К.Р. Поппера, але визачальним його аспектом є позиція, що будь-яке розуміння реальності є соціальним конструктом, процес утворення якого є постійно динамічним та продовжується із існуванням людини. А будь-яке знання, включаючи й знання про політику, детерміноване соціальним контекстом. Таким чином відбувається зміщення погляду дослідників в межах політичної науки в сторону соціальної раціональності суспільства, похідним від

чого є політика й знання про неї. Отже, можемо вважати ці теорії одними з останніх глобальних тенденцій зміни та доповнення предметного поля політичної науки й завершити на цьому перегляд джерел групи «В».

До групи «С» ми відносимо джерела, в яких досліджено загальнонаукову методологію, процеси розвитку наукових парадигм, принципи формування предмета науки, основні чинники становлення і розвитку наукового дискурсу. Результати та положення цих джерел ми будемо екстраполювати на контекст політологічного наукового дискурсу під час нашого дослідження, а також які ми будемо детально розглядати в наступному розділі дисертації. Важливим зауваженням також є те, що всі джерела групи «С» уже стали класичними та фундаментальними для наукового дискурсу серед точних наук, але їх методологічний потенціал для гуманітарних або, як тепер прийнято вживати, соціально-поведінкових дисциплін ще не розкрито остаточно. Зокрема, у цю групу нами занесено такі праці: «Структура наукових революцій» [145] («The Structure of Scientific Revolutions»), 1962 р. Т. Куна; «Проти методу: нарис анархічної теорії пізнання» [129] («Against Method: Outline of a Anarchistic Theory of Knowledge»), 1975 р. і «Наука у вільному суспільстві» [130] («Science in a Free Society») 1978 р. П. Фейрабенда; «Відкрите суспільство і його вороги» («The Open Society and Its Enemies»), 1945. Т. 1 [70]; 1965. Т. 2 [69], «Логіка наукового дослідження» [161] («The Logic the Scientific Research»), 1934 р., «Злиденність історицизму» [71] («The Poverty of Historicism»), 1957 р. К. Р. Поппера; «Трансформація філософії» [104], 2001 р. К.-О. Апеля; «Розум, істина й історія» [66], 1981 р. Г. Патнема; «Новий раціоналізм»[108], 1987 р. Г. Башляра; «Структурні перетворення у сфері відкритості» [18], 2000 р. та «Залучення іншого: Студії з політичної теорії» [17], 2006 р. Ю. Габермаса; «Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції» [86], 2019 р., «Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії» [87], 2019 р. та «Кінець історії і остання людина» [131] («The End of History and the Last Man», 1992 р. Ф. Фукуями. У цих творах досліджено та прослідковано закономірності розвитку науки,

розглянуто методологічний вплив одних наук на інші з огляду на продуктивність їхньої парадигми, а також крізь призму обміну інструментами дослідження. Зауважмо, що ця група творів пов’язана здебільшого із дослідженням методологічних принципів точних наук, але їх результати здатні заповнити білі плями в межах розгляду методології політичної науки. Вищеназвані праці є фундаментальними дослідженнями історії, методології та філософії науки, проблематика яких охоплює важливі аспекти формування та розвитку наукового знання, принципи наукового дослідження, що є необхідною джерельною базою для нашого дослідження.

Висновки до розділу 1

Отже, ми можемо ствердити, що тематика принципів формування предмета політології знаходиться на низькому і зовсім недостатньому рівні опрацювання. У межах українського політологічного дискурсу така ситуація пояснюється мізерною кількістю ґрунтовних та повних досліджень з теми предмета політології. Ми можемо пояснити це переважаючою орієнтацією наших дослідників на методологічні праці західних науковців, у такий спосіб беручи їхні методологічні напрацювання за основу для розвитку українського політологічного дискурсу. А це, з одного боку, сигналізує про існування та утвердження політологічного міжнародного наукового співтовариства, його комунікацію і взаємний обмін результатами дослідження із українським дослідниками політології, і з іншого боку, ця орієнтованість на західну парадигму політології призводить до проблематичної ситуації, яка полягає в небезпеці існування плюралізму парадигмальних принципів політичної науки, що воліє негативним потенціалом привести до інституціалізації єдиної парадигми політичної науки як виключно єдино можливого способу існування політології як науки. Проте ми можемо констатувати, що відсутність дисертаційних робіт із цієї проблематики в українському політологічному дискурсі сигналізує про фундаментальну «білу пляму», заповнити яку покликане наше дослідження. Також вищенаведеними судженнями аргументується актуальність та наукова новизна цієї дисертації.

Можемо ствердити, що поняття предмета політології є недостатньо вивченим з кількох чинників:

- по-перше, через свою проблематичність яка полягає у постійній його мінливості;
- по-друге, в політологічній літературі ми спостерігаємо тенденцію розбіжностей дослідників у трактуванні предмета дослідження політології відповідно до методології, на основі якої науковці підходять до вивчення політики та політичного з «різних сторін» цих двох феноменів;

- по-третє, дослідження предмета політичної науки нерідко здійснюється в контексті ототожнення понять «предмет» та «об'єкт» дослідження в галузі політології, що призводить до помилкового розуміння та взаємозаміни цих категорично різних понять із точки зору методології науки.

Отже, виникає кілька проблематичних зауважень щодо стану дослідження питання предмета політичної науки:

- різноманіття поглядів дослідників щодо чіткого визначення предмета політології;
- диференціація методологічних підходів до формування засад політичної науки відносно тенденцій пануючої наукової парадигми у певний відрізок розвитку науки;
- відсутність ґрунтовних наукових досліджень у цій проблематиці в українському науковому дискурсі та розгляд такої фундаментальної проблеми методології політології лише на рівні статей або розділів у підручниках;
- проблематичність здійснення повного та всеосяжного наукового дослідження через величезну кількість матеріалу й обмеженість межами вимог до обсягу дисертації, що зумовлює нас зосередитися лише на основоположних джерелах, які, на нашу думку, відображають основні наукові тенденції у підходах до розуміння предмета політичної науки.

Виходячи із розгляду історіографії питання предмета політичної науки, виникає необхідність розгляду не лише класичних політологічних праць після утвердження політології як незалежної науки у другій половині XIX ст., а й джерел донаукового, згідно із сучасною позитивістською парадигмою політичної науки, періоду її існування у сфері філософського знання. Це логічно виникає із того факту, що праці представників політичної думки, по-перше, сформували собою основу поглядів теоретиків політології, актуалізувавши політичну проблематику; по-друге, саме у цих творах

відображаються принципи різних підходів до трактування предмета політичної рефлексії в різні історичні епохи, ілюструючи тенденції розвитку знання про політику.

Американські та європейські дослідження у сфері політичної науки зачіпають проблему предмета політології лише побіжно в контексті розгляду підходу до вивчення політики, повністю оминаючи питання принципів його формування. Ми можемо стверджувати про наявність подібних досліджень, зокрема з теми принципів формування предмета науки, лише в межах методології науки, а також міждисциплінарних досліджень науковців цієї сфери. Загальнонаукові методи і підходи, розглянуті методологами науки, володіють потенціалом екстраполяції на дослідження предметного поля політології і принципів його формування, що ми будемо здійснювати у наступних розділах цієї дисертації.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРЕДМЕТА ПОЛІТОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОГО ДИСКУРСУ

2.1. Рецепція поняття «предмет дослідження» крізь призму фундаментальності його значення для наукової системи знання

Наука в сучасному стані є надскладним феноменом, який вважається не лише набором методів і засобів, а й фундаментальним надбанням суспільства [3, 64]. Методологія конструювання наукової системи, яка би відповідала усім основним аспектам науковості й містила основні елементи категоріального апарату, знаходила свій розгляд упродовж існування нашої цивілізації. Проте визначальною для нас є позитивістська концепція науки, яка бере свій початок у XIX ст.

У праці «Система позитивної політики» [114] О. Конт запропонував закон трьох стадій розвитку суспільного світогляду, який демонструє домінуючий принцип формування світогляду членів суспільства та характеризує тенденцію до використання певного типу парадигмальних установок для пояснення світу довкола [114]. Насамперед потрібно конкретизувати цю ідею, що полягає в переході від теологічного типу світогляду до метафізичного або філософського, і вже від філософського до позитивного, котрий ми можемо також назвати науковим. Кожна сходинка цього переходу від однієї стадії до іншої постулює собою історію розвитку наукового знання, етапи, які призвели до формування класичної концепції науки. Специфікою цього підходу є пропозиція французького дослідника розглядати позитивну стадію розвитку світогляду як період концептуалізації науки в контексті її становлення основним принципом та інструментом пояснення світу, включно із феноменами його прояву, а також утвердження науки у ролі суспільного авторитету та світоглядного ядра формування «картини світу» [17].

Поряд із вищесказаним О. Конт також пропонує схему розвитку наук відповідно до історичної епохи та типу зосередження наукової чи донаукової рефлексії на певному сегменті буття. Для нашого дослідження ця градація є

важливою тому, бо постулює розвиток наукового знання з точки зору зміни свого предметного поля із кожною наступною сходинкою, яка демонструє перехід до складнішого предмета та об'єкта дослідження. Французький дослідник окреслює стадійність розвитку наукового світогляду, переходу від однієї парадигми до іншої, від простішої до складнішої, демонструючи динамічність наукового знання в межах часу та простору, приєднуючи сюди і соціальний контекст цих фундаментальних категорій. О. Конт схематизував розвиток науки так: математика → фізика → хімія → біологія → соціологія [113].

Вищенаведена схема демонструє, що із розвитком наукового знання, яке знаходиться у постійній динаміці і є результатом невпинного розвитку людського розуму, відбувається опредметнення нових «білих плям», які потребують усе нових способів дослідження через своє перебування за межами предметного поля попередньої науки, у такий спосіб створюючи та аргументуючи своїм існуванням необхідність виникнення нових більш складних наук. Звичайно, що в розумінні О. Конта немає поняття окремої політичної науки, адже проблематика політики, згідно з його вченням, повинна бути складником соціальної фізики, яку французький дослідник пізніше перейменував у соціологію. Але ми можемо стверджувати, що якраз виокремлення О. Контом соціології в окрему систему наукового знання, поряд із опредметненням її проблемного поля, напряму призвело до розвитку соціологічної парадигми. Це було причиною опредметнення сучасної парадигми знання про політику – політологію, субстанційним предикатом якої є її соціологічна складова.

Необхідно зауважити, що знання про суспільство є одним із найскладніших відподно до свого предмета дослідження, внаслідок чого саме наука про соціум стоїть на вершині системи наук О. Конта. Отже, простежується розуміння дослідником усієї повноти складності дослідження цієї предметної галузі, хоча, на нашу думку, момент редукції цієї проблематики все ж зберігається. Насамперед спрощення предмета науки про суспільство

простежується в тому, що науковець ставить перед соціологією завдання створення законів розвитку суспільства та соціальних інститутів, а також і держави. Вищезгадані закони розвитку покликані конструювати суспільство, яке характеризуватиметься стабільністю та продуктивністю, уникатиме кризових явищ й політичних катаклізмів із допомогою методів наукового дослідження. Із одного боку, такий підхід знайшов свою підтримку у творчості К. Р. Поппера, зокрема у його концепції «соціальної інженерії» [71], але з іншого – ми повинні ствердити про долю небезпеки замикання суспільного та політичного розвитку межами різного роду законів, які можуть нести позитивний вплив на суспільний поступ, однак поряд із цим володіють потенціалом стати об'єктом маніпулятивних дій, що в наслідку потенційно становитиме небезпеку для існування суспільства та його демократичних принципів [44].

Повертаючись до виокремлення О. Контом науки про суспільство в окрему незалежну систему наукового знання, ми повинні ствердити, що вони є найскладнішими, оскільки вписують у свою методологію досягнення та результати досліджень наук, які знаходяться на попередніх щаблях, що проілюстровано самим порядком перечислення наук, в якому соціологія знаходиться на найвищому щаблі. Згідно з результатами, отриманими під час досліджень точними науками, які розширили їхню предметну область до крайніх меж зіткнення із сферами, що виходять за межі осягнення попередніх досліджень, утверджено принцип взаємопроникнення наукових систем у певну синергетичну метасистему [64]. Отже, нова наука про суспільство не виникла з нічого, а, навпаки, увібрала в себе усі попередні досягнення нижчих, відповідно до класифікації О. Конта, щаблів наукового знання, охарактеризувавши своєю актуалізацією необхідність пошуку нових методів та способів дослідження, що повинні охопити собою сферу існування соціуму як найскладнішу систему систем чи метасистему, якою є суспільство. Предмет науки про суспільство є динамічним та складним, подекуди хаотичним і також непередбачуваним, що сигналізує про обмеженість застосування методології точних наук у контексті її

абсолютизації та повного перенесення у дослідження такого складного предмета. Ідеї О. Конта є надважливими для цього дослідження, оскільки він порушує проблему необхідності нової науки про суспільство, яка б слугувала інструментом спрямування його розвитку, шляхом відкриття законів цього розвитку, залучаючи сюди і політичний вектор суспільного розвитку. Але поряд із вищесказаним, французький дослідник усе ж допускається помилки, розглядаючи науку про суспільство як простір для перенесення методологічних принципів попередніх наук під час його дослідження, у такий спосіб надмірно абсолютизуючи об'єктивну природу предмета дослідження, одночасно стверджуючи складність цієї науки та водночас нівелюючи суб'єктивну складову існування її предмета, що є фундаментальним атрибутом соціології чи політології.

Наука на шляху свого розвитку долає межі власного розуміння виключно як системи знання, виходить із закритих наукових спільнот, вертикальних комунікативних каналів передавання знання разом із набутим досвідом [53]. Натомість вона стає загальносуспільним здобутком, феноменом західної культури, якщо мати на увазі позитивістську концепцію науки, та світоглядною основою суспільної раціональності. Наука стає інструментом формування суспільного дискурсу, виконуючи роль джерела «вірогідної» істини, а також авторитетом останньої інстанції, посилання на який є одним із найвпливовіших у межах суспільних дискурсів. Навіть на повсякденному побутовому рівні екзистенції сучасний нам середньостатистичний індивід вибудовує причинно-наслідкові зв'язки на основі знання і навичок, які мають наукове походження, співвідносяться із домінуючою науковою парадигмою, а не на метафізичних чи теологічних підставах [62]. Отже, відбувається переплетення науки зі всіма можливими сферами суспільного та індивідуального рівнів існування, що своєю чергою наділено позитивним конструктивним потенціалом, який втілюється в раціоналізації та домінуванні логічних підстав людської екзистенції.

Вищеописана тенденція ілюструється концепцією стадіального розвитку суспільного світогляду О. Конта. Коли у своєму поступі суспільство проходить три стадії: теологічну, метафізичну та позитивну, відбувається повна зміна принципів формування картини світу індивіда та соціуму загалом. Важливим є зауваження К. Ясперса, який у праці «Сенс і призначення історії» [139] розглядає проблему поетапного розвитку науки та поетапний розвиток людського пізнання: «Кидаючи погляд на світову історію, ми знаходимо три етапи пізнання: по-перше, це раціоналізація взагалі, яка в тих чи інших формах є загальнолюдською властивістю, з'являється з людиною як такою, в якості «донаукової науки», раціоналізує міфи і магію; по-друге, становлення логічно і методично усвідомленої науки – грецька наука і паралельно зачатки наукового пізнання світу в Китаї та Індії; по-третє, виникнення сучасної науки, яка виростає з кінця Середньовіччя, впевнено здійснюючись по всій своїй широті XIX ст.»[139, с. 100]. Отже, ми можемо зауважити, що попри неодностайність науковців та дослідників історії науки про чіткі межі виникнення сучасної наукової парадигми і неодностайну позицію щодо оцінки наукових спроб античних мислителів, загальноприйнятою є думка, що наука – продукт творчого мислення людини, що розвивається протягом історичного поступу людської цивілізації. Індивід повністю змінює світ довкола себе внаслідок розташування в центр свого світогляду наукових фактів, що фундаментально змінює його картину світу, постулати світобачення і сам світ, який його оточує. Якщо перед цим середньостатистичний член суспільства пояснював усі події довкола через концепт «надприродної сили», то тепер він пояснює все крізь призму існування фізичних законів та критичної раціональності, яка допускає існування вищезгаданої «надприродної сили», але вже відтісняє її у сферу віри, а не знання [30].

Остання (позитивна) стадія розвитку світогляду характеризується домінацією наукового логічного способу пояснення причинно-наслідкових зв'язків існування та функціонування світу довкола людини. Суб'єкт формує свої умовиводи та судження, опираючись на факти, джерелом яких є наука, що

уже стає авторитетом суспільної раціональності. Отже, здійснюється фундаментальна позитивна зміна, внаслідок якої наука стає основним принципом пояснення усіх феноменів та їх проявів довкола людини. Наука перестає бути закритою «лабораторією», яка працює виключно для себе, а навпаки, масштаби розширюються, і ми можемо стверджувати, що наука стає «фабрикою», орієнтованою на величезну кількість споживачів [66].

Проте, водночас відбувається процес ускладнення розвитку наукового знання внаслідок поступового насичення його ідеологічними, політичними та соціальними складовими. Отже, з одного боку, ми прослідковуємо вплив науки на суспільство, який простежується у поступовому процесі об'єктивізації картини світу довкола, а з іншого – суспільство та соціальний контекст певного середовища, де розвивається наукове знання, приносять у науковий дискурс суб'єктивну складову, яка проявляється у концептах «соціальна раціональність», політкоректність й ідеологізованість наукового середовища. Творення науки перестало бути закритим процесом, а навпаки, воно вийшло на публічний рівень комунікативних зв'язків, ставши предметом обговорення чи дискусій у суспільстві, що сигналізує про входження науки в дискурс відкритості як одного з предикатів розвитку наукового знання [66]. Тут ми не піддаємо сумніву принцип антропності наукового процесу чи надаємо йому негативної конотації, а стверджуємо його синтезуючий і конструктивний вплив, адже неможливо усувати принцип антропності із будь-якої моделі наукового знання, яке є продуктом мислення та здатності до теоретизування людини. Власне сама наука і є продуктом творчого потенціалу людського мислення[62], а забираючи потенціал творчого суб'єкта із наукової системи, ми просто повністю усуваємо можливість розвитку науки, стверджуючи приреченість перебування її назавжди на тому етапі розвитку, на якому ми позбавили її творчого потенціалу. Тож ми стверджуємо необхідність та фундаментальність антропного принципу для розвитку науки, його субстанційну роль у її розвитку.

Ми повинні провести чітку різницю між роллю творчого потенціалу суб'єкта, який у процесі своєї наукової діяльності спрямовує свою рефлексію на

здобуття нових результатів чи фактів, досягнення чого було за межами наукових можливостей без впровадження його творчого підходу, що вилилось у приріст наукової теорії та суспільного впливу на науку, який здійснюється здебільшого в необхідності строгої відповідності наукових парадигм і результатів досліджень у їхніх межах – суспільним цінностям і прийнятим соціальним нормам суспільства. Тут ми можемо прослідкувати певну диференціацію між соціальними і точними науками [104]. Зауважмо, що вплив суспільства на науку в будь-якому разі буде присутнім незалежно від сфери дослідження та специфіки цієї наукової системи. Однак водночас ми повинні ствердити, що існує тенденція до чіткої градації зовнішніх суспільних впливів на дискурс науки залежно від типу предмета її дослідження. Наприклад, якщо конвертувати у відсотковий еквівалент вплив соціальних обставин на формування науки в науковому середовищі точних наук, то цей вплив буде не настільки вагомим, хоча й, безумовно, зберігатиме свою присутність. А якщо застосувати таку ж саму конвертацію до контексту формування наукового дискурсу соціальних наук, то ми простежимо вагомий стрибок догори відсоткового еквіваленту впливу соціального та політичного контексту на їх розвиток [66].

Звичайно, що ми не наголошуємо на тому, що науковий дискурс точних наук позбавлений цього впливу через його мізерність, а навпаки, ця проблема краще досліджена у контексті дискурсу точних наук, зокрема в контексті принципів розвитку наукової парадигми та вичленовуванні предметного поля досліджень (розглянуто у творчості К. О. Апеля [104] та Г. Патнема [66]), а ідеологізованість науки підлягала розгляду Т. Куном [53, 145], Г. Башляром [108] та П. Фейрабендом [129, 130]. Саме в цих працях досліджено принципи розвитку наукового знання, парадигм, методологія та історія розвитку науки в контексті наукових революцій, основні понятійно-категоріальні апарати філософського дискурсу науки, специфіка предметного та об’єктного полів наукових теорій, поділ наук на групи з огляду на специфіку предметів їх дослідження, принципи становлення наукових парадигм й наукового

співтовариства і, що найголовніше, – принципи формування предметного поля науки, що жодного разу не було здійснено в контексті політичної науки через проблематичність питання її предмета. Єдиним попереднім висновком зробимо тезу про те, що міждисциплінарність політичної науки та тенденція все більшого впровадження методології точних наук у методологію політології дозволяє нам без особливих труднощів екстраполювати результати досліджень методологів фізики чи математики на методологію політології, що уможливить заповнення «білих плям» у методології політології, а також дозволить нам застосувати результати вищезгаданих досліджень з огляду на більшу тривалість історії існування класичної наукової парадигми тієї ж самої фізики, математики чи біології, що зумовлює їх вагомий методологічний аналіз протягом становлення та розвитку цих наук [38]. Загалом можна стверджувати, що сама актуалізація створення сучасної моделі політології з її емпіричним та позитивістським спрямуваннями зумовлена розвитком вищеназваних наук.

У цьому контексті нагадаємо собі, що необхідність створення науки про суспільство, оголошена О. Контом, звучала як заклик про створення «соціальної фізики», яка б чітко могла побудувати всі логічно-наслідкові зв’язки розвитку суспільства, сформулювати закономірності та закони його існування, а також запропонувати чіткі дефініції феноменів соціального та політичного проявів життя суспільства [113]. Із одного боку, ми зауважуємо формулювання чіткої практичної спрямованості соціальної науки французьким дослідником, яка буде втілена в життя емпіричною спрямованістю сучасної політології. Це було здійснено швидше методологічними установками політичного дослідження, які були запропоновані учасниками Чиказької школи політології і стали класичними в сучасному політологічному дискурсі. Але з іншого боку, ми повинні ствердити про поспішність цього заклику, попри його виправданість, що полягала у недостатньому розумінні О. Контом усього масштабу складності фундаментальної пари понять «об’єкт-предмет» цієї майбутньої «соціальної фізики». Вищезгадана складність є основоположною причиною проблематичності та фактичною неможливістю чіткої дефініції

предмета політичної науки, необхідністю конвенційного підходу до його визначення, а також наявністю як мінімум трьох понять, йдеться про «policy», «polity», «politics» [39]. Власне концептуалізація предмета політичної науки в цих поняттях свідчить нам про основну специфіку предметного поля політології: його межі розмиті, а визначення напряму взаємно детерміноване, з одного боку, актуальними проблемами і потребами суспільства, а з іншого – методологією, яка його досліджує та визначає у своїх внутрішніх межах. Зауважуючи тенденцію до постійної динамічності цих двох, досить умовних, детермінант його концептуалізації ми повинні сказати про постійну мінливість предмета політичної науки, що знову ж таки буде детально розглянуто в наступному підрозділі цього розділу нашого дослідження.

Виходячи із вищесказаного та розглядаючи контекст впливу суспільства на соціальні науки, ми натрапляємо на багато методологічних проблем, які розглядатимуться у межах політології. Насамперед ми повинні прослідкувати методологічні зв'язки між суб'єктом науки, об'єктом науки і предметом науки. Адже не можна стверджувати, що сама наука не є певною системою суджень про світ довкола, до якої ми звертаємося за поясненням тих чи інших явищ фізичної реальності. Із цього можна зробити висновок, що система суджень про світ, якими користується суб'єкт, формує собою певну теорію або наукову модель, яка слугує для суб'єкта інструментом пояснення світу довкола, а сама частота застосування суб'єктами тієї чи іншої наукової теорії є доведенням її поширеності, що також може свідчити про «пануючий статус» цієї наукової моделі. Варто також зауважити, що в контексті дослідження предметного поля наукової теорії ми потрапляємо у необхідну умову того, що упродовж майже усієї історії науки зберігається тенденція до чіткого розмежування наук на гуманітарні та точні, або ж суспільствознавчі та природознавчі [71]. Звичайно, що такий поділ має свою логічну підставу в руслі чіткого розмежування типів методології цих двох традицій систематизації наукового знання, а також беззаперечної специфіки їх предметів досліджень. Однак поряд із беззаперечністю вищесказаного, ми можемо стверджувати й те, що такий поділ

завжди піддавався скепсису поряд із спробами перенесення методологічного інструментарію одного табору наук до іншого, що ми власне і спостерігаємо в останню епоху розвитку науки.

Позитивістський ідеал науки передбачає емпіричне обґрунтування, експериментальні підтвердження, логічність, практичність, математичну точність та підтвердження на фактах фізичної реальності. Звичайно, що все вищезгадане є атрибутами сучасного панівного позитивістського типу раціональності, який знайшов своє поширення в контексті успіху розвитку точних наук. Але чи можемо ми стверджувати про доречність порівняння точних та суспільствознавчих наук і типів їх раціональності, жодним чином не піддаючи жодному сумніву їх пов'язаність, а критикуючи саме спроби їх ототожнення? Насамперед ми повинні зрозуміти специфіку цих двох типів наук з точки зору предмета дослідження, що своєю чергою відсилає нас до проблеми співвідношення таких фундаментальних понять, як об'єкт та суб'єкт дослідження, і власне до специфіки інтерсуб'єктивності дослідження в суспільствознавчій науці. Адже, якщо точна наука знаходить своє предметне поле у відносно стійких межах атрибуту «постійність», то суспільствознавча наука перебуває в умовах постійної мінливості та історичного поступу свого безпосереднього об'єкта [104].

Зауважмо, що у вищесказаному нами жодним чином не абсолютизується точність та сталість предмета дослідження точних наук загалом і припускається можливість зміни предметного поля зі зміною наукової теорії або здійсненням нової наукової парадигми. Водночас зазначимо, що, порівняно з мінливістю умов й предметністю в соціальних науках, можна зробити висновок – точні науки займаються сталими фізичними явищами, які залишаються такими протягом тривалого відрізку часу. Це своєю чергою детермінує необхідність опису сталих умов фізичного явища, які будуть зберігатися протягом тривалих відрізків часу і нестимуть субстанційний характер у контексті здійснення того чи іншого фізичного явища, що підлягатиме чіткому відтворенню в межах проведення експериментів, коли в умовах соціальної реальності практично

немає жодної необхідності дослідження субстанційної природи умов відбуття того чи іншого явища через їх мінливість та опосередкованість. У контексті соціальної реальності суб'єкт дослідження не здатен сформулювати систему суджень, які передбачатимуть усі прояви соціальної реальності чи формуватимуть собою множину необхідних законів соціальної реальності. Суб'єкт дослідження соціальної реальності змушений відмовитися від категоричності поняття «закон» і прийняти на «озброєння» умовність поняття «закономірність» [71].

Також варто ствердити специфіку фундаментальної з методологічної точки зору тріади «суб'єкт-об'єкт-предмет» дослідження, яка власне є основоположною для будь-якої науки. Варто розпочати з того, що кожне поняття, яке входить у структуру вищезгаданої тріади, є фундаментальним за своєї суттю у відриві від інших понять. Зокрема, якщо розглянемо поняття «суб'єкт» наукового дослідження, то прийдемо до ідеї, що його творчий потенціал і є умовою розвитку наукового знання у часово-просторовому й гносеологічному векторах, оскільки, як стверджувалося вище, лише за умови наявності творчої складової суб'єкта дослідження ми можемо досягти нових результатів, які дозволять розширити межі наукового пізнання [63]. Із іншого ж боку, ми також повинні ствердити фундаментальність пари «об'єкт» і «предмет» дослідження, яка слугує безпосереднім фокусом, центром, на який спрямовано весь попередньо згаданий творчий потенціал суб'єкта [62].

Насамперед зауважмо, що об'єкт дослідження слугує відправною точкою формування наукової системи знань, яка є системою знань про конкретний об'єкт, відомості про який формують собою ядро дослідження. У процесі маніпуляцій об'єктом дослідник отримує базу свідчень, котра згодом повинна перетворитися в систему знання про нього. Така система знання передбачає систематичність, логічність, повноту, передбачення усіх можливих видів та потенційних аномалій поведінки цього об'єкта. Звичайно, що в науковому дискурсі простежується філософський контекст тлумачення «об'єкта» дослідження, оскільки першою спробою створення теоретичної моделі системи

знання була філософія, в межах якої актуалізувалася необхідність створення науки. Філософія й була першою парадигмою світогляду, який через свою загальність міг претендувати на науковий рівень теоретичності.

Ми можемо простежити традицію застосування методів філософського дослідження у сфері різноманітних наук, які сьогодні зараховують до групи загальнонаукових. Цілком виправданою є думка, що філософія намагається пізнати буття загалом, у всій його повноті й загальності, тобто пізнати суще таким, яким воно є. Така думка не позбавлена сенсу, оскільки онтологія є однією з основних складових філософії. Але поряд із цим ми маємо зауважити, що у процесі розвитку онтології все більше викристалізовувалась обмеженість людського розуму, яка полягала в необхідності розчленування буття на частини задля уможливлення та спрощення його пізнання, що ми можемо спостерегти в «Критиці чистого розуму» [35]. Такий підхід вимагає максимально повної бази інформації щодо об'єкта, що уможливлює його концептуалізацію крізь призму його ознак та властивостей.

Справедливим буде висновок, що поділ буття на категорії та поняття став основоположним принципом дослідження, який зберігає свою актуальність і дотепер, а також зберігся в системі наукового дослідження на рівні методології. Під час дослідження творчий суб'єкт не володіє достатньою базою інформації, яка би могла дозволити передбачити всі аспекти та специфічні особливості досліджуваного. Навпаки, він позбавлений цієї можливості і лише намагається відкрити цю інформацію під час свого дослідження. І найфундаментальнішим проривом філософського знання епохи Нового часу в контексті методології науки є концепція методу Р. Декарта, яку ми розглянемо повністю, відходячи від проблематики співвідношення раціоналізму та емпіризму, яка, до речі, продовжується в сучасному науковому дискурсі, але вже в межах пари «теорія-практика».

Специфіка філософських творів Нового часу полягає в тому, що основною ціллю рефлексії філософів є необхідність пошуку підстав нової системи знання, яка би подолала «догматизм» зовнішніх впливів та забезпечила собою джерело

пізнання об’єктивного світу довкола, стала ядром наукового пізнання і систематизації світу явищ. Звичайно, що першою проблемою у спробі пізнання світу є необхідність його поділу на сектори, частини, які повинні стати більш легкими для дослідження, оскільки людський розум є обмеженим і не здатний пізнати буття в його цілісності, внаслідок чого буття поділяється на категорії, які вже й слугують теоретичною базою досліджень, втілюючи у своєму змісті основні специфічні ознаки, які слугують елементами та проявами атрибутів буття. Такий поділ, із одного боку, спрощує пізнання світу довкола, бо розділяє його внаслідок аналітичного поділу на частини, які ми можемо безпосередньо пізнавати та досліджувати, а з іншого боку, втілює собою принцип фрагментарності наукового знання. Принцип фрагментарності дозволяє нам розділити складні для сприйняття елементи природи на простіші, дослідити їх або розділити ще один раз поки вони не стануть доступними для дослідження, а після отримання результатів дослідження поєднати їх під час синтетичного аналізу в систему знання, яка формуватиме нові горизонти пізнання. Унаслідок цього поділу відбувається головний принцип сучасної наукової парадигми, який знаходить себе у підставі того, що ми повинні досліджувати лише певні специфічні ознаки та функції буття, оскільки наукове знання не може бути абсолютним і всеохоплюючим, як це припускалось, до прикладу, в Античності чи Середньовіччі. Принцип науковості у сучасному дискурсі є скоріше наперед визначеним як частковий, такий, що підлягає зміні чи корекції у процесі його доповнення або знаходження нових поясів аномалій, які не покриває горизонт попередньої парадигми [53]. Насправді сама наявність поняття «горизонт наукового пізнання» уже апріорно означає, що рано чи пізно варто очікувати його розширення під впливом тих чи інших чинників. Таке розширення є перманентним його станом, який одночасно може свідчити про кризову ситуацію всередині наукової парадигми так і про потенціал постійного розширення системи наукового знання, що уможливить побудову «картини світу»[61].

«Картина світу» – це фундаментальна категорія філософії науки, яка є структурною єдністю досліджених предметів та наукових теорій, із одного боку, та дійсного фізичного світу довкола дослідника – із іншого. «Картина світу» є сформованим наукою мисленнєвим образом фізичного світу, у структуру якого ми також вводимо й світ суспільних явищ [17]. Необхідним також є зауваження про те, що недоцільним та й неправильним буде повне і безапеляційне ототожнення понять «картина світу» та «фізичний світ», бо фізичний світ, будучи об'єктом дослідження для пізнаючого суб'єкта, є нездатним бути повністю охопленим єдиною цілісною когнітивною операцією суб'єкта. Тож фізичний світ «взагалі» є недосяжним у пізнанні для суб'єкта, що піддає сумніву можливість пізнання суб'єктом світу загалом [17]. Вищезгадана проблема знайшла свій розгляд у епохи Античності, Середньовіччя, Нового часу та Новітнього періоду історії філософії, але свого найбільшого розвитку таки здобула в епоху Нового часу.

Отже, ми стверджуємо про необхідність розділення реального фізичного світу, який існує об'єктивно поза суб'єктом дослідження згідно з детермінантами свого існування та образу зазначеного фізичного світу, який є вищезгаданим поняттям «картина світу». Вищезгадане розділення необхідно окреслити для того, щоб чітко провести межу між непоясненими й аномальними об'єктами фізичного світу, які існують за межами наукової теорії і не введені в систему «картини світу» суб'єкта, бо суб'єкт розглядає світ довкола лише як систему знаків та символів проявів фізичного світу, яку він здатний інтерпретувати з огляду на свою компетенцію до трактування. І межа компетенції трактування проявів фізичного світу є межею «картини світу» суб'єкта. Сама наявність здатності інтерпретувати фізичні трансформації природи чи суспільства передбачає наявність наукового знання чи обізнаність суб'єкта із науковою теорією, яка повністю пояснила це фізичне явище, передбачила його за допомогою алгоритмів екстраполювання пояснення цього явища на природу та етапи його виникнення, а також забезпечила методологічні інструменти своєї інтерпретації, у такий спосіб перетворивши це

явище з аномалії фізичного світу на явище у структурі «картини світу» суб'єкта. І саме часово-просторова структура мислення суб'єкта є фундаментальною особливістю, яка уможливлює існування «картини світу» як впорядкованої та логічної метазагальної концепції фізичного світу у мисленні людини [34]. Лише встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки, дотримуючись логічної послідовності та обґрунтованості, ми здатні пізнавати світ, конструювати наукові теорії, поєднувати факти між собою у структуру наукового експерименту або дослідження, у такий спосіб стверджуючи власну включеність й одночасно замкнутість у часово-просторовому вимірі. Виходячи зі всього вищесказаного, зауважмо, що процес наукового пізнання – це перехід від факту до теорії пояснення цього факту, а в процесі пояснення факту 1 відкриття факту 2, який може знаходитися за межами пояснення попередньої теорії, стверджуючи своїм існуванням необхідність вдосконалення й розширення попередньої теорії або ж створення нової, яка охопить собою попередній та цей факт. Це може призвести до відкриття нового факту 3 і так до безкінечності [53]. Ця проблема є власне максимою постійного розвитку наукового пізнання у часі та просторі, розширюючи кордони наукової «картини світу». Але якщо у контексті точних наук ми можемо стверджувати про певну абсолютність й нерейлятивність факту, то в суспільствознавчих науках виникає ще більший вплив часово-просторового фактору на формування їх методології. Насамперед потрібно чітко дефініювати та пояснити поняття самої «абсолютності» факту у фізичних науках, щоб уникнути звинувачення у ствердженні релятивності суспільствознавчих науках, у такий спосіб піддаючи під сумнів статус науковості тієї ж самої політології.

Зауважмо, що однією з основних складових системи наукового знання є об'єкт цього знання, власне феномен або тіло якого стосується це знання, яке воно описує і закріплює за ним певну сукупність ознак та властивостей, знаючи, як можна передбачити його поведінку чи спрогнозувати його взаємодію з іншими явищами або тілами. Із одного боку, ця ідея є такою, що давно стала сама собою зрозумілою, але з іншого боку, нас цікавить момент

важливості поняття «об’єкт» дослідження для існування наукової системи знань про нього, що дозволить нам вивести із нього поняття «предмета», яке є не менш важливим та методологічно необхідним, але часто ототожненим із поняттям «об’єкт», що, на нашу думку, є неприпустимою помилкою, особливо у сфері соціальних та поведінкових наук [49].

Із точки зору методології науки поняття «об’єкт дослідження» становить фундаментальну методологічну пару разом із поняттям «суб’єкт дослідження», так формуючи структуру наукового дослідження, починаючи із вищезгаданої пари понять [161]. У підставах такого поділу ми знаходимо принцип активності суб’єкта дослідження, діяльність якого спрямована на об’єкт дослідження, у процесі якої він повинен збільшити суму знань про досліджуване ним. Специфіка цього поділу полягає в тому, що він бере свої корені з філософських джерел, а потім втілюється та набирає уже чіткого, чистого від метафізики розуміння у строгій методології точних наук під час формування та розвитку позитивістської спрямованості сучасного нам наукового дискурсу, який, попри кризові процеси в межах своєї парадигми, все ж таки досі є домінуючим.

У методологічних кордонах точних природознавчих наук, які слугують прикладом наукової об’єктивності для соціальних та поведінкових дисциплін, такий поділ є чітким й доречним, таким, що не потребує чітких роз’яснень і вважається аксіоматичним, оскільки дослідник, маніпулюючи різними зовнішніми об’єктами, використовуючи точні інструменти вимірювання, може чітко провести експеримент, отримати певні результати, вписати їх в структуру досліджуваної теорії [71]. Потім відтворити цей експеримент відносно необмежену кількість разів і використовувати повторні дослідження як певний верифікатор достовірності та об’єктивності отриманого ним нового знання. Отже, суб’єкт є творчим й активним складником процесу наукового пізнання, який чітко відмежовується від свого об’єкта. Звичайно, що вищенаведеною думкою ми жодним чином не піддаємо сумніву важливість і безумовний вплив суб’єктивних чинників у науковому пізнанні, зараховуючи до них творчий потенціал суб’єкта, а також низку психологічних специфічних його

властивостей як індивіда. Навпаки, ми наголошуємо на тому, що суб'єкт дослідження є людиною, мисленнєвим продуктом якої є наука, яка, в принципі, здобула свій онтологічний статус завдяки здатності людини до теоретизації та рефлексії.

Інтенціональність людської рефлексії поставила проблему, про яку ми уже згадували вище, а саме про необхідність чіткої спрямованості, наявність певної точки, яка слугуватиме основною ціллю мисленнєвої діяльності творчого мислення суб'єкта [35]. Ми повинні чітко зауважити, що принцип фрагментарності наукового знання напряму виходить із природи людського мислення, а саме з його обмеженості і неможливості мислити усе й одразу. Людське мислення потребує категорій простору та часу, які, відповідно до І. Канта, формують собою апріорні форми людського сприйняття [35]. Зауважмо, що суб'єкт наукового пізнання не може мислити «буття взагалі», він обмежений у просторі й часі, горизонтом свого пізнання, а також межами парадигми, у межах якої знаходиться його науковий світогляд. Але головними тут є простір і час, які виступають основоположними категоріями простого людського мислення та наукової рефлексії загалом [36].

Із огляду на вищезгадану нездатність суб'єкта охопити своєю рефлексією усе й одразу, він потребує фрагментації буття довкола нього, поділу його на певні сектори, які уможливлять схоплення космосу довкола й опредметнять його у поняттєво-категоріальному апараті пізнаючого начала. Тож виникають категорії, з допомогою яких людина «ловить» буття поняттями, наповнюючи їх змістом та маркуючи позначені ними елементи природи. Об'єктивний світ довкола суб'єкта від цього не міняється, але позначені елементи буття починають існувати в мисленні суб'єкта, можемо сказати, що вони починають існувати для суб'єкта і ззовні, внаслідок свого опредметнення для нього. Тут ми намагаємось окреслити важливу тонкість існування фізичного світу поза суб'єктом, світу кантівських «ноуменів» та фізичного світу феноменів, який з'являється в мисленні людини у процесі схоплення їх в нашому мисленні [35]. Прикладом є закон всесвітнього тяжіння у Ньютонівському розумінні.

Фактично сила тяжіння існувала задовго до відкриття її І. Ньютоном, а всі фізичні тіла перебували у полі дії закону всесвітнього тяжіння, отже об'єктивно він існував і діяв до та після свого відкриття суб'єктом пізнання. Але в системі людського наукового знання він з'явився разом із його відкриттям унаслідок своєї концептуалізації вищезгаданим англійським фізиком.

Отже, закон всесвітнього тяжіння зайняв своє місце у фізичній картині світу, отримавши назву, ілюструвавшись формулою та набувши певного тлумачення. Він з'явився для суб'єкта пізнання, до того будучи відсутнім у нашому мисленні, але будучи присутнім фізично. Так постулюється процес пізнання буття, який полягає скоріше у відкритті та маркуванні елементів буття, які у процесі цього маркування входять в систему нашої «картини світу» поетапно, поступово, можна сказати, фрагментарно, утворюючи своєю множиною категоріальну сітку нашого мислення, котра під час синтетичної здатності нашого розсудку формує систему знання під назвою «картина світу» [161].

Загалом, як ми уже з'ясували, людині необхідна фрагментарність сприйняття, внаслідок чого вона впорядковує низку отриманих фактів у причинно-наслідкові зв'язки, які залежно від певного типу парадигми та її методології формуватиме певний тип наукового знання чи систему цього знання. Час і простір відіграють визначну роль у процесі цієї фрагментарності, оскільки ці дві категорії роблять можливим і впорядковують процес утворення вищезгаданих причинно-наслідкових зв'язків у логічну послідовність, яка формує собою підстави існування раціонального знання як такого. Важливим є зауваження, що ми не розглядаємо зараз час і простір у фізичному значенні цих двох категорій, що насправді також важливо для нашого дослідження, але в цьому контексті час і простір розуміється нами як фундаментальні категорії людського світосприйняття [77].

Людське мислення часово-просторове, що дозволяє суб'єкту впорядкувати потік інформації та побудувати логічну структуру фактів, які покликані оформитись у «картину світу» й сформувати собою основи наукового підходу

до вивчення фізичного світу довкола [78]. Але поряд із цим, піддаючи дослідженню якусь частину буття, суб'єкт стикається з проблемою, що під час дослідження проявляється різносторонність цієї матерії, яка слугує об'єктом дослідження. Питання різносторонності необхідно вимагає подальшого роздрібнення на ще менші фрагменти вищезгаданого елемента матерії, що призводить до пошуку специфічних характеристик цього об'єкта, методів та інструментів його дослідження, а також принципів виокремлення або групування цих характеристик в межах методології, яка би була оптимальною для їх подальшого вивчення [161].

Тож фрагментуючи об'єкт дослідження, ми утворюємо новий концепт – предмет дослідження, який, із одного боку, є продуктом фрагментації об'єкта, а з іншого – певною особливістю або властивістю об'єкта, що вимагає окремого вивчення. Отже, предмет наукового дослідження, окрім того, що є специфічною ознакою об'єкта, є не менш фундаментальною категорією методології науки порівняно з категоріями «об'єкт дослідження» чи «суб'єкт дослідження». Навпаки, поняття предмета наукового дослідження є відповіддю на ті виклики, які ставить процес наукового пізнання перед суб'єктом дослідження, що обмежений своїм горизонтом пізнання. Наука не здатна пізнати об'єкт повністю і необхідно створює множину методів та інструментів дослідження, які потенційно будуть направлені на специфічний елемент об'єкта, його сегмент, що ми називаємо предметом: «Кожна наука визначена методом і предметом. Кожна є перспективою бачення світу, жодна не осягає світ як такий, кожна охоплює сегмент дійсності, але не дійсність» [139, с. 102]. Зауважмо, що, відмовляючись від категорії «істинне знання» і переходячи у своїй методології до «правдоподібного знання», наука, з одного боку, переживає кризу, а з іншого – робить якісний стрибок у своєму розвитку, підтверджуючи принцип постійного розвитку наукового пізнання, ставлячи поняття догматизму за свої межі, а також відкриваючи нові можливості для паралельного існування кількох конкуруючих між собою наукових програм, жодним чином не створюючи кризових ситуацій [161].

Через збільшення кількості знання про об’єкт у процесі його дослідження виникає необхідність чіткого поділу цього знання на групи, які репрезентують певні властивості об’єкта, що своєю чергою вимагають свого окремого вивчення і водночас окреслюють нові проблематичні поля, вирішення яких можливе лише під час пошуку нових методологій їх дослідження [145]. Цілком імовірно, що впровадження нової наукової системи для дослідження «білих плям», що виникли у попередній парадигмі, призведе до окреслення нових проблемних полів і до необхідності у новій методології, що само собою постулює постійну динамічність та розвиток наукового знання.

Поняття «предмета» наукового дослідження є визначальним у двох аспектах:

- демонструє розвиток дослідження об’єкта, який підлягає фрагментації з огляду на достатній стан дослідження;
- актуалізує необхідність створення та інституціоналізації нових наукових систем, які через специфічність своєї методології та чітку спрямованість на дослідження конкретної властивості об’єкта, зможуть вийти за межі попередніх досліджень та охопити собою нові горизонти.

Насамперед зауважмо, що поняття предмета науки робить науку наукою з точки зору методології та філософії науки [161]. Адже об’єкт дослідження може бути спільним для декількох наук, під час дослідження якого вони розділилися, створивши свою методологію, водночас продемонструвавши наявність підстав для свого виокремлення в незалежну систему наукового знання, яка все ж буде дотичною до інших, але ця дотичність буде формувати її власні кордони. А от предмет науки не може бути спільним та тотожнім у своїх специфічних ознаках предмета іншої науки, навпаки, у такий спосіб буде здійснюватися заперечення її існування як незалежної системи знання: «В основі взаємозв’язку наук лежить форма пізнання. Усі вони володіють конкретним методом, мислять категоріями, необхідні у своїх часткових висновках, але водночас обмежені відомими посиланнями й кордонами предмета» [139, с. 103]. Межі предмета є межами науки, коли ж межі об’єкта є

ширшими, виходячи за межі однієї лише науки, яка його досліджує. Це ілюструється на прикладі людини як об'єкта дослідження чисельної множини різних наук: точних, гуманітарних, поведінкових і т. д., але кожна з них досліджує певний сегмент людини, її тіла чи продуктів творчої діяльності індивіда, чітко окреслюючи межі свого дослідження людини й формуючи межі своєї методології. Предмет потенційно може збігатись із об'єктом, але у процесі наукового розвитку існує можливість розбіжності їх меж.

Отже, ми продемонстрували фундаментальне місце категорії «предмет» дослідження у методології науки, розглянувши його існування як способу виходу з меж недосконалості людського раціонального мислення, яке нездатне охопити всю цілісність буття довкола й вимагає фрагментації його на сегменти. Важливим є чітке розмежування «об'єкта» та «предмета» наукового дослідження, логічні обсяги яких, попри можливість їх збігу, все ж відрізняються за своїм рівнем всеохопності. І водночас продемонстрували, що предмет дослідження є надважливим елементом у процесі інституціоналізації системи знання в незалежну наукову систему. Так було обґрунтовано місце поняття «предмет наукового дослідження» поряд із такими основними методологічними поняттями, як «об'єкт» і «суб'єкт» науки в загальнонауковому дискурсі.

2.2. Поняття предмета як одне з основних проблемних полів методологічного дискурсу політології: складність визначення й чіткої концептуалізації

У попередньому підрозділі детально охарактеризовано фундаментальну необхідність, по-перше, існування предмета дослідження, що є вирішенням проблеми обмеження людського сприйняття і мислення, а по-друге, було сформульовано методологічну залежність визнання певної теорії науковим співтовариством у процесі її інституціоналізації в наукову дисципліну, наявності в неї чітко окресленого предмета дослідження, специфікою якого напряму визначається методологія й інструменти його вивчення. Отже, нами

було окреслено фундаментальну важливість поняття «предмет дослідження» для існування та функціонування науки як загальновизнаної системи наукового знання. Наступним важливим зауваженням буде те, що поняття «предмета науки» було попередньо розглянуто або в загальнонауковому контексті, або в межах його аналітичного огляду з точки зору точних чи природознавчих наук.

Ми вважаємо таке звернення до методології точних та природознавчих наук виправданим відповідно до логіки нашого дослідження з огляду на більшу чіткість трактування цього поняття в системі точних наук порівняно із суспільствознавчими науками й політологією конкретно. Вищезгадана чіткість дозволяє окремо вичленувати поняття предмета, його зміст та специфіку, а також загальнонаукову методологічну важливість цієї категорії. Та попри вищесказане, ми повинні окремо розглянути поняття предмета політології, важливим аспектом якого є його антропологічний вимір, без якого політика була б неможливою[42]. Із цього випливає, що об'єкт та предмет дослідження політології не є зовнішніми відносно суб'єкта дослідження, це своєю чергою постулює ще одну проблему в його дослідженні, на чому ми більш детально зосередимо свій розгляд далі.

Важливим зауваженням про методологічну різницю у порівнянні предмета політології та будь-якої точної або природничої науки буде те, що, по-перше, предмет дослідження політичної науки не може бути сталим і однозначним широту загального охоплення соціального буття об'єктом дослідження – політикою; по-друге, він є продуктом творчого мислення індивідів, у процесі якого відбувається його здійснення та актуалізація в межах політичного дискурсу, тож він не є зовнішнім і окремо взятим відносно суб'єкта дослідження, а навпаки, продуктом соціальної діяльності, спрямованої на конструювання стабільної та ефективної політичної системи, включно з аксіологічним складником, як усього суспільства загалом, так і окремо взятого суб'єкта. Наявність аксіологічної складової є невід'ємною характеристикою політичної реальності та політологічного наукового дискурсу, внаслідок чого піддається ускладненню процес об'єктивізації політичних фактів, які формують

своєю множиною політичну реальність. Присутність мінливості політичної реальності і фундаментальний вплив на швидкість її трансформації має технологічний розвиток, який своїми стрімкими темпами прискорення призводить до таких же стрімких змін у сфері відкритості, яка вже трансформує дискурс політики, що своєю чергою корегує визначення меж предмета політології в напрямку його розширення. Це розширення є нічим іншим, як причиною безкінечних уточнень предметного поля політичної науки, яке полягає у постійній актуалізації нових проявів політики у суспільному дискурсі, що призводить до актуалізації цих нових вищезгаданих проявів у науковому дискурсі [47].

Можна зауважити, що інформаційні технології зі своїм розвитком трансформують сферу відкритості, яка і слугує ареною здійснення політики та формує собою одну зі складових частин предметного поля політології. Тож стверджується величезний вплив суб'єктивної складової, яка потенційно може домінувати над об'єктивною. Це призводить до проблеми мінливості та нестійкості предмета політичної науки, який, слідуючи зі всього вищесказаного, не може бути сталим та об'єктивно дослідженим за своїм визначенням. Отже, предметна область політичної науки є певною пластичною субстанцією, яка набуває різних форм і проявів під впливом тих чи інших чинників.

Із іншого боку, політика розглядалася дослідниками на позиціях позитивізму як діяльність, спрямована на побудову нового суспільства, яке відповідатиме усім ідеалам суспільного життя [71]. Вищенаведений підхід насправді не втратив актуальності й у сьогоденному політологічному дискурсі, але піддався різним трансформаціям. А наукою, відповідно до позитивістської концепції знання про суспільство, яка займатиметься пошуком законів і закономірностей його побудови, повинна стати соціологія, з якої пізніше відокремилася політологія якраз внаслідок вичленовування нових предметних полів, що знаходилися за межами соціологічних теорій і вимагали нових підходів до їх вивчення. Політика стала настільки впливовим та актуалізованим

у суспільстві явищем, зараховуючи сюди і збільшення впливу суспільства на політичний процес, що перед науковим співтовариством виникла потреба у створенні нової системи наукового знання, об'єктом якої стане політика, що, з одного боку, є підсистемою соціальної системи, а з іншого, набула такого фундаментального впливу на останню, що вийшла на субстанційне місце в їх співвідношенні. Та важливим для нас є те, що вивчення політики, з точки зору позитивістської парадигми, повинно полягати у відкритті універсальних законів чи закономірностей її функціонування, що забезпечить собою об'єктивний рівень знання про політику. Вищезгадана позиція є притаманною і сьогоднішньому політологічному дискурсу, але з поправкою на відносності законів функціонування політичної системи та зосередженості на закономірностях її функціонування. Звичайно, що здійснювалися спроби встановити абсолютні закони політичного розвитку, що ми детальніше розглянемо у наступному розділі, але такі спроби абсолютизації політики як об'єктивного процесу розвитку і впливу певних законів є доволі небезпечним явищем, яке втілилось у доктрині історицизму [71]. Проте ми не можемо не ствердити важливість принципу історизму для методології політичної науки, який здатний пояснити певні закономірності політичного процесу, опираючись на політичний досвід минулого. Також ми не можемо стверджувати про відсутність прямого зв'язку між політичними подіями минулого та їх безпосереднього впливу на наш сьогоденний політичний дискурс. Але основним аспектом є не саме звернення до історії як фундаментального покладу політичного досвіду, а міра абсолютизації історичних передумов на формування сучасних політичних систем, у такий спосіб формулюючи певні абсолютні та невідворотні концепції історичного й політичного розвитку людства, що вже здобуло свій відбиток у історії України.

Отже, предмет політичної науки характеризується своєю фундаментальною складністю, комплексністю, постійною стрімкою динамічністю, що, з одного боку, сигналізує про певні труднощі у процесі його дослідження, а з іншого – забезпечує постійний простір для нових досліджень і

впровадження різноманітних інструментів дослідження. Саме «…в процесі диференціації та інтеграції наукових знань, які зумовлені розвитком суспільства та його потребами, відбувається уточнення предмета політології» [85, с. 84]. Постійне його уточнення є ознакою безперервної зміни його предметного поля, яке напряму залежить від актуальних проблем та запитів суспільства, а також певного конкретного типу пануючої соціальної раціональності.

Поняття предмета політології є неоднозначним та нечітким у своєму трактуванні, оскільки його піддавали численним трансформаціям з огляду на його пластичність до соціокультурної та історичної ситуації в суспільстві у конкретно взятому відрізку часу. Відсутність чіткої дефініції предмета політичної науки зовсім не свідчить про його відсутність чи абстрактність, а лише формує уявлення дослідників про його фундаментальну складність для дослідження. Насамперед ми повинні зауважити, що не можна піддати сумніву його існування, оскільки політологія є загальновизнаною системою наукового знання про політику, що уже апріорі сигналізує нам про наявність свого окремого предмета. Але з іншого боку, серед дослідників виникає тенденція визначати політологію як науку про політику, у такий спосіб вичленовуючи її через об’єкт дослідження, а потім здійснюючи ототожнення об’єкта і предмета дослідження політичної науки. До того ж існує підхід до визнання не конкретного та чіткого предмета, а «загальноприйнятої концепції» предмета політичної науки в межах певної методологічної традиції чи його конвенцій. Йдеться, зокрема, про окреслення предметного поля політології в межах понять «policy», «polity», «politics»: «До 90-х років вчені, професійно вивчаючи різноманітні функціональні напрямки політичної науки як дисципліни, яка має загальноприйняту концепцію предмета дослідження, і організовані в Міжнародну асоціацію політичних наук і в різноманітні національні та регіональні об’єднання, сильно утвердились в глобальному науковому знанні» [100, с. 12] Тож простежується тенденція конвенційного вирішення питання трактування предмета політології.

Поряд із вище сказаним можна також зауважити спроби визначення політології через об'єкт та предмет дослідження: «У широкому розумінні політологія є наукою про політику та її взаємини з людиною і суспільством. У вузькому – це наука про політичну владу, її природу і сутність, зміст і механізми здійснення» [85, с. 85]. Отже, простежуються дві тенденції визначення змісту політології: широке, у процесі якого її визначають через об'єкт дослідження; та вузьке, яке здійснюється на основі виокремлення предметної області дослідження політичної науки. На нашу думку, попри наявну логіку й підстави для такого підходу до трактування предмета політології, він досить умовний і загальний, оскільки вузьке визначення політичної науки є умовно обмеженим і необхідно потребує уточнюючих доповнень, які своєю чергою розширять його межі до широкого. Також помилковим, на нашу думку, є ототожнення предмета та об'єкта політичної науки, оскільки вони не співмірні та потребують чіткої диференціації. Чітке розмежування предмета й об'єкта політології необхідне з позиції того, що, попри свою міждисциплінарність, політологія є самостійною та оригінальною системою наукового знання, а попередньо згадана міждисциплінарність логічно випливає з того, що політика є об'єктом дослідження різноманітних наук, зокрема таких, як економіка, психологія, філософія, соціологія, історія та ін. Тут принциповою є відмінність у предметі, методах та інструментах дослідження, які все ж притаманні лише політології.

Отже, ми повинні трактувати предмет політології, взявши собі за вихідну точку його складність, всеохопність і багатовимірність, а також мінливість відповідно до методології, якою ми послуговуємось у дослідженні. Але з іншого боку, повинні бути враховані й зовнішні чинники впливу на формування політологічного дискурсу, вплив яких є максимально нівельованим у сфері точних наук, але поряд з цим сильно присутнім у суспільствознавчих науках і політології загалом, що власне і є однією з підстав для їх чіткого розрізнення. Зокрема, на думку дослідниці М. Кармазіної, існують три групи чинників, які впливають на визначення предмета політології: тип традиції

політичної науки, в межах якого досліджується політика; високий стан диференційованості знання про політику, що необхідно призводить до існування різних трактувань предмета дослідження політичної науки; залежність трактування предметного поля політології від країни, в якій функціонує політологічне наукове товариство, унікальність досвіду якого призводить до актуалізації відмінних проблем політики в межах локального політологічного дискурсу, вводячи сюди й диференційованість підстав, з яких виникла традиція політичної науки певної країни. [39, с. 20]. Останній чинник підлягає диференціації на ще кілька, включно з ідеологічним середовищем, політичною ситуацією, яка проявляє себе через режим та наявність цензури, а також тип пануючої суспільної раціональності, згідно з яким актуалізуються ті чи інші політичні проблеми. Усе вищесказане свідчить про неоднозначність та різноманітність підходів та основ у спробах побудови наукової системи знання про політику. Також потрібно враховувати динамічність і швидкість трансформації політичної реальності до вимог часово-просторових умов, що складаються довкола політологічного наукового співтовариства і які цілком необхідно можна вважати одними з основних ознак предметного поля політичної науки. Далі більш конкретно розглянемо ці три групи чинників для ілюстрації складності чіткої дефініції й дослідження предмета політології взагалі.

По перше, ми повинні чітко усвідомлювати існування принципу множинності традицій у межах політичної науки, з огляду на це трактувати поняття предмета політології з урахуванням приналежності дослідника до конкретної традиції, що слугує парадигмальним орієнтиром для нього: «Існують дві традиції, які слугували відправною точкою для такого визначення: представники першої зосереджуються переважно на теорії та використанні кількісних методів (останнє можемо спостерігати, приміром, у США); представники другої традиції найперше приділяють увагу історії та герменевтиці» [39, с. 20]. Насамперед зауважмо, що розподіл на дві методологічні традиції в дослідженні політики беруть свій початок ще в часи

Античної Греції, зокрема, здійснюючись у підходах Платона та Арістотеля. Звичайно, з поправкою на те, що це мало місце до моменту повної інституціалізації політичної науки. Проте для нашого дослідження важливий контекст способів дослідження політики, які використовуються і в сучасному нам політологічному дискурсі.

Основоположним є те, що Арістотель дотримувався послідовності та емпіричності у дослідженні. Попри наявність метафізичних складових у своїх трактуваннях політики, його розгляд грецьких полісів і типів правління у них відповідає кількісним та емпіричним підходам до вивчення політики. Платон же був прихильником звернення до історичного минулого, у такий спосіб шукаючи ідеальних концепцій держави, а також закономірностей та законів її існування. Важливим зауваженням буде те, що у своїх політичних поглядах він здійснив певну трансформацію, яку можна простежити, розглядаючи такі його твори, як «Держава» [68] та «Закони» [160]. Ця трансформація полягає в переоцінці давньогрецьким філософом важливості та абсолютності місця законів у співвідношенні з волею політика, який у «Державі» [68] може вийти за межі правових рамок і є домінуючим началом, коли ж у трактаті «Закони» [160] все навпаки. Але попри це розбіжність у підходах до вивчення політики у Платона й Арістотеля зберігається і є нічим іншим, як показником приналежності їх до різних традицій у межах насамперед філософської рефлексії та методології, згідно з якою вони здійснювали аналіз політичного буття суспільства. Усе вищесказане так чи інакше призвело до створення різних традицій трактування політики і її природи, створюючи ситуацію плюралізму думок щодо політичних явищ, що, трансформуючись у ті чи інші форми, дійшло і до сучасного нам політологічного дискурсу.

Отже, ми можемо ствердити, що перший чинник, який полягає у приналежності дослідника до конкретної традиції, детермінує його до використання певної теорії, яка у наслідку схиляє його до застосування конкретних інструментів та конкретного типу методологічних установок, які вважатимуться науковими з точки зору традиції, до якої належить сам

дослідник. Тож ширина диференційованості у визначенні предмета політичної науки прямо пропорційна кількості традицій у вивченні політики. Вищесказане напряму впливає більше на предмет і його трактування, аніж на об'єкт, оскільки існує вірогідність, що об'єкт буде незмінним для різних традицій, але уже вичленовування предмета необхідно буде залежати від традиції, у межах якої буде інтерпретуватись об'єкт. Отже, ми маємо право стверджувати, що об'єкт дослідження політичної науки є більшою мірою чітким та здатним до визначення, коли ж предмет знаходиться у постійній трансформації і в процесі коригуючого уточнення. Зокрема, на думку дослідника В. Беха: «Політологія як самостійна галузь загальнонаукового знання, незважаючи на багаторічну історію існування, зазнає значних труднощів у формалізації меж свого предмета і в обґрунтуванні механізму саморозвитку» [5, с. 230].

Інша проблема, на яку ми натрапляємо у спробах визначити предмет політичної науки, є диференційованість знання про політику, яке досліджується з різних боків свого прояву, використовуючи для цього численну кількість різного типу методологій, яких з історією розвитку політичної науки тільки ставало більше. Насамперед варто зауважити, що цей процес детермінований міждисциплінарністю політології, яка формується у незалежну систему знання, увібравши в себе численні, до того ж і методологічні, здобутки різноманітних наук, що, з одного боку, володіє потенціалом створення певних складнощів для дослідника у процесі дослідження методології політичної науки. Водночас вищенаведений факт є ознакою того, що політологія – наука, що, тісно переплітаючись із іншими системами наукового знання, дозволяє з допомогою їх методологічних принципів вийти за межі попередньо встановлених гносеологічних горизонтів унаслідок розширення останніх до нових проблем та феноменів. Отже, увібравши в себе методологічні принципи різноманітних наук, політологія надає їм нових смислів і просторів для застосування, унаслідок чого окреслюючи межі свого власного предметного поля. Також у межах самої політології існує проблема диференційованості політичного знання через широту його об'єкта: «Визначення предмета політичної науки

ускладнює те, що політичне знання надто диференційоване. Сьогодні можна говорити про політичні дослідження, європейські студії, державне управління, політичну соціологію, політичну комунікацію чи, приміром, про дослідження в галузі міжнародних відносин» [39, с. 20]. Це володіє конструктивним потенціалом для створення дискусійної ситуації, яка повинна призвести до досягнення наукового консенсусу під час логічної аргументації, що самою своєю наявністю уже стимулює політичну науку до саморозвитку, що простежується у критичному аналізі різних представників різних шкіл політичної науки, зокрема: «Своєрідним був погляд на політичну науку й у тих, кого свого часу критикував Г. Алмонд, – тих, хто продовжував марксистську традицію в політичних науках – власне марксистів, представників “критичної теорії”; прихильників теорії залежності і теорії світової системи. Г. Алмонд вказував на характерну для них особливість: на їхню думку, політична наука тільки тоді могла би бути наукою, коли би була націлена на побудову соціалізму» [39, с. 20]. Ми можемо ствердити, що критичні настрої між представниками різних теорій, які є результатом дискусій щодо розбіжності методологічних принципів їх парадигм політики, призводять до створення аргументів критики та пошуку аргументів відповіді на цю критику, тож напряму здійснюється рух наукового пізнання, пошуку все нових і нових наукових аргументів та контраргументів, що володіє синергійним потенціалом саморозвитку системи наукового знання [64].

Тут можлива небезпека крайнього ступеня диференціації методологій вивчення політики, що своєю чергою може призвести до втрати перетинів чи навіть точок дотику наукових підходів до вивчення політики. Створюється ситуація можливості маніпулятивних підходів до вивчення політики внаслідок здійснення квазінаукових підходів до формування методології політичної науки і перевантаження її ненауковими складниками з метою використання цієї науки для досягнення прагматичних цілей, зокрема побудови небезпечного типу ідеології чи конструювання деструктивної політичної міфології, що детальніше буде розглянуто в наступному розділі.

Повертаючись до ситуації диференційованості знання про політику, зауважмо, що поряд із різнобічністю поглядів на її дослідження, причинами цього явища є також проживання дослідників у тих чи інших країнах, де вони піддавалися впливу конкретних факторів впливу: «На погляди щодо предмета політичної науки досить помітно впливали умови, в яких розвивалася політична наука у тій чи іншій країні» [39, с. 20]. Тут, поряд із ідеологічним та суспільно-культурним середовищем, варто також зауважити вплив наукового середовища, яке було створене в межах кордонів конкретної держави, згідно з проведеною місцевою владою реформ у сфері науки, у такий спосіб створюючи оптимальні умови для здійснення наукового дискурсу або повністю цензуруючи його відносно своєї державної ідеології. Також ми повинні зауважити і культурний контекст, в якому розвивалося політологічне наукове співтовариство в кордонах певної держави, оскільки це мало безпосередній вплив на формування наукових поглядів дослідників щодо трактування політики. До прикладу можна навести ситуацію початку XX ст. в США, де політологія розвивалася в межах впливу соціології та психології, та, до прикладу, Німеччини, де знання про політику черпало свою значимість опираючись на філософію та правознавство. Зокрема, як пише дослідниця М. Кармазіна: «І критерії «науковості», що пропонуються представниками різних галузей науки, досить різні. Не збігаються вони й у представників однієї галузі, які працюють у різних університетах» [39, с. 22]. Отже, ми зауважуємо, що проблема диференційованості є загальнонауковою проблемою, яка притаманна не лише політичній науці, але поряд з цим вона найгостріше простежується у межах гуманітарного знання. Тож варто окреслити диференційованість наукового знання як один з фундаментальних принципів розвитку та існування науки.

Звичайно, що ситуація Другої світової війни звела вищезгадану диференціацію між дослідниками в Європі та США до мінімуму, оскільки багато європейських дослідників емігрували до США і продовжували свої дослідження, опираючись на результати дослідників американських університетів [100], але, пропри вищезгадане нівелювання цього фактору, він

усе ще притаманний політичній науці, бо, незважаючи на глобалізованість сучасного світу загалом і наукового дискурсу конкретно, ми не можемо сказати, що політичні запити суспільств різних країн є однаковими. Існує чітка диференціація політичних проблем певних країн, які є актуалізованими у суспільстві та над вирішенням яких зосереджено дослідження у сфері політики. Також існує розрив між політичними традиціями різних суспільств, унаслідок чого певні складові політичного процесу одних країн є неприпустимими для інших. Наприклад, якщо у країнах Заходу існує традиція політики фемінізму, діяльність якої спрямована на збільшення кількості прав жінок і урівноваження їх з правами чоловіка, то у країнах арабського світу, згідно з притаманними їм культурними факторами, це є неприйнятним у межах притаманному для їхнього суспільства типу соціальної реальності. Якщо ж розглянути цей принцип диференціації на рівні проведення політичного процесу, то зауважимо наявність вагомої кількості різноманітних типів державного правління, форм державного устрою та політичних режимів, які склалися в межах своїх держав, у такий спосіб вплинувши на політологічний дискурс наукових товариств у межах своїх кордонів. Із іншого ж боку, існує міжнародна політика, яка переходить із локального рівня на загальний, долаючи культурну диференційованість у спробах побудови глобальної політичної системи взаємозв'язку та взаємоконтролю, унаслідок чого здійснюється глобальний політичний дискурс, який полягає у взаємному обміні політичним досвідом та пошуку оптимальних алгоритмів різного роду взаємодій. Тож можна сказати, що політика як об'єкт дослідження перебуває на двох рівнях – локальному і глобальному, що, попри неможливість та й недоречність їх розриву на дві окремі сфери через їхню єдність, потребує такого ж розгляду на двох рівнях – локальному і глобальному, внаслідок чого й здійснюється диференціація об'єкта як мінімум на два предмета дослідження політології. Важливим буде зауваження, що залежно від традицій у межах політичної науки існує тенденція чітко диференціювати політологію від міжнародних відносин, чітко розділяючи ці дві дисципліни, як донедавна й було в межах українського політологічного

дискурсу, що зауважує дослідниця М. Кармазіна: «Не закріплена у назвах спеціальностей у нас і методологічна проблематика, порівняльні дослідження. Міжнародні відносини, як відомо, в Україні – окрема галузь науки. Як і державне управління. До того ж у нас є історія політичної науки, етнополітологія та етнодержавознавство» [39, с. 28]. Ця думка висловлена дослідницею у публікації, що вийшла 2010 р., але для нашого дослідження важливий сам факт наявності постійної корекції предметної області політології, шляхом внесення в її межі все більше нових галузей та дисциплін. Попри це існує паралельна точка зору вважати міжнародні відносини частиною предметного поля політичної науки, що можемо зауважити в американській традиції. Тож ми простежуємо наростаючу тенденцію орієнтування сучасного українського політологічного наукового співтовариства на західний науковий дискурс, що буде більш детально розглянуто у четвертому розділі в контексті трансформації українського політичного дискурсу крізь призму політичних трансформацій у межах нашої держави та суспільства.

Іншим важливим моментом формування предметного поля політології є те, що в межах самої політичної науки існує велика кількість субдисциплін, які залежно від притаманних аспектів локального наукового дискурсу входять або виходять за межі структури політичного знання, у такий спосіб існуючи як окремі незалежні дисципліни. Але у зв'язку з тенденцією до глобалізації наукового дискурсу, усе ж існує процес проведення поступової загальнонаукової систематизації цих субдисциплін міжнародним політологічним співтовариством, наслідком чого стає загальноприйнята система дисциплін, які входять в систему політичних наук [38]. Із одного боку, це сигналізує про встановлення чітких міжнародних нормативів у межах політології, проте ми простежуємо існування і локальних традицій, які поки зберігають свій вплив на формування методології політичної науки. Ми повинні зауважити велику кількість розбіжностей у межах політичних дисциплін та субдисциплін політичної науки: «У межах цих дисциплін виокремлено близько 100 субдисциплін. Але слід мати на увазі, що визначені

дисципліни і субдисципліни не є загальноприйнятим “стандартом” галузей досліджень політичної науки у 18 країнах Західної Європи. Відтак і предмет, і структура політичної науки на початок XXI століття лишаються досить рухомими» [39, с. 27].

На нашу думку, дискурс політичної науки за своєю суттю є плюралістичним із точки зору методологічних підходів, що апріорі детерміновано розбіжностями політичних інтересів різних суспільств та їх аксіологічного наповнення. Зокрема, можемо прослідкувати процес кристалізації предмета політології і паралельно зумовлений ним процес дебатів представників різних наукових шкіл щодо цього. Внаслідок інституціоналізації політології як системи знання відбулось чимало дискусій щодо предметного поля цієї науки. Результатом дискусій навколо рамок предмета політології, які не припинялись із початку XX ст. стало усвідомлення конвенційного характеру предмета політології й визнання конкретних методологій науковими світовим науковим співтовариством з політичної науки, а також такими загальновизнаними організаціями дослідників політичної науки як IPSA, APSA, чи навіть на рівні ООН [39].

Політологія – це не просто наука, домінантою якої є плюралізм, оскільки це загальнонауковий принцип, притаманний науковому знанню загалом незалежно від сфери застосування та типу наукової системи. У межах політології він загострений до максимуму через те, що предметний рівень політичної науки є невід’ємним від суб’єктного, оскільки політика та її різносторонні прояви, які досліджуються науковцями, є продуктом людської діяльності та підлягають аксіологічному аналізу [64]. Перевантаження аксіологічним контекстом переміщає політичне знання на максимально крайні кордони суб’єктивності наукового знання, що також проявляє себе і в розділеності політології: «Дослідники, говорячи про “розділеність” політичної науки, мають на увазі методологічну “розділеність”. Відбуваються дискусії з таких питань: результати яких і чиїх досліджень є “істинними”, “значимими”, “науково спроможними”? Які методи найбільш адекватні для вивчення

політики?» [39, с. 29]. Ця розділеність є нічим іншим, як крайній, подекуди в негативній конотації, прояв перенавантаженості політичної науки суб'єктивним складником, проблематичність врегулювання якого полягає у складності формулювання чіткої дефініції предмета, яка б стала загальноприйнятною.

Загалом питання предмета політичної науки необхідно досліджувати з позиції вивчення принципів його формування з огляду на постійні уточнюючі зміни в його структурі, які спровоковано суб'єктивними та об'єктивними чинниками. Якщо об'єктивні чинники є зовнішніми факторами та піддаються чіткому науковому аналізу, а також схематизації, то суб'єктивні є більш складними у своєму дослідженні, незважаючи на те, що все ж таки деякі з них мають зовнішні причини свого відбуття. Аксіоматичним у загальній методології науки є твердження про те, що будь-яка наука у своїй структурі перебуває на двох рівнях – суб'єктивному та об'єктивному (предметному) [161].

Суб'єктивний рівень охоплює самого дослідника, його схильності, психологічні чи аксіологічні установки, уподобання, належність до певної наукової традиції, що вже детермінує певні характеристики його наукових досліджень і зацікавлень. Вищесказане демонструє наявність суб'єктивного рівня наукової теорії, незалежно від того, чи є ця наука точною, природознавчою або гуманітарною. Це постулюється концепцією розгляду науки як продукту духовної діяльності активного суб'єкта, унаслідок чого ми не можемо вилучити людину із структури науки, зберігши її цілісність, оскільки присутність людини у вищезгаданій структурі є фундаментальним принципом існування науки, без якого вона втрачає свій будь-який сенс. Тому, з одного боку, суб'єктивний рівень здійснення науки є проблематичним полем для дослідження через свою складність, а з іншого – це і є основним джерелом та фундаментом наукового знання [64].

У межах політологічного наукового дискурсу, як уже було сказано вище, принцип суб'єктивності набуває крайнього прояву. Задля пояснення попередньої тези варто згадати М. Вебера, який стверджував необхідність

усвідомлення складності об’єкта дослідження будь-якої соціальної науки, де не можна досліджувати предмет із позиції його зовнішності відносно дослідника [14]. Соціальна наука, куди ми вводимо політологію, повинна бути не так пояснюючою, як розуміючою в контексті трактування соціальних чи політичних явищ, зокрема їх причин та передумов здійснення: «Уже з цього випливає, що критична наука про суспільство, мисляча свій власний об’єкт одночасно і в якості можливого суб’єкта науки, не може відмовитися від того, щоб ще й оцінювати цілі самих людських вчинків» [104, с. 201].

Науковець, досліджуючи суспільство, повинен розуміти, що він сам є членом суспільства, а отже він також є складовою частиною збірного об’єкта свого дослідження. Це фундаментальна проблема, яка полягає у наявності потреби формування конструктивного відношення між суб’єктивною та об’єктивною складовою наукового дослідження, унаслідок чого нове отримане знання повинно бути об’єктивним та відповідати усім науковим вимогам, а не бути виключно проявом суб’єктивного начала дослідника. Тож дослідник повинен вийти за межі своїх схильностей, уподобань та ідеологічних орієнтирів, які притаманні йому, але одночасно з цим усе вище перелічене може бути складовими частинами предмета дослідження внаслідок розгляду усього вище переліченого з об’єктивного боку. Із точки зору точних наук таке завдання є можливим, але його значення є не надто методологічно важливим, оскільки предмет дослідження є окремим та об’єктивним, без жодного відношення до суб’єктивності дослідника. У жодному разі не можна стверджувати, що об’єктивність знання у сфері фізики може залежати від суб’єктивного ставлення дослідника до конкретного тіла чи закону, якого стосується вищезгадане знання. Матерія існує поза свідомістю дослідника та поводить себе відповідно до чітких природніх законів, які уже було відкрито або підлягають можливості відкриття, та є об’єктивними за своєю природою. Якщо ж суб’єктивний чинник проявляється, то лише в контексті інтерпретації даних і потенційній відсутності необхідної кількості досвіду чи навичок для правильного проведення цієї операції. У цьому контексті можна ствердити, що

вихідним елементом пізнання у точних чи природничих науках є поняття факту, який має об'єктивний характер і позбавлений аксіологічного контексту. Коли ж у соціогуманітарних науках, зокрема політології, це фундаментальна проблема, існування якої було зауважено ще М. Вебером, полягає у відсутності повної об'єктивності та незалежності соціальних фактів стосовно свідомості дослідника [14].

Таке розуміння складності предметної області наук про суспільство є важливим, оскільки встановлюється традиція усвідомлення гуманітарного знання не просто як наукового, а як надскладного через свою інтерсуб'єктивність. Якщо згадати про суб'єктивну складову будь-якої науки, то у сфері вивчення політики ми повинні відійти лише від суб'єктивного боку дослідження і перейти до моменту інтерсуб'єктивності політичного знання, оскільки суб'єктивність притаманна будь-якому типу наукового пізнання, а от інтерсуб'єктивність є рисою лише тих типів наукових систем, предметом яких є людина або предметне поле яких містить людину або результат її діяльності як джерела досліджуваних явищ, зокрема політичних. Адже ми не можемо заперечити, що політична реальність є конструктом людського мислення. Визначальним тут є те, що суб'єкт досліджує або інших суб'єктів, або продукти духовної та матеріальної діяльності інших, таких самих, як і він суб'єктів [100].

Отже, у процесі чіткого вичленовування поняття предмета політології, ми стикаємося з низкою проблем, які знаходять свою природу в методологічних принципах цієї науки, внаслідок чого під час вищезгаданої операції дослідники приходять до позиції, що предмет політології є надскладним у своєму визначенні і не підлягає чіткій дефініції з огляду на широту політичної проблематики. Ми можемо вичленувати хіба певні орієнтири його структури, принципи які лежать в основі його формування та трансформаційних процесів його структури. У першому розділі цієї дисертації було проаналізовано класичні твори у сфері політичної науки з точки зору того, що поняття «політика», яке є об'єктом політології, володіє потенціалом вичленовування з різних підстав, залежно до методології, яку було застосовано дослідниками.

Унаслідок різноманітності цього вичленовування постає диференціація дефініцій політики, предметного поля самої політології, а також набір інструментів та методів для його дослідження. Звичайно, що вищесказане явище у сфері політичних досліджень спричинене також і тим, що політологія стоїть на фундаменті міждисциплінарності і вбирає в себе різноманітні методологічні установки великої кількості окремих наук, зокрема історії, економіки, математики, соціології, права, філософії, антропології, географії і т. д. У жодному разі ми не можемо стверджувати, що міждисциплінарність політичної науки є аргументом для ствердження тези про умовність її існування як незалежної системи знань, оскільки міждисциплінарність уже стала загальнонауковим принципом, визнаним міжнародним науковим співтовариством, унаслідок чого сучасні наукові дослідження проводяться із всезростаючою тенденцією до його застосування. Але в межах політичної науки цей принцип набуває нового прояву, бо інші системи наукового знання, зокрема точні науки, в межах свого розвитку інституціоналізувалися під час пошуку конкретно свого типу методології та традиції, а уже пізніше внаслідок розширення своїх гносеологічних горизонтів у процесі вивчення предмета до кордонів гносеологічних горизонтів інших наук створили синергетичну модель наукового знання. На противагу цьому, політологія вже на початку своєї історії є міждисциплінарною системою наукового знання, яка є продуктом синергії в межах науки у своїй сутності. Отже, виходячи із принципу міждисциплінарності, ми можемо ствердити, що він є одним із головних причин диференціації політичного знання, якому притаманна така фундаментальна складність, що є лише верифікатором цілого пласту білих плям у межах методології політичної науки, що потенційно підлягають дослідженню, а не слугують аргументом щодо псевдонауковості політичного знання [47].

Звичайно, що в межах західної традиції політичної науки здійснено спроби конструювання чіткого предмета політології, у процесі яких вищезгадані методологічні проблеми були побіжно розглянуто, але в межах українського

політологічного дискурсу ми можемо знайти дослідження цієї проблематики або на рівні декількох статей, або в межах розділів у підручниках, що було демонстровано в першому розділі нашого дослідження. Таке явище в межах наукового політологічного дискурсу детермінує нас до необхідності здійснення нашого наукового дослідження. Незважаючи на проведення досліджень на тему предмета політичної науки, існує проблема здійснення постійного його уточнення та наявність методологічних дискусій щодо його меж. Це своєю чергою детермінує дослідників до пошуку способів чіткої концептуалізації поняття предмета всупереч фундаментальній складності його визначення: «Нині ж більшість західних дослідників погоджується з тим, що предметом політичної науки є політика, політичне (на дослідження яких не претендує жодна наука). Іншими словами, предмет політичної науки – Policy, Polity, Politics, де під Policy розуміють потреби, інтереси, цінності; під Polity – інституційний зріз політики; під Politics – політичний процес» [39, с. 23]. Із цього випливає, що у класичній політологічній парадигмі межі предмета є визначеними через певні прояви політики, які були концептуалізовані у вищенаведених поняттях: policy, polity,politics. А отже попри спробу чіткого його визначення, ми спостерігаємо широту та нечіткість цього визначення, унаслідок чого предмет пояснюється через поняття, які у своїй суті є загальними, дискусійними та динамічними у просторі й часі. Це також проявляється в тому, що існує низка дисциплін, які досліджують потреби, інтереси, цінності, інституційний зріз політики і суспільства, політичний процес, що призводить до ще більшого ступеня диференціації політичного знання. Така ситуація веде до постійної актуальності цієї проблематики серед дослідників. Вищесказане можна продемонструвати на прикладі інституційного зрізу політики, що є одним із основних складників предметного поля політології, але водночас має соціологічне походження та уже звідти перейшло у сферу політології, зберігаючи свій соціологічний контекст, який є нерозривно пов’язаним із політичним. Тож ця вищенаведена тріада понять, яка формує межі предметного поля політичної науки і яку прийнято розглядати як

найбільш загальновизнану та оптимальну сітку координат предмета політології, також є досить широкою і потребує більшого ступеня конкретизації.

Отже, предмет дослідження політичної науки вміщає в себе усе, що стосується сфери політики, її проявів, функціонування, що також знаходиться під розглядом й інших наук. Із іншого ж боку, поставивши за аксіому принцип динамічності в дослідженні предмета політичної науки, що своєю чергою детермінує його структурну змінність як перманентний стан, можна теоретично прогнозувати розвиток категорії «політичного» з подальшим її розширенням і введенням у свою структуру нових секторів. Ці нові сектори можуть існувати уже зараз, але бути на цей відрізок часу поза межами предметного поля політичної науки через відсутність у них політичного, але цілком можливо, що згодом політичне стане притаманним йому внаслідок розвитку політики, що можна проілюструвати на прикладі поняття «публічної відкритості» [18], яке з розвитком технологій і навичок серед суспільства стало необхідним предикатом політичного процесу та розвитку. Отже, «…в колі західних дослідників все частіше лунають голоси, що політична наука не має оминати своєю увагою і те, що є потенційно політичне, оскільки неувага до нього в сучасному світі обертається уже сьогодні (чи завтра) тими чи іншими політичними проблемами» [39, с. 23]. Із цього логічно випливає, що предметне охоплює ще й майбутнє, додаючи його до усієї описаної вище фундаментальної складності у спробах свого чіткого визначення.

Тож враховуючи усю складність конкретного визначення предметного поля політичної науки, ми можемо ствердити: усе що вміщає в себе політичне є предметом політології, а вже залежно від методологічної традиції його дослідження ми конкретизуємо наш предмет до чітких форм його прояву, дослідження яких буде уможливлюватися типом обраної методології, що своєю чергою детермінує вибір конкретних інструментів та методів. Отже, попри свою проблематичність, динамічність та широту, поняття «предмет» політичної науки справедливо знаходить своє місце у методології політології, дозволяючи цій науці зберігати статус загальновизнаної наукової системи.

Висновки до розділу 2

У поточному розділі нашої дисертації було розглянуто методологічну основу знання та системи цього знання – науки. Із точки зору міждисциплінарного підходу було досліджено основні класичні підходи до трактування таких методологічних понять, як-от суб'єкт та об'єкт пізнання, предмет дослідження, наукове дослідження та ін.; продемонстровано необхідність існування поняття «предмет науки» для інституціоналізації системи знання як наукової. У цьому контексті поняття «предмет наукового пізнання» піддалося ретельному огляду з точки зору загальнонаукового підходу, внаслідок чого було окреслено методологічну важливість цього поняття у процесі наукового пізнання загалом. Тож це поняття можна розглядати як спробу подолання «недосконалості» людського «ratio», яка детермінує розподіл об'єкта на певні сектори через неможливість охопити всю повноту пасивного начала пізнання в його цілісності, і вимагає його подальшої фрагментації на більш прості для процесу пізнання частини – безпосередньо на предмети дослідження.

Отже, із точки зору міждисциплінарного підходу було окреслено концептуальну різницю між трактуванням предмета дослідження у точних та гуманітарних науках. Також необхідно зауважити фундаментальну складність та комплексність поняття «предмет наукового дослідження» в межах гуманітарного наукового дискурсу, якому притаманний принцип інтерсуб'єктивності, що своєю чергою постулює неможливість чіткого розриву методологічної пари понять «суб'єкт-об'єкт дослідження», уникаючи впливу аксіологічних та психологічних чинників суб'єкта на процес дослідження об'єкта та верифікацію нового знання про нього. У такий спосіб було проілюстровано крайній ступінь здійснення впливу суб'єктивного фактору на процес пізнання у межах соціогуманітарних наук.

Поняття «предмет політології» є досить неоднозначним та нестійким, унаслідок чого вагомо ускладненим є можливість його чіткого визначення. Розглядаючи історію політичної науки, можна прослідкувати тенденцію до

зміни смислового наповнення поняття «предмет дослідження» залежно від типу методології, яку застосовано у процесі проведення політологічного дослідження, внаслідок чого ми простежуємо чітку залежність концептуалізації предмета політичної науки від типу її методології. Також можна простежити залежність формулювання предмета політології від країни чи університету, де формувалася певна школа політології або від ідеологічного середовища, де розгорталася діяльність політологічного наукового співтовариства. Навіть у межах сучасного глобалізованого наукового дискурсу ми простежуємо диференційованість політичного знання та відсутність чіткої загальноприйнятої дефініції предмета політичної науки, єдиною спробою подолання якої стало зведення поняття предмет політології до трьох, відносно широких напрямів досліджень: policy, polity, politics. Отже, можна зауважити, що предмет політичної науки є концептом, який сформовано на основі дії конкретних внутрішніх (наукових) та зовнішніх (позанаукових) принципів його формування. Логічно слідуючи цьому, ми приходимо до висновку, що предмет політичної науки потрібно досліджувати через детальний аналіз усіх принципів його формування, результатом чого він власне і є.

РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ Й СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТРУЮВАННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

3.1. Часово-просторовий принцип методологічного конструювання предметного поля політології та специфіка його концептуалізації з позиції історизму

Час та простір є двома основоположними категоріями, що детермінують людське мислення, та які є двома апріорними категоріями чуттєвості суб'єкта, які закладені в мисленні людини й уможливлюють логічний та послідовний процеси пізнання «світу речей» [35]. Поряд із вищезгаданим підходом варто також зауважити й те, що «час і простір» є не просто «категоріями чистого розуму», а певною детермінуючою сіткою системи координат, яка вміщає в себе усі взаємодії фізичного світу та встановлює собою межі їх будь-якої взаємодії, формуючи собою об'єктивну площину, в якій відбуваються усі події розвитку всесвіту, зокрема і політичний розвиток людства, у процесі якого виникають нові феномени реальності, що становлять множину потенційних об'єктів для наукових досліджень [60]. Тому задля уникнення суперечностей чи помилки «підміни понять» у процесі розгляду цієї проблематики цілком доцільним є здійснення чіткого розподілу розуміння «часу і простору» як основоположних категорій людської рефлексії, що лежать в основі раціонального мислення та визначають чіткі межі людської здатності до критичного сприйняття, яке веде до опосередкованого пізнання; і також розподіл на трактування понять «час і простір» у розумінні двох прямих розвитку всесвіту, яким притаманні певні ознаки й специфічні характеристики у процесі відокремлення певного відрізку простору у певний момент часу, піддаючи їх аналітичному аналізу для розширення наукового матеріалу про певний факт фізичної, соціальної чи політичної реальності. Унаслідок цього «час та простір» розглядаються як дві форми фізичного прояву розвитку матерії.

Суб’єкт мислить об’єкти пізнання у часі та просторі, що дозволяє сформувати алгоритми поступового та логічного наукового пізнання реальності довкола себе [78]. Неможливо вийти за межі просторовості людського мислення, оскільки цей фундаментальний атрибут пізнавальної діяльності дозволяє упорядковувати світ довкола в поняттях та категоріях, що є відправною точкою наукового дослідження, яке уже повинно у своїй суті привести дослідника до розширення простору власного предметного мислення.

Варто також наголосити на тому, що «часово-просторовий» принцип формування предметності наукового пізнання та його визначальний вплив на парадигму самої наукової теорії, яка формуватиме «картину світу» або ж межі раціональності суб’єкта дослідження, чи не найяскравіше й фундаментально проявляє свій вплив у контексті суспільствознавчих наук, зокрема і політології [17]. До того ж в історії формування політичної науки можна простежити чітку традицію звернення науковців до постулатів принципу історизму чи крайнього його прояву – історичного детермінізму, головним проявом якого є встановлення чітких причинно-наслідкових зв’язків політичного розвитку суспільства, виходячи з історичних умов, в яких знаходилось або ще знаходиться конкретне суспільство. Тож обґрунтовуючи ідею того, що сучасна культурна та політична ситуація, в якій перебуває суспільство, є прямим наслідком історичного процесу, що є об’єктивним і невідворотним, можна стверджувати про наявність поняття «історичний фаталізм», тобто наперед визначеність історичного розвитку, що напряму детермінує розуміння політичного процесу як суми конкретних засобів та методів досягнення кінцевої точки історії [71].

У вищезгаданому трактуванні варто також провести чіткий поділ історичного підходу до формування предметного поля суспільствознавчих наук, оскільки якраз вищезгадана галузь знань піддається найбільшій метаморфозі в контексті здійснення історичного детермінізму як визначального принципу формування їх предмета дослідження. Це ілюструється на чіткому розділенні розуміння політичної реальності з точки зору історичного підходу,

адже неможливо піддати повному спростованню тезу про вплив історичного розвитку на сучасну ситуацію в суспільстві, що у свою чергу детермінує тип пануючої наукової парадигми, яка є основним визначним началом меж домінуючого типу раціональності в науковому пізнанні. А визначаючи предмет політичної науки через його плинність, ми a priori стверджуємо, що зміни структури предмета політології напряму залежать від історичного контексту та ситуації, в яких розгортається політична дійсність, у процесі дослідження якої ми наперед визначені до застосування міждисциплінарної методології: «Поряд із аналізом політичного знання, безпосереднього аналізу пізнання політичної дійсності (гносеологічний аспект) методологія політичної науки має поширюватися на онтологічну проблематику, пов'язану з уявленнями про політичну дійсність, які виходять уже за межі політичної науки, потребують для пояснення методів інших наук, наприклад філософії, історії, соціології, юридичної науки тощо» [2, с. 3].

На прикладі співвідношення конкретної епохи, її політичної та культурної ситуацій, які у своєму синтезі визначають межі політичного в певний момент історичного розвитку, можна простежити певні історичні закономірності політичного розвитку. Це верифікується через тенденцію розгляду конкретної політичної проблематики в конкретну епоху, що, з одного боку, свідчить про існування загально важливих напрямів політичної рефлексії, а з іншого – демонструє залежність актуальності конкретних політичних проблем у конкретну епоху, якій вони притаманні в більш-менш ті ж самі часові межі, незалежно від географічного розташування [78]. Єдиним уточнюючим зауваженням є те, що притаманна епосі політична проблематика та методологія поширювалася від центру до периферії зі швидкістю поширення інформації, що була характерною цій вищезгаданій епосі, а отже цей процес є тривалим і нерідко потребує вагомих відрізків часу для свого здійснення. Проте таке зауваження у жодному разі не заперечує взаємозв'язок історичного й політичного процесів, а лише вносить сюди просторовий аспект, для подолання

якого необхідні часові відрізки, величина яких напряму залежить від швидкості руху інформації по комунікативних мережах [18].

Важливою методологією наукового дослідження, яка розглядає політичний процес нероздільно від історичного, є історизм, який викристалізувався у XVIII ст. завдяки працям Г. Гегеля [24, 25, 133], а в сучасному науковому дискурсі присутній у теоретичних концепціях культурного та політичного розвитку К. Ясперса [139] і Ф. Фукуями [86, 87, 131]. Та все ж можна стверджувати, що найбільш впливовою концепцією історизму, яка сформувала загальнонауковий дискурс на століття вперед, була ідея розгортання абсолютного духу Г. Гегеля, яка врешті-решт була розкритикована через розуміння історії як втілення загального абсолютного духу певної епохи, а отже в обігу звідси береться історичний термін «дух епохи». На думку української дослідниці О. Бабкіної: «Політичні явища розглядаються в єдності і боротьбі протилежностей, у постійному розвитку та оновленні, у співвідношенні реформ і революцій. Історичне тлумачення політичних явищ дає змогу зрозуміти логіку їх розвитку, змін та перетворень» [2, с. 4]. Тож стверджується доречність звернення дослідників та методологів політичної науки до методологічних принципів історизму, які дозволяють політичному знанню бути схематизованим відповідно до своєї динамічності, яку описано в першому розділі нашого дослідження. Однак варто зауважити, що принцип історизму в межах методології політичної науки є досить неоднозначним із точки зору дослідників, що зауважують потенціал динамізму, якого набирає політологічне знання у процесі застосування вищезгаданого принципу. Також існує точка зору науковців про небезпеку зведення методології політичної науки лише до єдиного історичного принципу, що буде виключно негативним для розвитку політології та призведе до ще більшого рівня фрагментарності наукового знання про політику: «Пізнаючи політику, спираючись на якусь окрему засадничу концепцію, використовуючи її як методологічне підґрунтя, належить підготувати себе до отримання тільки фрагментарного знання про неї, цілком

придатного для практичного використання зараз, але без претензій на його всеосяжність і цілковиту вичерпність» [2, с. 4].

Історизм справив суттєвий вплив на розвиток соціогуманітарного знання, основним постулатом якого стала теза про те, що історія володіє потенціалом дослідження з точки зору дії об'єктивних законів і закономірностей. Іншою особливістю такого підходу є розуміння історії як окремого суб'єкта, що формує дискурс довкола, зокрема й політичний. Тож науковці у процесі дослідження політичної реальності повинні ставити вихідним принцип історичності політичного знання, трактуючи його як продукт історичного розвитку. Історія стає основним предметом вивчення, зокрема й політичної науки, з одного боку, а з іншого – проблема динамізму політичного знання чи предметного поля політології здобуває історичний контекст. Із огляду на вищесказане, предмет політичної науки є історично змінним та історично детермінованим, що ми можемо прослідкувати, звернувшись до історії політичної науки. Звичайно, що такий підхід не позбавлений сенсу та володіє конструктивним потенціалом, оскільки політична історія є однією із субдисциплін у сфері політичного знання, але водночас актуалізується небезпека зведення досліджень політичного у виключно історичні межі. Отже, політологія згідно з принципом історизму повинна зосередитись у своїх дослідженнях на пошуку причинно-наслідкових зв'язків, що необхідно пов'язують сучасне з минулим, і володіє потенціалом передбачити майбутню політичну ситуацію, виходячи із сьогоднішніх передумов. Ми також можемо зауважити, що подібна тенденція не є чужою для сьогоденного наукового політологічного дискурсу, бо нерідко сучасні науковці в галузі політичної науки звертаються до історичного досвіду минулого, переслідуючи мету знаходження закономірностей тих історичних реалій, які протиставляються сучасним, і в наслідку їх концептуалізації ствердити можливість їхнього повторення. Вищезгадане звернення нерідко носить науковий характер у порівняльних дослідженнях, але попри це існує необхідність зауваження щодо присутності аспекту умовності таких висновків, зважаючи на наявність великої

кількості політичних нюансів, що притаманні лише сучасній епосі та наділяють її предикатами неповторності й унікальності [139].

Сучасний політологічний дискурс, як і загальнонауковий, увібрав у себе чимало складових історизму, зокрема як-от: принцип індивідуальності, принцип розвитку, принцип наявності розумної закономірності у всесвітньому історичному процесі, вагомою складовою частиною чого є політика. Такий синтез дозволив розширювати горизонти політичного знання, вийти на його нові межі та імплікувати в структуру предмета політології історичний контекст, що ми, зокрема, можемо зауважувати в науковій творчості Ф. Фукуями. Рефлексивність політологічного знання також спровокована його історичністю, адже політичний процес підлягає розгляду своїх структурних змін залежно від історичного контексту та звернення до історичного досвіду. Але саме позиція історизму про те, що історія підлягає раціональному вивченню, спровокувала процес розгляду соціального, а потім і політичного буття людини як такого, що піддаються науковому дослідженню та дискрипції у формі наративу.

Історизм є методологічним принципом, що ставить історію та історичний контекст у центр будь-якого дослідження, включно з політологічним, а отже історія стає визначальним складником предмета політології. Така історична орієнтованість політичної науки дає можливість чіткої систематизації політичного досвіду минулого та уможливлює його екстраполяцію на теперішнє чи майбутнє, що володіє потенціалом запобігання деструктивних політичних явищ, які мали місце в минулому. Ми у жодному разі не можемо стверджувати про відірваність політичної ситуації сучасності від історичних передумов, які призвели до подій, що розгортаються у сьогоденні, адже таке твердження буде хибним [131]. Одночасно із вищесказаним необхідно уточнити те, що вплив історичного процесу на сучасність носить характер опосередкованості, яка проявляє себе у структурних змінах у межах суспільства й політичної системи. До того ж необхідно невиправданим буде ствердження абсолютності історичного принципу у формуванні суспільної ситуації. Роль же наукових теорій у контексті історицистської парадигми полягає у віднайденні й

досягненні точки призначення розвитку усього історичного процесу, який у науковій літературі прийнято називати «кінцем історії» [131]. Із вищезгаданим поняттям пов’язано чимало небезпек, до яких призвела домінація історицизму в межах соціогуманітарного знання: «Важливим методологічним питанням сучасної політичної науки є поєднання наукового інструментарію з ціннісним контекстом, тому, розробляючи політичні технології, вона повинна враховувати вищі цілі і цінності, які не можна реалізувати в практиці у вигляді чергового “світлого майбутнього”. Технологічні рецепти політологів мають бути обережними» [2, с. 3]. Тож сама наявність поняття «кінець історії» і є визначальним принципом поділу наукових теорій у галузі суспільствознавчого знання на історичні та історицистські, що обґрунтовано К. Р. Поппером у його методологічних творах [69, 70, 71]. Зокрема, вищезгаданий дослідник увів у обіг наукового дискурсу поняття «історицизм» («historicism») [71] для проведення чіткої межі науковості теорій у контексті суспільствознавчих наук, обґрунтовуючи тезу про те, що наукова теорія в галузі соціогуманітарного знання має бути обґрунтованою та побудованою на основі раціональних і логічних принципів, що необхідно повинні піддаватись операціям верифікації й фальсифікації в моменті «тут і зараз». Науковий підхід не може пропонувати теорію, яка вважатиметься шляхом до історично визначеної точки майбутнього розвитку суспільства вищезгаданого «кінця історії», адже носитиме більш догматичний «пророчий» характер, аніж логічно-науковий. Науковцем було запропоновано тезу про те, що згідно з вибором певного типу методології суспільствознавчих наук необхідно буде сформувати певний тип суспільства, на побудову якого буде спрямовано діяльність вибраної методології. Така проблематика була розглянута австрійсько-американським дослідником у працях, як-от: «Відкрите суспільство і його вороги» [69, 70] у двох томах, а також «Злиденність історицизму» [71].

Концепт «Відкритого суспільства» [69, 70] був запропонований К. Поппером як один зі шляхів конструювання демократичного суспільства, що, на думку методолога гуманітарного знання, є цілком позитивним. Цей

концепт можливого шляху конструювання політичної системи був розроблений К. Поппером та запропонований у 1945 р., що необхідно сигналізує: його концепція була покликана запропонувати оптимальну методологію побудови демократичного суспільства, яке не повинно бути об'єктом ідеологічних маніпуляцій і квазінаукових впливів, що логічно випливало із фундаментальних теоретичних принципів концептуалізації предмета політології [29]. Обґрунтованим є твердження, що політична ситуація, сучасником і учасником якої був він сам, неабияк впливала на намагання дослідника зробити пошук джерельної бази та підстав існування тоталітарних режимів у Європі, що було здійснено науковцем у двотомній праці «Відкрите суспільство та його вороги» [69, 70], яка стала класичною у межах політичної науки. У цій праці дослідник ставить собі за мету розглянути теоретичні першоджерела історицизму й концептуалізувати основні принципи, що є фундаментом для побудови тоталітарного суспільства. Було розкритиковано соціально-політичні концепції Платона, Г. Гегеля та К. Маркса, які і вважались науковцем першоджерелами теоретичної бази побудови тоталітарних типів суспільств.

Якщо ж зосередитися на основних принципах функціонування та побудови «закритих» типів суспільств, то важливим буде зауваження, що історицизм є конкретним прикладом методології конструювання предметного поля політології, що виконує роль першооснови у процесі побудови такого типу суспільства: «Згодом магічне, племінне чи колективістське суспільство ми пойменуємо закритим суспільством, а суспільство, де індивіди змушені ухвалювати особисті рішення – відкритим суспільством» [69, с. 196].

Предмет історицистських досліджень – це історія, але необхідно зауважити, що історія трактується як всезагальний процес, піддається логічному аналізу та придатний для інтерпретації як наперед визначеного процесу, кінцевий пункт якого потенційно може бути передбаченим наперед, а інтерпретація історії чи певного типу пророкування у жодному разі не здатне бути інтерпретованим у межах наукової раціональності через надмірну загальність і неповне обґрунтування [71].

Історицизм може бути розглянутий як методологія поведінкових наук, що уже було здійснено ще в період Античної Греції, а саме Платоном. Такий тип методології, на думку К.-Р. Поппера, є квазінауковою доктриною, що в процесі маніпуляції категоріями й фактами історії розглядає історію у виключно метафізичній проєкції, унаслідок чого розкривається площина для інтерпретування ірраціонального та магічного під видом логічно необхідних закономірностей розвитку людської цивілізації. Отже, ми можем ствердити, що введення методологічних принципів точних наук у цю сферу несе потенціал відкриття й запобігання у майбутньому, окреслених нами, маніпулятивних концептів [71].

Як було нами уже стверджено, часто соціальні дисципліни виступають площиною розгортання псевдонаукових методологій та принципів, що наділені лише деструктивними результати для конструювання політичних систем, які є безпосереднім простором їх переходу із теоретичного на реальний рівень. Таке судження потенційно може бути основним аргументом критичної оцінки К. Поппером недостатньої розробки методологічних принципів соціально-поведінкових наук, зокрема й політології, що уможливлює суб'єктивні маніпулятивні дії дослідників. Лише у процесі привнесення в методологічну структуру поведінкових наук методології точних систем наукового знання здійснюється їх об'єктивізація до того ступеня, який зробить неможливим використання псевдонаукових принципів дослідження, а отже концептуалізацію меж предметного поля зокрема. Власне, якщо концептуалізувати політичну реальність у межах об'єктивної системи координат методологічних інструментів точних наук, то існує можливість, на думку дослідника, «винести за дужки» політичної науки спроби маніпуляцій фактами соціальної реальності, а також унеможливити невиправдане інтерпретування об'єктивних фактів: «Науковий метод в політиці означає, що велике мистецтво переконувати самих себе в тому, що ми не зробили ніяких помилок, мистецтво ігнорувати помилки, приховувати їх і робити інших відповідальними за наші помилки, мусить бути замінене іншим мистецтвом –

взяти на себе відповідальність за помилки, по змозі вчитися на них і так застосовувати здобуте знання, аби ми могли уникати їх у майбутньому» [71, с. 58].

Варто зазначити виправданість позиції дослідника в тому, що поступове об'єктивування у дослідженні політичної реальності забезпечить алгоритми уникнення різних маніпулятивних підходів, але водночас не можна не ствердити неможливість повного об'єктивування політичної реальності, навіть у ситуації тотального впровадження методологічних принципів точних наук. Із одного боку, така неможливість демонструється на рівні концептуалізації предмета дослідження суспільствознавчих наук, межі якого сформовано тими чи іншими специфічними характеристиками суспільства. Незважаючи на твердження про те, що суспільство здатне піддаватися науковим методам досліджень, у процесі запровадження кількісно-математичних методів немає жодних аргументів на підтвердження того, що ці методи володіють потенціалом охоплення всіх аспектів і варіантів проявів суспільства, у його політичних формах організації. Ми виправдано можемо використовувати кількісно-математичні інструменти радше у сфері соціології, але з уточненням про її макрорівень, у межах якої соціум необхідно розглядається лише як цілісність [44].

Із іншого ж боку, недоцільно не ствердити про відмінність між соціологічними та політологічними підходами у процесі розгляду й досліджень політичної системи суспільства, її історичних варіантів, оскільки з позиції політичної науки доцільним може бути дослідження індивідуальних рішень та вчинків конкретних політичних суб'єктів, результати яких несуть всезагальні наслідки для політичної системи суспільства. Такі дослідження не можуть мати достатньо виправданий характер у контексті використання лише методологічних принципів точних наук, що будуть залишати за межами кількісних методів усі якісні ознаки, згаданого нами, політичного, які необхідно повинні бути введеними у структуру предмета політології.

Проблематичним є момент наявності фундаментальної різниці між категоріальними апаратами точних та соціально-поведінкових наук. У межах соціально-поведінкових наук, зокрема політології, більша частина понять, що становитимуть основу методологічних операцій дослідника під час його дослідження, необхідно абстрактні, які не будуть мати жодного реального значення у прикладному чи матеріальному вимірі, а в межах досліджень точних наук суму об'єктів та предметів досліджень становлять справді існуючі фізичні об'єкти, позначені конкретними поняттями з реальним змістом. Така заувага уможливлює проведення чіткої межі між поняттєвими апаратами точних і соціально-поведінкових наук, а також ілюструє усю комплексну проблематичність повної об'єктивізації методологічного поля соціально-поведінкових наук, зараховуючи сюди й чіткі межі предмета дослідження подібно до природничих систем наукового знання [104].

Ми не можемо не зауважити й те, що методологічно точні науки, що властиво усім системам знання, які претендують на предикат науковості, здійснюються на двох рівнях – практичному й теоретичному, і як зауважував К. Поппер: «…соціологія, як і фізика, – це галузь знання, що намагається водночас бути і теоретичною і практичною» [71, с. 58]. Та, не зважаючи на їх беззаперечну схожість у цьому трактуванні, варто розрізняти рівні теоретизацій та практичності цих двох систем наукового знання. У методології точних наук можемо прослідкувати тенденцію домінування практичної основи методології над її теоретичною складовою. Це простежується у деякій простоті перенесення конкретної теорії з її теоретичного на прикладний практичний рівень через проведення експерименту, повторюваність і результати якого будуть володіти фундаментальним характером основного аргументу на її користь. У соціально-поведінкових науках домінуючою буде теоретична складова методології, яка все ж через свою практичну спрямованість не володітиме потенціалом до верифікації в межах закритого в лабораторії експерименту і буде вимагати вагоміших просторових та темпоральних ресурсів у процесі експериментальної верифікації. Навіть за наявності чіткої верифікації у практичному застосуванні

певної політичної теорії дослідник у жодному разі не володітиме потенціалом переведення цієї теорії в кордони абсолютних констант, які необхідно функціонуватимуть незалежно від умов, що властиво науковому дискурсу точних наук.

Як уже нами було стверджено, методологічним принципом конструювання «закритого суспільства» є історицизм. Альтернативою «закритому суспільству» австрійський дослідник пропонує теорію «відкритого суспільства» й альтернативну самому історицизму – соціальну інженерію. Фундаментальною складовою частиною соціальної інженерії є критичний раціоналізм, що лежатиме в основі будь-якого дослідження науковця, який своїми дослідженнями переводитиме цей принцип з теоретичного на практичний рівень. Отже, якщо концептуалізувати відмінні риси соціальної інженерії й історизму, то варто підкреслити втілення першого лише в логічно обґрунтованому й детально обдуманому алгоритмі дій, під час здійснення яких виникатимуть позитивні й негативні наслідки, підтверджуватимуть конкретну модель соціальної інженерії у контексті її відповідності чи помилковості у межах конкретної політичної реальності, бо на відміну від історицистського спрямування до минулого чи майбутнього, нехтуючи сучасною ситуацією, яка вважатиметься похідною, принцип соціальної інженерії передбачає акцентуалізацію свого погляду на сучасному. Основна відмінність знаходиться у використанні соціальною інженерією тільки раціональних методів моделювання розгортання політичної реальності у майбутньому, включно з темпоральними межами «майбутнього», що безпосередньо близько до нас і передбачає раціональне прогнозування. Із іншого ж боку, методи проведення такого моделювання виключно раціонально-обґрунтовані фактами політичної реальності, якщо в доктрині історицизму це лише теорія, позбавлена об’єктивних аргументів чи раціональних підстав. Також важливим тут є зауваження про сферу використання соціальної інженерії, адже у поглядах К. Поппера така методологія застосується лише для дослідження політичних і

соціальних інституцій та покликана вдосконалити їхнє функціонування згідно з наявною політичною ситуацією [29].

Варто звернути увагу, що соціальна інженерія як методологія приносить методи прикладних наук у методологічне поле політології, і в такому разі така імплікація є обґрунтованою та доцільною. У межах налагодження процесів функціонування політичних інститутів така об'єктивізація є виправданою, оскільки у цьому трактуванні суспільство не розглядається як система окремих складників, а саме як загальна система. У такий спосіб здійснюється практична вісь використання цієї методології, оскільки цим видом інженерії потенційні гіпотези повинні бути підтверджуваними досвідом, а отже аргументувати доцільність здійснених змін, або ж спростованими реальною ситуацією та її показниками, які своєю чергою демонструватимуть непотрібність застосування конкретної теорії.

Методологія історицизму здійснюється у теоріях трактування процесу історичного розвитку людства як об'єктивного та детермінованого, що здійснюється відповідно до дії об'єктивних законів розвитку історії, концептуалізація яких здійснює здатність проєкції моделі розвитку людства на великі відрізки часу наперед. Намаганням такого виду концептуалізації ходу історії К. Поппер власне й надає назву «історицизм», у процесі чого вони наділяються необхідно негативними конотаціями. Варто ствердити й загрозу, якою потенційно наділене це явище для демократичних моделей розвитку політичних систем [71].

Згідно з концепцією К. Поппера, виключно застосувавши методологічні принципи точних наук у поведінкові науки, ми наділяємося можливістю чинити спротив історицистам, запобігаючи ідеологічним маніпулятивним діям у розумінні історії та й загалом політичної системи суспільства. Цей тип методології покликаний об'єктивувати та раціоналізувати політичну науку, спрямувати її на конкретні практичні застосування, чітко окресливши її предметне поле. Дослідник є прихильником позиції про домінацію точних наук над гуманітарними й поведінковими, що відображається і у тріумфуванні їх

методології . Із одного боку, ми повинні ствердити виправданість й успішність імплікацію методологічних інструментів точних наук у соціальні, але одночасно необхідно зауважити неможливість тотальності такого перенесення. Проблематичність цього перенесення проявляється у різниці між предметами дослідження. Предметом наукового дослідження точних наук є матеріальні об'єкти, а соціальні науки використовують поняття й категорії. Вищезгадана думка аргументується також і комплексністю предмета дослідження політичної науки, що було нами окреслено у другому розділі, оскільки політична система суспільства не є сталою та чітко впорядкованою, її не можна помістити у лабораторні умови для здійснення експерименту відповідно до ідеальних умов із подальшим його повторенням. Рівень складності будь-якого політичного експерименту напряму наперед визначений динамічністю та плюралізмом предмета дослідження [44].

Дослідники можуть формулювати деякі закономірні явища у процесах розвитку та функціонування політичної сфери суспільства, але аж ніяк не можуть концептуалізувати конкретні об'єктивні закони її функціонування та розвитку, виходячи з необхідної постійної можливості впливів суб'єктивних чинників, які можуть не передбачувано порушити такі закономірності. Отже, об'єктивність реальності й необхідність законів у системах точних наук у жодному разі не можуть бути такими ж об'єктивними у сфері політичної реальності, яка є безпосереднім складником об'єкта дослідження політології.

Якщо ж піддати розгляду сучасну західну парадигму політології, то її предмет, основні методологічні установки знаходяться в межах близьких до меж соціальної інженерії, завдання якої синонімічні із завданнями соціальної фізики О. Конта. Звичайно, що ми можемо розглядати концепцію К. Р. Поппера як спадкоємця позитивізму, а політологію позитивною наукою.

Співставляючи історизм та історицизм із точки зору розгляду їх як принципів формування предмета політології, зауважимо, що в історицизмі поняття предмета політичної науки буде уточненим поняттям «кінець історії», яке займе основне місце у процесі політичного розвитку. Тож відбудеться

ідеологізація та догматизація політології, унаслідок чого основним її завданням буде пошук оптимальних способів досягнення «кінця історії» в найоптимальніші терміни. Із цього логічно слідує, що межі предметного поля політичної науки не виходитимуть за межі проблематики досягнення «кінця історії», який буде чіткою ціллю політичного процесу. Важливим буде ствердження того, що поняття «кінець історії» не означає припинення здійснення історичного процесу взагалі, навпаки відбудеться досягнення конкретного ідеалу, який забезпечить стабільне існування в часі і просторі, яке триватиме завжди.

Отже, якщо розглядати історію з точки зору розвитку часу, то вона не зупиниться, хронос продовжуватиме розгортатись. Але політичний контекст історії зупиниться, події крізь які проявляється кайрос перестануть здійснюватися, що й означає «кінець історії», а саме кінець політичного розвитку та здійснення кайроса [60]. Історизм розглядає історію як суб'єкта соціального й культурного розвитку, синтезом яких виступає політичний розвиток. Отже, історизм розглядає історію в контексті її політичного вектору розвитку, де кінець історії ототожнюється з кінцем політичного розвитку, а суть історії в її політичному спрямуванні. Також, слідуючи вищесказаному, можна зробити висновок, що предмет політології втратить свій атрибут мінливості і стане стійким та чітким унаслідок своєї лінійної визначеності концепцією історицизму, яка детермінуватиме його своїми межами. Поняття предмета стане однозначним через здійснення принципу історичного детермінізму, що лежить в основі історизму та історицизму як крайнього прояву історизму.

Вищезгаданий історичний детермінізм ставить в основу політичного розвитку наперед визначений етап людського розвитку, який відомий, неминучий через лінійність часу, що веде до нього, а також через дію об'єктивних законів історичного процесу, які є абсолютними у своїй суті. Усе вищесказане детермінує політологію до усвідомлення своїм предметом процес

пошуку та здійснення абсолютних законів розвитку, досягнення ідеальних типів, які своїм здійсненням зведуть нанівець поняття політичного розвитку.

Отже, політична наука детермінована виконувати роль не так конструктора політичної та соціальної реальності, як спостерігача процесу розгортання об'єктивних та абсолютних закономірностей цих типів реальності, адже навіть найменша спроба втручання або увійде в структуру детермінізму як його наперед визначена складова, або буде беззмістовною спробою вплинути на невідворотнє, а отже не матиме жодного реального впливу на розвиток подій.

Важливим є твердження того, що, запропонована К. Р. Поппером концепція історицизму, є проявом ідеологізації соціогуманітарного наукового дискурсу, унаслідок якого відбуваються такі квазінаукові вкраплення конструювання соціальної реальності через спроби маніпуляції науковими фактами. Тож згідно з позицією позитивної моделі науки історицистський підхід не є науковим, а радше квазінауковим, що позиціонує себе як науковий з претензією на повну істинність. Це дає нам підстави стверджувати, що історицизм є проявом злиття ідеологічного й історичного принципів конструювання соціальної та політичної реальностей, які у своєму синтезі строго детермінують предметне поле політичної науки [44].

Предмет політології строго визначається рівнем домінації цих принципів у межах політологічного дискурсу, і чим більше дослідники віддають перевагу в побудові методології політологічних досліджень цьому принципу, тим більше здійснюватиметься його деструктивний прояв. Зокрема, таку тенденцію можемо простежувати у політичній проблематиці СРСР чи політичних творах класичних марксистів, де принцип історизму був акумульований до вигляду історицизму, що звело усе спрямування політологічних досліджень до не більш ніж пошуку способів досягнення задекларованого «кінця історії», а отже знання про політику обмежувалося своїм переважно практичним застосуванням як алгоритму пошуку оптимальних шляхів досягнення ідеальних конструктів, які ми попередньо згадували під назвою «кінець історії».

Попри вищенаведене зауваження про наявність негативних проявів принципу історизму та його потенційної небезпечності, ми повинні зауважити й те, що політична наука, як і будь яка соціогуманітарна наука, у своїй суті є історичною, що також ілюструється поставленою проблемою у першому розділі: політична наука оперує поняттями і категоріями, які були запропонованими ще древніми греками, а їхня історія налічує кілька тисяч років. Таке зауваження повертає нас до думки, що ці поняття трансформувались і в сучасній політологічній традиції. Їх дефініції часто повністю відмінні від їх першочергових визначень. Але ми повинні також не випускати з уваги те, що протягом свого історичного розвитку залежно до епохи їх значення мінялося відповідно до історичної й культурної реальності. Класичні політологічні терміни, як-от «демократія», «держава», «режим» та інші, трансформувалися протягом свого існування, набуваючи нових смислів залежно від часу свого використання. Це можна проілюструвати завдяки зверненню до класичного й багатозначного поняття сучасного політологічного дискурсу, а саме – демократія. Цей термін, запропонований ще античними мислителями, проходячи крізь історію політичного розвитку людства, трансформувався залежно до епохи й домінуючого типу наукової чи ненаукової методології, що лежала в основі теоретичного пізнання соціальних явищ. Звичайно, що зі своїм транзитом через історичні епохи це поняття ускладнилося та увібрало в себе безліч нових значень, що сьогодні ми можемо споглядати з точки зору його багатозначності. Але якраз ця багатозначність є верифікатором історичності вищезгаданого поняття, нашарування смислами якого можна простежити в його історичному розвитку, що призвів до такої міри ускладнення [2].

Тож ми можемо послідовно ствердити про наявність чіткого взаємозв’язку між історичними та науковими трансформаціями як мінімум у вигляді постійного розширення та вдосконалення проблематичних полів науки: «Зрозуміло, що в міру історичного прогресу “кола” стають ширшими: скажемо, перебудова мислення, яка стала вагомою необхідністю сьогодні, виявилась

воістину універсальною, торкнувшись в рівній мірі і науки, і політики, і економічної діяльності, і культури, і всієї гами соціальних відносин та інститутів» [108, с. 5]. Із цього випливає, що історія поєднує в собі усі здобутки різних галузей духовного та матеріального виробництва, що своєю чергою акумулюється в понятті «дух епохи», яке носитиме субстанційний характер щодо вичленовування предметів, у процесі дослідження яких формуватиметься політична проблематика певного відрізку історії нашої цивілізації. Історичний розвиток людства є нерозривним із розвитком політичним, історичні зміни є одночасно й політичними змінами. Без аксіологічного контексту історичний розвиток людства науковці окреслюватимуть поняттями «прогрес» чи «регрес».

Безсумнівно, що в процесі історичного розвитку відбувалося політичне конструювання та пошук універсальних способів політичної взаємодії і в межах конкретного суспільства, і на міжнародній арені, з чого випливала актуалізація конкретних політичних проблем, способів їх вирішення, а також тем, які формувалися під впливом духу епохи. Проте ми, розуміючи всю фундаментальність цих впливів на розвиток політичного знання, ставимо питання про адекватну межу звернення до історії як предмета політичної науки. Ми не можемо абстрагуватися від історичного контексту, у процесі розвитку якого з'являються нові об'єкти в межах політичної реальності, що необхідно впливають на дефініції вже усталених політологічних термінів та їхнє аксіологічне наповнення.

Історичний процес неможливо зупинити, а здатність його передбачити завжди є умовною та дискусійною з точки зору наукових товариств. Звичайно, що прогнозування є необхідною складовою політології, але потрібно чітко провести межу між науковим прогнозуванням, яке не може передбачити чітку вісь розвитку історії та мету її розгортання, і передбаченням, яке, опираючись на обґрунтування існування закону його розвитку, здатне запропонувати концепцію кінцевого розвитку суспільства. Наукове сприйняття часу концептуалізується у зверненні до його постійного розвитку й гіпотетичності

усіх прогнозів. Звернення ж до історії як предмета дослідження є радше умовним, а не абсолютним [71].

Попри вищезгадане ми не можемо оминути той факт, що політологія знаходить предметами свого дослідження політичні суб'єкти, які вже не існують в часі «зараз», але мали несумнівний вплив на розвиток сучасних політичних систем та інститутів. Зокрема, вплив політичних рішень, які приймалися в Римській Імперії щодо запровадження християнства як державної релігії, сприяло його поширенню по всьому європейському континенті, що безпосередньо вплинуло на політичний розвиток усього західного світу, і результатом чого є сьогодення. Тож ми можемо прослідкувати, як одне лише рішення в уже неіснуючій державі вплинуло на формування наступних епох, включно з науковим дискурсом цих епох, який так чи інакше перенавантажений або знаходився під впливом християнської системи цінностей і світогляду.

У контексті історії України нерідко дослідники пропонуватимуть теорії сучасної політичної ситуації в Україні, зокрема щодо постійних спроб Російської Федерації повернути Україну до сфер свого впливу, включно із повномасштабним вторгненням Росії як результату політичних помилок минулого, сягаючи не тільки підписання Переяславських статей Б. Хмельницьким, але й ще далі в минуле, сягаючи пізнього Середньовіччя. Якщо звернутися до більш історично ближчих до сьогодення меж, коли СРСР уже понад 30 років є неіснуючою державою, Україна все більше і більше відходить від радянського способу ведення політичного адміністрування. Однак досвід перебування під окупацією є фундаментальним чинником українського політичного процесу, що своєю чергою детермінує дослідників не оминати увагою цей уже не існуючий політичний суб'єкт.

Попри історичний контекст політичних змін, можемо ствердити й те, що історичний розвиток часто ототожнюється із розвитком політичним, а це є не зовсім коректним, оскільки історична зміна передбачає лише зміну хронологічну, без якісних змін у своїй структурі, а політична передбачає

постійні якісні зміни, які ведуть до прогресу чи регресу в межах політичної системи. Ця традиція полягає в чіткому розмежуванні політичного часу й історичного. Політичний час концептуалізує себе незалежно від історичного, але необхідно перетинаючись з ним, і полягає в здійсненні політичних трансформацій, а також незалежно від перебігу фізичного часу може уповільнюватися чи прискорюватися залежно від наявності бурхливих політичних подій [77]. Історичний же або фізичний час не володіє здатністю до такої зміни свого плину і є виключно об'єктивним на відміну від політичного, який у своїй сутності перевантажений суб'єктивною складовою. Істотним зауваженням для нашого дослідження буде те, що з точки зору парадигми історизму історія є втіленням кайроса, який, розгортаючись об'єктивно, слідує своїй чітко закладеній меті. Із нашої точки зору ця теза є помилковою і чіткий розподіл політичного та фізичного часу є необхідним. Безсумнівною є позиція, згідно з якою історія чинить фундаментальний вплив на сьогодення, але з цього не випливає, що предмет політології повинен обмежуватися лише пошуком універсальних та об'єктивних законів її розвитку, що потенційно може призвести до редукції предметного поля політології та небезпечних деструктивних процесів у політичному розвитку.

Отже, можемо ствердити, що час і простір є одними з основних детермінант предметного поля політології з огляду на свою фундаментальність для конструювання людського мислення. Також ці дві категорії мають подвійний вплив на формування наукової системи знання: з одного боку, вони обмежують знання об'єктивно й відображають історичну ситуацію на певному відрізку простору, унаслідок чого ми можемо створювати досвідну базу, виходячи з контексту певної історичної епохи; з іншого ж боку, час і простір здатні набувати соціального контексту та трансформуватись у політичний час і політичний простір, у такий спосіб опредметнюючи свою суб'єктивну форму [78]. У методології конструювання знання про політику завжди є фундаментальними його детермінантами, але крайнього вияву вони набувають у межах історизму, де політичне розгортання реальності ототожнюється із

історичним, унаслідок чого предмет політології формується в системі координат, визначених історичним підходом. У крайніх формах історизм здатний перейти в історицизм, що чітко обмежує предмет політичної науки вивченням законів та закономірностей історичного процесу для досягнення лінійного «кінця історії», який збігається із кінцем політики.

3.2. Ідеологічна детермінанта встановлення меж предмета політології

У попередньому підрозділі нами було охарактеризовано дію принципу соціальної раціональності та місце критеріїв суспільної прийнятності у ньому як закономірні явища сучасного наукового дискурсу. Ми можемо розглядати соціальні й поведінкові науки як продукт взаємодії усього суспільства і наукового співтовариства, взаємовплив між якими не можна зупинити, розділити на головні активні й другорядні пасивні начала. Це комплексна й складна взаємодія, яка нерозривно формує й уточнює предмет політології та одночасно є прямим споживачем результатів наукових досліджень щодо викристалізованих та актуалізованих самим суспільством явищ, які безпосередньо зумовлено цим процесом і повинні стати предметами розгляду політології.

По-перше, ми повинні ствердити, що суспільство потребує існування суспільствознавчих наук тому, бо його потреби виходять за межі методологічних рубежів точних дисциплін, оскільки воно не може піддатися чітким аксіоматичним поясненням крізь призму дії необхідних та об’єктивних законів, що уже розглянуто у другому розділі нашого дослідження: «Із виникненням науки прийшло й розуміння того, що є чимало таких питань, які годі з’ясувати методами точних наук, і найочевиднішими прикладами тут слугують ідеологічні й етичні питання» [66, с. 160]. І власне політологія є тією наукою, завданням якої є вирішення вищепоставлених питань. Водночас вона є міждисциплінарною наукою, яка вбирає в себе загальнонаукові принципи та зазнає впливу з боку соціальної й політичної сфер. Важливим для нас є те, що методологія політології завжди формується довкола метатеорії, необхідність

якої ми окреслили у попередньому підрозділі. Проте існує методологічна загальнонаукова небезпека того, що ця метатеорія перетвориться з динамічної парадигми розвитку наукового знання на статичну догму, якій слідуватимуть науковці не з огляду на її позитивні результати, а через віру в її істинність, у такий спосіб перетворюючи цю теорію на ідеологію побудови світогляду науковця й конструюванні предметних полів наукових досліджень: «Більше того, можна піти далі, сказавши: найблискучіший метод закінчує тим, що втрачає свою плідність, якщо не оновлюють об'єкта його застосування» [108, с.34]. Тож науковий дискурс повинен відзначатися динамічністю й відкритістю, а ідеологізація наукового процесу необхідно веде до процесу стагнації й застою наукових систем. Для нашого дослідження принциповим є факт того, що ідеологізація наукового дискурсу політології – це небезпечний фактор приросту наукового знання, однак дає нам можливість чіткого визначення меж її предметного поля з огляду на свою строгу догматизованість.

У вищезгаданому трактуванні ми повинні розділити ідеологію наукового процесу на два складники: власне внутрішню ідеологію наукового співтовариства, яка проявляє себе у вірі членів наукового співтовариства в парадигму, є недієздатною й не справляється з поясом постійно виникаючих аномалій; та зовнішню ідеологізацію науки, яка походить із політичної підсистеми соціальної системи і межами своїх критеріїв раціональної прийнятності строго детермінує розвиток науки й предметних областей її досліджень, чітко декларуючи конкретну парадигму науки як єдино істинну і всеохоплюючу, а отже замикає науковий дискурс у строгих межах коректності постулатів загальноприйнятої парадигми [145], яка необхідно є політичною й науковою ідеологією одночасно.

Перший приклад знаходить себе у вірі в наукову теорію незалежно до політичної доктрини і є етапом наукового розвитку, адже статичність науки свідчить про необхідність модернізації чи зміни наукової теорії, в інших же випадках: «Якщо ж цього не відбувається, значить, науковий дух застряг в догматизмі і аксіомах, сприйнятих на віру» [108, с. 105]. Другий же тип

ідеологізації наукового дискурсу знаходить своє здійснення у контексті співвідношення й прямого впливу політичного режиму на науковий дискурс політології, створюючи ситуацію прямої ідеологічної цензури наукового дискурсу.

Важливим зауваженням є те, що така цензура найяскравіше себе проявляє якраз у соціогуманітарних чи поведінкових науках, парадигма яких напряму залежить від соціальних та політичних процесів. Та попри це, ми повинні зауважити, що такого типу цензурі піддається також і науковий дискурс точних наук, хоча з необхідним уточненням про більшу міру умовності порівняно з соціогуманітаристикою: «Ще інші, наприклад, марксистські й релігійні філософи, приймають на озброєння таку собі подвійну бухгалтерію, полишаючи технічні питання на точні науки й машинобудування, а ідеологічні й етичні питання – на інший суд: Партії, утопічного майбутнього, церкви. Але мало хто може почуватися зручно в будь-котрій із цих позицій – із крайнім сцієнтизмом позитивістського чи матеріальстського штибів, із суб'єктивізмом та радикальним релятивізмом, а чи з будь-котрим різновидом подвійної бухгалтерії» [66, с. 160]. Отже, ми можемо ствердити, що ідеологічна детермінанта наукового процесу є певним типом суб'єктивації наукового процесу, на чому ми зосередимо нашу увагу в подальшому викладі матеріалу з наголосом на чіткий поділ цього принципу на два окремих, але пов'язаних між собою, складники – зовнішню політичну ідеологізованість наукового дискурсу та внутрішню парадигмальну ідеологізованість наукового співтовариства. У першому випадку ми розглянемо марксистську концепцію політичної науки як науковий комунізм в науковому дискурсі СРСР, у межах якого марксизм перетворився з економічної теорії розвитку суспільства на чітку всепоглинаючу політичну статичну ідеологію. Унаслідок такого перетворення ми прослідкуємо перехід наукової теорії на рівень метатеорії міждисциплінарних наукових досліджень, а потім її перевтілення у політичну ідеологію [79].

У другому ж прикладі необхідно звернутися до ідеологізації наукового дискурсу в концепції наукових революцій Т. Куна [53], яка, попри те, що стала

класичною у межах методологічного дискурсу науки, була і є досить неоднозначною з боку оцінок та критики інших методологів науки. У контексті своєї теорії дослідник пропонує розглядати нераціональні складники наукового процесу, як-от віра в теорію й переконання, що беззаперечно важливо для нашого дослідження, оскільки їхня роль у методологічному процесі конструювання предметного поля політології є безсумнівною. Оскільки позитивне застосування наукової теорії є нерозривно зв'язаним з вірою наукового співтовариства й усього суспільства у цю теорію: «Якщо віра відновлена, ми повертаємось до позитивних передбачень; ми заявляємо, чим буде здійснення; ми переконуємо переконаних, готових визнати все з першого разу. Але визнати не означає знати. Ми легко визнаємо те, чого не знаємо» [108, с. 106].

Політологія як система наукового знання a priori напряму пов'язана із політичною сферою, яка слугує об'єктом дослідження і феномени прояву чого напряму формують межі предметного поля її досліджень. Тож логічним є судження про те, що політологія як система наукового знання фундаментально тісно пов'язана з політичною сферою існування суспільства й нерідко знаходиться під чіткою цензурою домінуючого типу політичної ідеології [79]. У цьому трактуванні варто звернутися до марксистської парадигми знання про суспільство, що спочатку була концептуалізована як наукова теорія економічного розвитку, а потім переросла в ідеологію соціального розвитку й згодом повстала як загальноприйнята політична ідеологія, зокрема, на території СРСР і в зонах його політичного впливу.

Ідеологізованість наукового процесу була розглянута в різноманітних методологічних працях, але в контексті нашого дослідження ми зосередимо нашу увагу на класичній праці Т. Куна «Структура наукових революцій» (Structure of Scientific Revolutions, 1962) [145], а також праці іншого дослідника методології науки П. Фейрабенда «Наука у вільному суспільстві» (Science in a free society [130], 1978), в якій науку розглянуто як окрему й незалежну ідеологію.Варто зауважити, що позиція щодо цього всередині співтовариства

методологів й філософів науки була різною, зокрема американський дослідник Г. Патнем піддавав критиці ці дві концепції: «Сказати б коротко: якби Фаєрабенд, і Кун у його найбільшій непорівняльності, мали слушність, тоді б ми могли концептуалізувати членів інших культур, включно із вченими XVII віку, лише як тварин, що відгукувалися на подразники (включно з шумами, кумедно схожими на звуки англійської чи італійської мов)» [66, с. 125].

Науковий розвиток розглядається Т. Куном як безкінечна зміна парадигм, що потребує постійних криз та повного розчарування у застарілій теорії, на користь нової, яка спочатку не визнається науковим співтовариством з огляду на переконаність і вірність старій парадигмі, але пізніше приймається і стає центральною парадигмою [145]. Зокрема, як писав про це інший методолог науки Г.Башляр: «Яким би стійким не був реалізм, дивовижно, що всі родючі революції в науковому мисленні починаються з кризи, яка веде до глибокого її розшарування. Сама ж реалістська думка ніколи не породжує своєї кризи» [108, с. 123]. Цей процес затягується і завжди вимагає кризових катаклізмів в науковому процесі, а основна причина цьому – ідеологічна віра в правильність і можливість до трансформації старої парадигми, яка виконує роль метатеорії. Фундаментальна важливість цього положення для нашого дослідження полягає в тому, що вибір метатеорії міждисциплінарних досліджень, яка вважатиметься зразком для всіх наукових систем і згідно з якою будуть обиратись основні предмети наукових досліджень, ґрунтується на ірраціональній вірі в наукову теорію, яка вже вичерпала себе, що ми називатимемо внутрішньою ідеологізованістю наукового дискурсу.

У цьому контексті звернемося до принципу плюралізму наукових методів і програм, запропонованого П. Фейєрабендом. Дослідник стверджував, що наукове знання є необхідно ідеологічно навантаженим через його приналежність до певної традиції, певного окремого типу наукової раціональності в межах науки. Це є цілком конструктивним явищем у межах існування науки як системи знання, оскільки ми не можемо стверджувати про її монолітність із точки зору існування єдиної традиції. Методолог науки писав:

«Це заперечують, кажучи, що рівні права можуть бути гарантованими тільки в тому випадку, якщо базисна структура суспільства є “об’єктивною”, такою, що не знаходиться під впливом якоїсь одної із традицій» [130, с. 48]. Навіть проблема існування чіткої дефініції предмета політології через постійну мінливість предметного поля цієї науки і відсутність єдиного визначення його об’єкта, власне політики, є наслідком наявності й зустрічі різних традицій політичної думки, які нами описано в першому розділі дисертації. А сама приналежність дослідника до конкретної традиції уже може свідчити про наявність чіткої тенденції до концептуалізації об’єкта дослідження й подальшому визначенні ним предметних полів політології. Отже, ми напряму співвідносимо визначення предмета політології із приналежністю дослідника до конкретної традиції в межах політичної науки, що вважається нами чіткою ілюстрацією здійснення ідеологічного складника формування концепту предмета політології.

Ще одним важливим нюансом прояву цього принципу є те, що традиція в межах наукового дискурсу повинна чітко бути відділеною від держави, тож держава має забезпечувати умови для існування декількох конкуруючих між собою традицій, у такий спосіб формуючи умови для існування «епістемологічного анархізму»[129, 130]. Вищезгадана концепція створює ситуацію перманентної конкуренції між науковими програмами, унаслідок якої запобігається потенційна можливість внутрішньої догматизації наукового дискурсу, що своєю чергою забезпечує постійну динаміку приросту наукового знання. Із іншого ж боку, така ситуація свідчить, що суспільство, у межах якого відбуваються такі явища, є вільним та демократичним, оскільки наука позбавлена догматизму всередині себе, а також знаходиться у ситуації вільної творчості й відсутності цензури з боку держави: «Розділення держави і науки (раціоналізму), що являє собою суттєву частину цього спільного розділення традицій і держави, не може і не повинно бути введено якимось окремим політичним актом, адже багато людей ще не досягли тієї зрілості, яка необхідна

для життя у вільному суспільстві (це правильно стосовно вчених та інших раціоналістів)» [130, с. 49].

Фундаментальна складність у формуванні методологічних засад та принципів концептуалізації об'єкта й предмета дослідження політології полягає у тому, що ця наука напряму пов'язана із владними структурами держави, влада якої є одним із феноменів її предметного поля, а державні ресурси нерідко слугують забезпеченням для проведення досліджень. Звичайно, що політологія у своєму розгляді та пошуку меж власного предмета виходить далеко за межі держави, але також ми можемо ствердити, що державна політика підтримки конкретної традиції політичної науки несе загрозу створення ситуації зовнішньої ідеологізації наукового дискурсу, яку ми розглянемо на прикладі марксистської концепції наукового комунізму.

Якщо розглядати марксизм, то варто зауважити, що він є концептуалізацією крайнього прояву принципу історизму, або історицизму, принципу в основі побудови нового політичного ладу, встановлення якого знаменуватиме собою «кінець історії», що нами розглянуто в першому підрозділі поточного розділу дисертації. Але в руслі ідеологізованості політологічного дискурсу зауважмо, що ця теорія закріплюється політичними органами як тип загальноприйнятих критеріїв раціональної прийнятності із закріпленим за собою правом на істинність: «…може бути таке розуміння "раціонального", за яким усякий погляд, котрий можна розумно й переконливо відстояти перед поділюваними припущеннями якої-небудь культури, є "раціональною" точкою зору, але те розуміння не може бути єдиним чи нормативно важливим» [66, с. 167]. Власне ця цитата американського методолога науки проводить чітку межу між науковою раціональністю, яка відкрита і необхідно вводить у свою структуру принцип плюралізму, що повністю усувається у випадку з марксизмом у СРСР, який визнається метатеорією будь-якої науки про суспільство, включно з політологією, яка знайде своє здійснення у концепті наукового комунізму [94].

Насамперед ми повинні зосередити нашу увагу на тому, що марксизм на початку був запропонований як економічна теорія розвитку суспільства, що набула широкомасштабного розголосу та популярності. А політологія як система наукового знання про суспільство, що постійно вбирає у свою структуру міждисциплінарну методологію, зазнала безпосереднього її впливу. Виникнувши з позитивістської парадигми загальнонаукового знання, політична наука була необхідно наперед визначеною на постійне перебування на межі точних наук й суспільних наук, що призводило до постійних критичних настроїв наукового співтовариства, яке під впливом успіху інструменталізму природничих наук формувало критерії науковості у векторі методології точних дисциплін: «У цій ситуації дехто, підхоплений культурним припливом, став доводити, мовляв, справді-бо, немає ж ніякого знання поза точними науками, а в соціальних науках якщо й є, то лише до тієї міри, до якої вони спромагаються змавпувати точні науки, і тільки до цієї міри» [66, с. 160]. І якраз в концепції існування політології як наукового комунізму ми знаходимо таке «мавпування» або ж наслідування, тому політологічна проблематика чітко детермінується економічним підходом марксизму. Специфіка марксизму й подібних йому теорій полягає в тому, що з огляду на успішність інструменталізму науки будь-яка інша форма наукового знання, щоб відповідати критеріям науковості, повинна чітко наділятися інструментальними характеристиками й критеріями.

Важливим для нас є той факт, що марксизм, переродившись спочатку в марксизм-ленінізм, а згодом у марксизм-сталінізм, став домінуючою методологічною традицією наукового дискурсу СРСР, а також офіційно затвердженою політичним рішенням державною ідеологією [94]. Це, з одного боку, свідчило про «смерть» марксизму як динамічної наукової теорії з огляду на її кристалізацію в загальноприйняту ідеологію, а з іншого – дозволило статись ситуації крайньої ідеологізації наукового дискурсу. Вищезгадана ідеологізація не є позитивним історичним, політичним чи науковим явищем, але це унікальний досвід, який володіє потенціалом для подальших методологічних досліджень, особливо для теми нашої дисертації в контексті

розгляду української школи політології, що у своїй історії пережила всі описані вище процеси й похідні від них структурні парадигмальні зміни: «Фаєрабенд, як і Кун, зробив наголос на тому способі, у котрий різні культури й історичні епохи продукують різні парадигми раціональності» [66, с. 124].

У науковому дискурсі СРСР наука про політику існувала виключно в межах її традиції як науковий комунізм, що не позбавлено сенсу, і володіла епістемічним потенціалом, але проблематичність полягає у зведенні всієї повноти політології лише до цієї однієї вищезгаданої традиції, яка повністю вважатиметься достовірною без будь-якого права на альтернативність. Зокрема, політологія вважатиметься наукою, що повинна вивчати суспільство й суспільні відносини з точки зору їх складання у процесі виробництва, обміну, розподілу й споживання матеріальних результатів праці. І найголовніше, що всі ці процеси будуть вважатися такими, що розгортаються виключно в межах дії та чіткої детермінації економічних законів в конкретних економічних формаціях суспільства, що необхідно повинні змінювати одна одну в процесі розгортання економічного розвитку історії.

Важливо зауважити, що марксизм багато методологічних принципів запозичив із соціальних і діалектичних поглядів Г. Гегеля, надавши їм матеріалістичної проєкції, згідно з чим ми також будемо відносити цю концепцію до історичних в їх крайніх проявах: «Історична істота спирається на минуле, котрим розширює огляд даності, і за його допомогою долає і теперішнє» [67, с. 23]. Але визначальною все ж залишатиметься строга ідеологізація політичного знання і предмета політичної економії, який буде строго детермінованим загальноприйнятою традицією марксизму: «Сучасний різновид органічної версії розуму виріс із невдоволеності скептичною і негативною позицією скінченності; виріс із недостатності емпіризму, головним чином з його занадто пасивного характеру, виріс там, де традиція позитивно метафізичної думки залишилась найбільш живою» [67, с. 22].

Науковий комунізм у межах наукового дискурсу СРСР розглядається виключно як одна зі складових частин загального марксистського вчення, яке

доречно називати марксизмом-ленінізмом, входячи в одну систему з філософією й науковим комунізмом і формуючи своєю тріадою марксизм-ленінізм у всій його повноті [94]. Тут важливим є зауваження про те, що науковий комунізм і політична економія як його складова не розглядаються як наукова теорія, що може перебувати за межами ідеології, а навпаки, лише і тільки лише як складова ідеологічної традиції. Предметом вивчення марксистської політичної економії є виробничі відносини, притаманні різноманітним історично зумовленим способом виробництва. Тож одним із основних догм політичної економії, а одночасно з цим і причиною її назви, є те, що економіка вважається основним базисом суспільного й політичного життя формацій, де політика є лише надбудовою, нерозривно зв'язаною з економічною ситуацією й пануючим типом економічних відносин.

Теоретичною формою об'єктивно існуючих виробничих відносин є економічні категорії, які необхідно входять у предметні поля дослідження наукового комунізму або домінуючої традиції знання про політику в СРСР. Найбільш загальні й повторювані внутрішні причинно-наслідкові зв'язки в структурі економічних феноменів і процесів концептуалізуються в економічних законах. Варто зазначити, що в такому разі науковий комунізм бере собі на озброєння методологію точних прикладних наук, через що одним із центральних складників предмета її досліджень є економічні закони, які лежать в основі політичних зрушень і явищ. Таке зосередження на об'єктивації політичної реальності відображає тенденцію до наслідування принципу інструменталізму, успіх якого є одним із основних факторів популяризації науки у суспільстві й основною причиною зростання авторитету науки, істинність положень якої можна довести під час повторюваності експериментів й передбаченні очікуваних їх результатів: «Адже згідно зі слабенькою версією операціонізму, котра стала немовби робочою філософією для більшості вчених, зміст наукової теорії полягає у результатах, що надаються до перевірки, а ці останні можна виразити твердженням за формулою: коли ми виконаємо таку й таку дію, тоді ми отримаємо такі й такі доступні для огляду результати. Якщо

зроблені за цією формулою твердження істинні, то досить часто істинність їхню можна довести повторенням відповідного експерименту» [66, с. 187]. Із іншого ж боку, ми необхідно повинні визнати, що така тенденція звернення соціальних наук до об'єктивності природничих систем наукового знання була запропонована теоретиками позитивізму, але лише в умовах здійснення політичної науки в її такій вузькій версії як науковий комунізм. Ця ідея стала реальним принципом в основі знання про політику. Звичайно, що надмірний рівень ідеологізації в межах вищезгаданого підходу стимулював розгляд такої традиції політології з критичними настроями. Поряд із вищесказаним такий підхід є важливим для нашого дослідження, оскільки він є крайнім проявом здійснення принципу ідеологізації науки у формуванні предмета дослідження політології [79].

У межах дії принципу ідеології на формування знання про політику як науковий комунізм варто звернути увагу на те, що завдяки цьому, попри зауваження та критичні настрої до об'єктивних засад формування наукового дискурсу серед методологів, ми можемо чітко визначати межі його предмета. У системі виробничих відносин відношення власності на засоби виробництва виділяються як основа всіх виробничих відносин. Виробничі відносини підлягають вивченню політичною економією, а отже й науковим комунізмом, в єдності із зумовлюючими їх продуктивними силами й надбудовою відповідного ним типу суспільства. Адже з розвитком суспільного виробництва й ускладненням економічних відносин відбувається необхідне розширення предметного поля наукового комунізму. Тут має місце динамізм предмета наукового комунізму, навіть не зважаючи на строгу її ідеологізованість, що доводить потенційну науковість такого підходу до вивчення політичного. Динамічність науки завжди є доказом наукового розвитку: «Якщо ж цього не відбувається, значить науковий дух застряг в догматизмі й аксіомах, сприйнятих на віру» [108, с. 105].

Науковий комунізм не може обмежуватися вивченням виробничих відносин тільки в межах виробництва, адже ускладнювання міжнародного

розподілу праці, удосконалення економічних та політичних відносин між країнами різноманітних соціально-економічних систем, економічної конкуренції між соціалізмом та капіталізмом, розвиток міжнародної економічної співпраці уточнює важливість розгляду економічної основи на глобальному рівні. До вищепереліченого варто відносити шляхи і форми впливу економічних систем одну на одну політичними шляхами, економічні відносини між державами різних систем і перспективи їх розвитку, характеристику структури та соціальної природи, діючих у глобальній економічній системі, економічних відносин та економічних законів. Відокремлення виробничих відносин як предмета наукового комунізму є характерною рисою марксистської парадигми політичної науки.

Також в межах теорії марксизму було здійснено адаптацію діалектичного методу, а саме діалектичного матеріалізму, із подальшим його застосуванням до вивчення виробничих відносин суспільства. Діалектичний матеріалізм розглядає один із основних критеріїв істинності у співвідносності, отриманих наукою, результатів і висновків із об'єктивною дійсністю. Тож ми можемо зауважити, що принцип пізнання об'єктивної дійсності є основоположним постулатом гносеології марксизму, що необхідно свідчить про наявність у структурі марксистської методології наукового знання загальнонаукових принципів позитивістської концепції науки. Це проявляється в ототожненні марксистами поняття раціональності з науковою раціональністю, що полягає у постійному зверненні до фактів об'єктивної реальності: «Але, безперечно, цей соціологічний факт має щось спільне з дедалі вищим піднесенням тієї концепції, нібито раціональність дорівнює науковій раціональності, а також концепції наукової раціональності, заснованої, як така, на доведенні інструментальних зв'язків, щоб (потенційно) задовільнити переважну більшість» [66, с. 189]. У цьому контексті варто зауважити, що надмірна присутність ідеологічного складника в межах марксистської теорії спричиняє ситуацію використання маніпулятивних засобів у конструюванні наукової раціональності, що проявляється у визнанні науковими лише ті концепції і

підходи, які побудовані на принципах використання діалектичного матеріалізму.

Науковий комунізм, досліджуючи реальність, ставить собі за вихідний пункт економічну ситуацію, відкидаючи всі інші складники як похідні й методологічно не важливі, що призводить до редукціонізму цього підходу, оскільки лише сутнісні характеристики економічних відносин ведуть до політичних змін та розвитку. Згідно з цим у процесі руху наукової свідомості здійснюється сходження від абстрактного до конкретного, від простого до складного, окреслюється та піддається аналізу система економічних категорій і законів. Метод діалектичного матеріалізму вимагає єдності кількісного та якісного аналізу економічних процесів, але варто зауважити, що перевагою наділяються якісні ознаки політичних чи економічних змін, які проявляються у зміні формацій [94].

Науковий комунізм як традиція в межах політичної науки наділено ідеологічним навантаженням, що проявляє себе у класовому характері, який лежить у ядрі методології. Це логічно випливає з того, що цей підхід вивчає виробничі відносини, які тісно пов’язані з економічними інтересами класів, а також розглядає економічні інтереси пролетаріату як такі, що повинні бути захищені під час політичних рішень. Наукова об’єктивність напряму пов’язана зі своєю відповідністю марксистській теорії та її соціальними й економічними постулатами, що ставить під питання наявність наукової об’єктивності цього підходу поза межами ідеологічного середовища. Отже, «ідеологічні» кордони СРСР збігаються з його географічними кордонами й кордонами об’єктивності цієї теорії [94]. Звичайно, що ми не можемо повністю ототожнювати концепт марксистської теорії політичного розвитку з політичною доктриною СРСР. Але в контексті нашого дослідження ми стверджуємо про крайню ідеологізацію наукового дискурсу політичної науки у вищенаведеній державі, що мало значний вплив на сучасний політологічний дискурс в Україні.

Отже, ми сприймаємо такий принцип як конструктивний та необхідний, що гармонійно відповідає всім методологічним принципам розвитку науки в

межах сучасного наукового дискурсу. У межах нашого дослідження ми поставили за аксіоматичне твердження про те, що не існує єдиного принципу формування предмета політології, а лише постійна взаємодія всієї множини принципів із моментами їх накладання та синтезу на науковий дискурс політичної науки. Зауважмо, що накладання принципу історизму на принцип соціальної реальності може створити принцип ідеологізації наукового політологічного дискурсу, призвести до редукціонізму політичної науки й чітко викристалізуватися в догматичну структуру з чітко встановленими рамками предметного поля. Попри те, що ми логічно виводимо цей принцип як синтез принципів історизму та суспільної раціональності, обґрунтованим є твердження про якісно новий принцип, який все ж таки є похідним, але водночас набуває нових ознак та формує нові алгоритми впливу на методологічний розвиток наукового дискурсу щодо предметних полів політології.

3.3. Соціальна детермінанта встановлення меж предметного поля політологічних досліджень

Наука на шляху свого розвитку здійснила перехід від закритої системи сакрального знання до відкритої загальнодоступної системи секулярного знання [80], набула соціальної значимості та стала предметом відкритих дискусій у межах суспільства. Із одного боку, це свідчить про нерозривний зв’язок у спільному розвитку суспільства та науки, їх взаємовплив і взаємна детермінація, включно із взаємною детермінацією можливостей. Однак із іншого боку, набуває свого здійснення проблема співвідношення між наукою та роллю суспільної думки у процесах інституціалізації наукових парадигм, обранні тем наукових досліджень, використанні певного типу методології, окресленні предметних полів наукових теорій і т. д. Суспільство перестає бути лише споживачем результатів наукових досліджень унаслідок зростання рівня освіти середньостатистичного індивіда та рівня здатності до конструктивної критики в межах вищезгаданого суспільства. Роль суспільної думки переходить із ролі пасивного споживача до ролі активного учасника наукового процесу

внаслідок актуалізації, сприйняття чи несприйняття тих чи інших методологічних постулатів, наукових результатів чи просто затверджень тих чи інших тем досліджень. Тобто, якщо раніше наукові товариства існували окремо, ставлячи в центр процесу верифікації результатів своїх досліджень лише думку інших членів наукових товариств, то сьогоденний науковий дискурс перенасичений впливом громадської думки, яка, незалежно від типу наукової теорії, зберігатиме свій суттєвий вплив, із поправкою на те, що в межах різних систем наукового знання сила впливу ролі суспільної думки мінятиметься, але, попри зміну, обов'язково зберігатиме свій безпосередній та беззаперечний вплив.

Зокрема, громадська думка здатна виправдати певні наукові чи метафізичні аспекти політичного буття, виходячи з нераціональних підстав, детермінувавши в такий спосіб нові межі політичного: «Моральні істини, які й надалі входять до складу релігійних і метафізичних картин світу, поділяють це сильне істинне домагання, хоча факт плюралізму водночас нагадує, що всеохопні доктрини вже не можуть бути публічно виправданими» [17, с. 126]. Попри розвиток наукового світогляду та всезростаючу його роль у суспільному житті, наука все ж перебуває під впливом соціальних моральних імперативів, які, попри свою нераціональну природу, напряму детермінують межі соціальної прийнятності. Тож виникає проблема того, що тип картини світу, який є закладений у ядро у процесі конструювання наукового світогляду, усе ж виходить за межі раціональності та перебуває в межах соціальних норм, що особливо яскраво проявляється в науковому дискурсі соціальних наук, зокрема політології.

Дискурс соціальних наук потребує аргументованого обґрунтування через відсутність чіткої доказової бази, як, наприклад, об'єктивні результати повторюваних експериментів у точних науках, де повторюваність є одним з основних аргументів доведення істинності теорії. Та з переходом до плюралізму постмодерністської концепції істини постало питання про адекватність такого звернення, якщо ми беремо за основу твердження, що

істина вірогідна й відносна, то обґрунтуванню підлягає будь-що, що наділене когнітивним змістом: «Як би хто не ставився до дискусії про буття і повинність, із переходом до Модерну “об’єктивний” розум, утілений у природі або історії спасіння, змінився “суб’єктивним” розумом людського духу. Водночас постало питання, чи мають нормативні речення взагалі ще хоч якийсь когнітивний зміст і як їх за потреби можна обґрунтувати» [17, с. 113]. Тут простежується тенденція того, що суспільство якраз здійснює своє становлення як учасника конструювання наукового дискурсу, необхідно наділяючи його політичним контекстом, із чого випливає, що громадська думка стає фундаментальним регламентатором запропонованих наукових теорій, які у процесі свого становлення повинні бути необхідно сприйнятими суспільством та увійти в структуру суспільної картини світу, увібравши в себе нераціональну складову соціального буття, у процесі чого вони дійдуть до стадії загального консенсусу: «До об’єднавчого консенсусу доходить тоді, коли всі розумні члени політичного суспільства здійснюють виправдання політичної концепції, яку вони поділяють, уводячи її до складу деяких своїх розумних всеохопних поглядів» [17, с. 124].

На відміну від своїх витоків в епоху Нового часу наука поступово відходить від принципу формування наукової теорії довкола ідеї про чисту свідомість як верифікатора істинності цієї наукової теорії, навпаки, роль громадської думки все більше утверджується в межах загальнонаукового дискурсу: «А саме тепер відкривається, що, з одного боку, суб’єктом можливого консенсусу про істину в науці є не зовнішня по відношенню до світу “свідомість” взагалі, а історично реальне суспільство; з іншого ж боку, те, що історично реальне суспільство лише тоді може бути зрозуміле адекватно, коли воно буде розглядатись як можливий суб’єкт науки, включно із соціологією, а його історична реальність емпірично і водночас нормативно-критично буде реконструйована з врахуванням, реалізуючого в суспільстві, ідеалу необмеженого комунікативного суспільства» [104, с. 198].

Історичний контекст існування суспільства є одним із основних принципів формування предмета політичної науки, щовуже було нами описано в попередньому підрозділі поточного розділу цієї дисертації. Але, попри взаємозв'язок між історичним типом реальності та впливом соціальної думки на розвиток наукового знання, ми свідомо їх розділяємо на дві окремі детермінанти формування предмета політології в її історії, оскільки в сьогоденному науковому дискурсі принцип соціальної раціональності й прийнятності набув нового фундаментального значення, особливо в науках, об'єктом дослідження яких є суспільство, але водночас ми у жодному разі не применшуємо вплив цього чинника на методологічний дискурс точних наук. Тут основоположним є момент того, що в модерному нам історичному контексті існування суспільства роль впливу соціальної думки на науку перейшла на якісно новий рівень, переставши бути певним атрибутом історичності, бо, з одного боку, ми розуміємо, що політичний процес розгортається в часі й наділений часовими характеристиками, проте з іншого – він перенавантажений впливом людського фактору, який є нерідко непередбачуваним. Із цієї точки зору ми повинні чітко розмежовувати способи вичленовування предметних полів наукових теорій із різнопланових чинників: «Насамперед уже для ідентифікації предметів науки на рівні так званої дескрипції є фундаментальна різниця, залежна від того, чи "поставляються", а потім класифікуються дані як випадки можливого пояснення згідно із законами за допомогою відтворюваних експериментів, чи ж дані повинні тематизуватись як індивідуалізовані в часово-просторовому відношенні моменти суцільним шляхом взаємно опосередкованого незмінного історичного процесу» [104, с. 199]. Отже, історичний процес є фундаментальним у розвитку наукового дискурсу, а вплив соціальної думки може розглядатися його прямим наслідком, проте це у жодному разі не свідчить про його атрибутивність у співвідношенні з історичним. Наука, виходячи на публічний рівень, утверджуючись як джерело істинного знання або системи способів його перевірки на достовірність, стає фундаментальним елементом формування суспільної думки, що свідчить про

прямий вплив наукової системи знання на формування загальної соціальної раціональності комунікативної спільноти. Та цей вплив не є таким однобоким, якщо подивитися на тенденції розвитку навіть точних і природничих наук.

Наука спочатку формує картину світу суспільства, ставлячи в її основу логічні причинно-наслідкові зв'язки у спробах пояснення світу фізичних та соціальних явищ. А після цього сама піддається строгому впливу з боку суспільства, зараховуючи сюди й політизацію науки на основі тих ціннісних орієнтирів, які були ж нею запропоновані: «У цьому другому своєму значенні поняття "політичний" стосується не тієї чи іншої визначеної матерії, а особливого епістемічного статусу, якого прагнуть концепції політичної справедливості: вони повинні залучатися в різні картини світу, стаючи їхньою когерентною частиною» [17, с. 114]. Публічне визнання та сприйняття наукової теорії суспільством є таким самим же співмірно важливим у сучасному загальнонауковому дискурсі, як і визнання науковим співтовариством певної наукової парадигми у концепції Т. Куна [145]. Зокрема: «Те, що можна "верифікувати" у позитивістському розумінні, можна верифікувати, себто довести його коректність (у нефілософському чи дофілософському розумінні "коректного", "правильного"), чи його ймовірну коректність, а чи високу успішність як науки, залежно від випадку, а публічне визнання статусу тієї коректності, чи ймовірної коректності, а чи "високої успішності наукової теорії" схвалює й закріплює, робить взірцями образи знання й норми розумності, котрих дотримується наша культура» [66, с. 117].

Вийшовши із закритих локальних наукових товариств, наука стала учасником суспільного життя та основним авторитетом соціальної думки. Так, ми можемо сказати, що це залежить від типу світогляду індивіда, оскільки він може пояснювати соціальні чи фізичні процеси з позиції віри у надприродні суб'єкти чи існування прихованого раціонального задуму вищих створінь. Але попередньо згадані випадки, попри свою наявність, усе ж таки носять більш випадково-маргінальний характер, ніж систематичний, що у жодному разі не здатне продемонструвати загальні тенденції розвитку соціальної

раціональності. Навпаки, основним авторитетом, посилання на який є універсальним та беззаперечним у своїй суті, – це наука. А успішність наукової теорії, поряд із визнанням науковим співтовариством, є прямо пропорційна популярності цієї теорії в суспільстві. Суспільство є основним споживачем результатів наукового розвитку, який із ростом рівня освіти й фаховості призвів до того, що суспільство із споживача перетворилося на один із основних верифікаторів істинності наукової теорії. Звичайно, що це є загальнонауковою тенденцією, яка притаманна і точним, і гуманітарним наукам, але в контексті гуманітарних наук, а особливо політології, ця тенденція отримує зовсім інший рівень фундаментальності її значення [66].

Одним із основних аспектів наукового дискурсу, який зумовив посилення впливу на науку соціального фактору, а також демонстрацію постійного звернення до наукового процесу, стала відмова від концепту «істини» на користь концепту «вірогідна істина» або «правдоподібність». Такий перехід ознаменував собою відхід від розуміння наукового розвитку як чіткого руху до досягнення істинного знання або здійснення процесу догматизації науки однією теорією, яка претендуватиме на всеохоплююче пояснення. Тож наука була визнаною синергічною системою, яка розвивається самоорганізуючись і самовиправляючись, вступаючи у взаємодію із суспільством, унаслідок чого ця система забезпечує себе як емпіричним матеріалом, так і постійним критичним потенціалом, який особливо яскраво себе проявляє у сфері соціальних наук. Концепт «вірогідної істини» підкреслює історичний контекст наукового процесу, який історично відповідає конкретному відрізку часу й конкретній історичній ситуації у суспільстві: «Наука є продуктом людського духу, який створюється відповідно до законів нашого мислення й адаптований до зовнішнього світу» [108, с. 28].

Отже, феноменальна важливість науки для суспільства полягає в тому, що так чи інакше суспільство потребує певну систему парадигм та принципів, які своєю множиною формують посередника між людиною та світом, слугують інструментами для пояснення світу довкола, включно із суспільними явищами:

«Пересічні люди сподіваються на учених, що ті дадуть фахову (й соціально прийнятну) оцінку теорії цього типу. Але ж через нестабільність наукових теорій навряд чи знайдеться такий учений, котрий би відгукнувся навіть про таку успішну теорію, як спеціальна відносність, як про “істину”, tout court, зовсім коротко» [66, с. 118]. Людині потрібні механізми для пояснення світу, як-от релігія, метафізика чи наука. Але на відміну від попередніх, наука є універсальною та синергічною системою, яка розвивається разом із суспільством, а також постійно перебуваючи в його межах: «Для сортування розумних картин світу потрібні “тонкі” нормативні рішення, які мусили б обґрунтовуватися незалежно від “щільних” фонових метафізичних припущень» [17, с. 132]. Якщо ж звернути наш погляд на феномен соціальної науки, то співвідношення науки й суспільства набирає нового статусу.

Насамперед зауважмо те, що соціальна наука не може відмовитися від оціночних суджень, які, з одного боку, є не науковими з точки зору позитивістської парадигми, але застосування яких, із іншого боку, надає соціальним теоріям нового сенсу, предметом розгляду яких часто є результати людських вчинків: «Людські вчинки саме такі, чим вони є, не можна описати, не розуміючи норм їх успішності і не визнаючи ці норми оцінюючими мірками» [104, с. 201]. Саме виходячи із розуміння причин та мотивів людських вчинків, мусить виходити соціальна наука, яка повинна бути «розуміючою».

У контексті загальнонаукового дискурсу соціальна прийнятність виступає певною фундаментальною засадою існування наукової теорії, у такий спосіб верифікуючи її як таку, що відповідає ціннісній картині світу суспільства. Тож науковий процес наділяється поза науковими контекстами, обростаючи суспільними атрибутами. Варто також зауважити, що наука, ставши загальновизнаним авторитетом та набувши загальнолюдського визнання як джерела істини, пережила революційні процеси всередині себе, унаслідок чого вона перенасичилася новими характеристиками й атрибутами. Вищезгадані властивості носять конструктивний характер у руслі розвитку й поширення

наукового знання, але водночас поняття «наука» ускладнилось і втратило багато своїх початкових фундаментальних ознак.

Наукові дослідження своїми здобутими результатами дозволили суспільству користуватись їхніми важливими досягненнями, створивши безпрецедентну ілюзію знання, що ховається у використанні суспільством результатів наукового розвитку без усвідомлення усіх методологічних й міждисциплінарних процесів, вимагаючи від науковців простих та схематичних пояснень: «Будь яка наукова теорія є ж насправді просто “економічним” способом стверджувати багато фактів за формулою: коли виконуватимеш такі й такі дії, то матимеш такий й такий досвід. Тому, хто сповідує цю точку зору, не доводиться відстоювати нелогічне твердження, нібито вчених цікавлять лише застосування їхніх відкриттів або лише практичних цілей, а от пізнання заради самого пізнання їх нібито не цікавить» [66, с. 190]. Отже, ми не можемо редукувати науковий процес лише до інструментального застосування результатів наукових досліджень, не вводячи в його структуру методологію і тематику самих цих досліджень. Науковий дискурс більш складне явище ніж його сприймає суспільство, але тематика наукових досліджень напряму залежить від її актуалізації у суспільстві та не повинна вступати в суперечку з домінуючими соціальними цінностями.

Наука відходить від свого усвідомлення як лише системи знання і стає проєктом: «По ту сторону суб’єкта, по цю сторону безпосереднього об’єкта сучасна наука базується на проєкті. В науковому мисленні суб’єкта про об’єкт завжди набуває форму проєкту» [108, с. 36]. І вже виходячи з ідеї про науку як проєкт, ми логічно слідуємо до оціночних суджень про нього у руслі його успішності чи неуспішності, які вже напряму мають соціальну природу. Суспільна думка сприймає наукові теорії з точки зору їх успішності, а не усвідомлення їхньої методології чи потенційної новизни. Тут якраз можна прослідкувати негативний контекст впливу принципу соціальної прийнятності суспільством наукових теорій, під час чого необхідно відбувається попередньо описаний процес редукції науки. Успішність проявляється в загальному

визнанні певного наукового концепту таким, що здатен передбачити найбільшу суму потенційних результатів розвитку об'єкта, пояснити їх та запропонувати найбільш зрозумілий спосіб пояснення аномалій, які виникатимуть у процесі проведення маніпулятивних дій із обраним предметом дослідження. Отже, ми можемо зауважити й те, що, говорячи про успішність певної теорії, не завжди потрібно мати на увазі якусь соціальну теорію, а навпаки, суспільна успішність теорії цілком можлива й у точних науках, зокрема, якщо згадати теорії у фізиці: «Судження, що спеціальна теорія відносності й квантова електродинаміка є "найуспішнішими", які ми тільки маємо, фізичними теоріями, є таким твердженням, котре виголошують настановлені суспільством власні, авторитет яких визнає сила-силенна звичаїв і церемоній, інституюючи їх в цьому розумінні» [66, с. 119]. Загалом, ми повинні зауважити загальнонауковий характер прояву цього явища в науковому дискурсі сучасності, навіть у сфері точних наук, дослідження яких знаходяться під більшим впливом принципу об'єктивності. Але принцип раціональної прийнятності як основа світоглядних орієнтирів індивідів засновано на успішності теорії, унаслідок чого вона буде сприйнятою суспільною думкою з необхідністю й одностайністю, носить фундаментальний характер для конструювання картини світу, з одного боку, а з іншого – для формування предметного поля досліджень у всіх без винятку галузях. Раціональна прийнятність є соціальним конструктом, який є продуктом наукового дискурсу попередніх стадій його розвитку, але одночасно він детермінує науковий дискурс майбутнього: «Ми мусимо мати критерії раціональної прийнятності навіть на те, щоб мати якийсь емпіричний світ, аби вони, ті критерії, розкривали частину нашого уявлення про оптимальну спекулятивну розумність. Одне слово, я кажу, що "реальний світ" ґрунтується на наших цінностях (і, знов же, навпаки)» [66, с. 145].

Наука завжди пропонує наукові теорії як спроби пояснення світу довкола, а наша картина світу, яка необхідно є історично динамічною й гіпотетичною, напряму складається із цих спроб пояснення. Специфічність у тому, що наукова теорія, стаючи частиною картини світу індивіда, наділяється суб'єктивним

характером, підлягає етичним імплікаціям та оціночним судженням, вона напряму повинна узгоджуватися з етичними й соціальними нормами індивіда. Зокрема, ми можемо простежити заборону певних наукових досліджень із огляду на їх вихід за усталені моральні норми сучасного суспільства або наявність етичного кодексу в науці, порушення якого є неприпустимим, що напряму доводить обмеження наукового дискурсу соціальними нормами. Наприклад, дослідження із клонування людей є забороненими з огляду на етичні норми [63, 64]. Ми у жодному разі не ставимо під питання потребу в наявності етичних меж наукових досліджень, а навпаки, вважаємо їх продуманим кроком наукового дискурсу, однак стверджуємо, що вони є, хоч і виправданим, але все ж таки обмеженням. Із іншого боку, гіпотетично ці обмеження піддаються уточненням та перегляду, оскільки моральні чи етичні норми також не є абсолютними, а отже підлягають трансформації відповідно до історичних умов й ситуації. Насправді цілком припустимо, що ті дослідження, які знаходяться за рамами раціональної прийнятності сьогодні, уже завтра будуть усередині цих рам. Динамічність вищезгаданих меж є відображенням динамічності наукового процесу та постійному руху в сторону уточнення й розширення сконструйованої наукою картини світу, яка містить і оціночні судження: «Ми послуговуємося нашими критеріями раціональної прийнятності, щоб вибудувати якусь теоретичну картину “емпіричного світу”, а далі, в міру розвитку тієї картини, ми переглядаємо самі наші критерії раціональної прийнятності у світлі тієї картини і так далі до безкінечності» [66, с. 145]. Та з точки зору філософії й методології науки, відійшовши від концепту абсолютної загальної істини у сторону множинних гіпотетичних вірогідностей, постійні уточнення і динамічність наукового процесу стали аксіоматичними.

Унаслідок вищесказаного виходить методологічна суперечність, яка полягає в тому, що науковий процес є необмеженим у своєму розвитку, але водночас він є обмеженим конкретним типом раціональної прийнятності в певний відрізок часу. Ця суперечність є не такою проблематичною, якою видається на перший погляд, адже ми повинні усвідомлювати той факт, що

внаслідок зміни наукової картини світу відбудеться і зміна наукової прийнятності та навпаки, через свою зв'язаність. Якщо історично розглянути етапи формування певної наукової системи знання, до прикладу політології, то ми зауважимо, що на кожному етапі її розвитку можна виокремити основні проблематики досліджень, які напряму детермінують межі предметного поля політології, котрі детерміновані конкретним типом раціональної прийнятності. Тож раціональна прийнятність міняється із розвитком суспільства, яке міняється разом із розвитком науки. До прикладу, гендерна проблематика в політологічних дослідженнях вважалась би ненауковою або квазінауковою ще зовсім недавно, але зараз це один із провідних напрямків політологічних досліджень. Поняття факту, а саме його інтерпретація, є напряму залежною від типу раціональної прийнятності, адже ми можемо інтерпретувати один і той самий факт по-різному, проте поняття факту лежить в основі будь-якої наукової теорії. Тому ми повинні розглядати поняття факту не окремо, а в контексті соціальної раціональності, яка детермінує його інтерпретацію: «Факт – це щось таке, вірити в яке є раціональним, чи, коли точніше, поняття факту (або істинного твердження) є певною ідеологізацією поняття твердження, вірити в яке є раціональним. "Раціонально прийнятне" й "істинне" – це взаємопереплетені поняття» [66, с. 210].

Соціальні науки, зокрема політологія, будує логіку своїх досліджень згідно з інтерпретацією понять, які, по-перше, перевантажені історичним змістом, а по-друге, є інтерпретованими залежно від сучасного типу раціональної прийнятності й раціональності комунікативного суспільства. Унаслідок цього учений не може запропонувати дослідження, а потім представити його результати громадськості, якщо тема його дослідження суперечить загально пануючому типу суспільної раціональності, у такий спосіб ставлячи питання про абсолютність об'єктивності наукових досліджень в політології. Однак ми повинні зауважити, що поняття соціального факту володіє все ж таки певною універсальністю, яка дозволяє нам інтерпретувати соціальні феномени, котрі все ж таки виходять за межі нашого типу соціальної раціональності.

Отже, ми все ж таки можемо стверджувати, що є певний рівень універсальності соціальних феноменів, який дозволяє нам пізнати їх, навіть якщо вони не відповідають нашому типу соціальної прийнятності: «Це визначальний факт стосовно людського досвіду у світі різних культур, що взаємодіють в історії, хоча індивідуально проходять через зміни, повільніші чи швидші, і ми здатні цей факт творити як справу універсального людського досвіду; здатні інтерпретувати переконання, бажання й вислови одне одного так, що все це має якийсь сенс» [66, с. 128]. Тож соціальна раціональність є фундаментальним принципом, що своїми межами окреслює предметне поле будь-якої наукової системи, але ми повинні чітко усвідомлювати пов'язаність цього принципу з історичним контекстом, а також наявність і інших принципів, які, перебуваючи у взаємних впливі й детермінації, дозволяють сформувати прямі розвитку наукового процесу, що незалежно від різних чинників й характеристик, володіє універсальними складовими, які необхідні людині, незалежно від зовнішніх чинників і впливів. Виходячи із вищесказаного ми стверджуємо можливість розуміння сьогоднішніми дослідниками творів доби Античності, Середньовіччя чи Нового часу. Звичайно, що ми не володіємо усією повнотою інформації та повною картиною контекстів цих творів, що обмежує наше розуміння, роблячи його неповним й частковим. Однак ми все ж здатні читати й інтерпретувати ці твори: «Наші фундаментальні концепції зобов'язують нас трактувати не просто наші теперішні часові окрайці, а й наші комплексні "Я", наших предків, разом із членами інших культур, колишніх і теперішніх, як осіб, а це означає (я постійно доводжу) наділення їх спільними референціями й спільними концептами, хоч би якими відмінними були ці концепції, що й ми наділяємо» [66, с. 131]. Тож ми можемо стверджувати, що все ж таки існують основні універсальні принципи, які уможливлюють будь-які операції нашого мислення, у процесі яких людина пізнає світ та за допомогою здобутого досвіду формує свою індивідуальну й загальносуспільну картину світу, яка вже потім сформує основні вектори напрямку спрямовування соціальної раціональності. До прикладу, ми можемо згадати досвід з падаючим

яблуком Ньютона, падіння якого є незаперечним фактом протягом століть, а може й тисячоліть, але принципи суспільної раціональності надають падінню яблука зовсім іншого контексту, виходячи у своїх висновках із загальноприйнятої найбільш поширеної теорії, яка в зазначений відрізок часу є найбільш впливовою й найбільш продуктивною. Отож ми повинні зауважити, що на сам факт падіння яблука нашаровується спосіб мислення притаманний суспільству, в межах якого відбудеться спроба пояснення природи причин падіння вищезгаданого нами яблука.

Отже, у процесі пояснення суспільство виходитиме у своїх висновках із основних критеріїв раціональної прийнятності, які вже своїми принципами формуватимуть межі й передумови доведення певного знання як такого, що відповідає дійсності: «…істина сама по собі бере своє життя з наших критеріїв раціональної прийнятності, а вони є тим, на що ми повинні дивитись, якщо хочемо відкривати цінності, котрі справді є імпліцитними в науці» [66, с. 141]. Так ми оволодіваємо здатністю критичності до запропонованих нам наукових теорій через наявність у нас критеріїв раціональної прийнятності, які можуть змінюватися у процесі розвитку суспільної раціональності, проте їх наявність завжди буде необхідною умовою здатності суспільства до критичної оцінки того чи іншого типу наукової теорії, яка буде запропонованою як вихідний постулат побудови картини світу довкола. Унаслідок цього тематика досліджень, концептуалізація й актуалізація предметів наукових досліджень напряму буде визначатися вищезгаданою загальнонауковою теорією, яка проникатиме в різні галузі наукового знання, як уже було в історії науки з позитивістською теорією, що набула статусу загальнонаукової, зазнавши кількох своїх перероджень. Отже виникає необхідність наявності метатеорії, яка слугувала б загальнонауковим методологічним орієнтиром для розвитку наукового знання загалом: «Сказати б коротко, це важливе й вкрай корисне обмеження для самої нашої теорії – те, що наша теорія світу, яка постійно розвивається, повинна містити й пояснення самої тієї діяльності, самих тих

процесів, за допомогою яких ми можемо знати, що наша теорія коректна» [66, с. 143].

Вищезгадана метатеорія якраз повинна бути в основі соціальної раціональності, відповідати їй, а найголовніше – формувати своїми основними положеннями критерії раціональної прийнятності, які вже слугуватимуть основними детермінантами розвитку наукового дискурсу. Із іншого ж боку, з допомогою вищеописаних складників суспільного наукового дискурсу напряму формується предметна область суспільствознавчих наук і основна тематика їх досліджень. Науковець не може у своїх дослідженнях запропонувати методологію, яка суперечитиме основній метатеорії, сформулювати предмет дослідження, який не є актуалізованим у суспільстві, а також запропонувати висновки, які виходять за межі моральних цінностей, замикають собою наукові дослідження в межах сучасних критеріїв наукової прийнятності, що особливо проявляється в політологічному науковому дискурсі. Останній так чи інакше перебуває в межах морального дискурсу суспільства і повинен бути з ним узгодженим: «Наші концепції послідовності, простоти й правомірності є так само історично обумовленими, як і наші концепції доброти, краси й блага; ці епістемологічні терміни фігурують у тих самих вічних філософських контроверзах, що й терміни етичних та естетичних цінностей» [66, с. 146].

Ми повинні зауважити, що якраз соціальна раціональність і є нерідко основним складником поняття об’єктивності політологічного дослідження з огляду на сприйняття суспільством і науковим співтовариством результатів конкретного дослідження, його методології та окресленого предмета. Суспільство детермінує своїми запитами предметне поле політологічних досліджень, через що дослідники у своїх наукових розвідках намагаються слідувати актуальним проблемам суспільства, знайти способи їх вирішення чи оптимізації головних алгоритмів їх вирішення: «Ми приймаємо теорію природного відбору не тому, що вона пройшла попперівську перевірку, а тому, що вона подає правдоподібне пояснення надзвичайно великій кількості даних; тому, що плідно підказує нові теорії й пов’язується з відкриттями в генетиці,

молекулярній біології, тощо, а ще тому, що альтернативні теорії, які тільки пропонувалися, або спростовуються, або ж видаються геть неправдоподібними у світлі фонового знання» [66, с. 206-207].

Теорія, якою послуговуватиметься дослідник, повинна відзначатися універсальністю й успішністю, що беззаперечно й будуть основними причинами на користь її вибору. Із точки зору соціальної раціональності наукова теорія, яка пропонуватиме межі предметного поля будь-якої науки, повинна бути успішною з точки зору свого застосування. Успішність тут розуміється виключно як здатність теорії пояснювати феномени, передбачати їх появу, а також бути зрозумілою для суспільства, а отже знаходитися в межах і відповідно до пануючого типу соціальної раціональності, яка є необхідним складником будь-якого наукового дослідження: «Необхідно мати норми раціональної прийнятності, аби мати якийсь узагалі: або світ "емпіричних фактів", або ж світ "фактів цінності" (світ де є краса й трагедія)» [66, с. 157].

Отже, ми можемо ствердити, що наукова раціональність напряму взаємопов'язана із соціальною раціональністю, а також детермінується критеріями соціальної прийнятності. Звичайно, що буде помилковим ототожнювати соціальну й наукову раціональності, але й чітко розірвати їх, як незалежні та повністю відокремлені, ми не можемо, оскільки це не відповідає дійсності. Предметні поля наукових теорій актуалізуються в межах соціальної раціональності, зокрема у системі політологічного знання, після чого вони здобувають повноцінний розгляд у межах наукової раціональності та повертаються в структуру соціальної раціональності, пройшовши стадію перевірки результатів дослідження вищезгаданого предмета політичної діяльності критеріями соціальної прийнятності. Тож ми можемо зауважувати нерозривні методологічні зв'язки між суспільством і науковим співтовариством, які проявляються в їх взаємовпливі. Зокрема, у межах політології відбувається постійна корекція методологічного поняття «предмет» не через його відсутність, а постійну зміну типу соціальної раціональності, а також критеріїв раціональної прийнятності, форма яких напряму залежить від

типу політичної взаємодії в межах самого суспільства. Із цього випливає, що предмет дослідження політології напряму детермінований типом пануючої соціальної раціональності, яка, з одного боку, існує на рівні метатеорії, в межах якої розгортається увесь загальнонауковий дискурс, а з іншого – цей принцип відображається у прямій пов'язаності предмета політичної науки з найбільш актуальними проблемами суспільства в межах його політичної підсистеми.

Висновки до розділу 3

У поточному розділі охарактеризовано основні тенденції розвитку наукового знання, його основні детермінанти, а також основні аспекти формування наукового дискурсу; продемонстровано, що наука є суспільно орієнтованим явищем, яке нерозривно з ним пов'язане й необхідно підпадає під вплив усіх суспільних процесів. Важливим є висновок, що в політологічному дискурсі цей вплив трансформується і набуває більш яскравих виявів; досліджено визначальні форми взаємовпливу розвитку науки й суспільства; проілюстровано нерозривність і взаємну детермінованість цих двох процесів. Також розглянуто на прикладі дослідження методології точних наук основні соціальні межі розвитку наукового знання, унаслідок чого виокремлено загальнонаукові принципи формування предмета дослідження, основні їх прояви та трансформацію в контексті політичної науки.

Часово-просторовий принцип знаходить свою концептуалізацію в парадигмі історизму, що була широко популярною в політичній науці на початку XX ст. і досі зберігає свій вплив. Основним проявом цього принципу є трактування політичного процесу в контексті закономірного й об'єктивного розгортання історії, в суть якого покладено ідею, досягнення якої ілюструватиме кінець цього процесу. Отже, політична наука знаходить своїм предметом виключно шляхи досягнення «кінця історії», що викликало закономірний спротив у методологічному дискурсі науки, зокрема у позитивізмі.

Ідеологічна детермінанта встановлення меж політичної науки, що також є загальнонауковим принципом конструювання предметної області дослідження, концептуалізує себе у рівні ідеологізації політичного знання. А отже, сигналізує нам про перебування політичної науки під тиском ідеологізованості суспільства, політичної системи чи самого наукового співтовариства. Яскравим прикладом цього є концепція політекономії як варіант існування політичної науки, предметом дослідження якої будуть виробничі відносини, політичні

формації, а політика розглядатиметься виключно як надбудова на економічній основі.

Однією із основних методологічних установок формування предмета політології є домінуючий тип раціональної прийнятності суспільства. Отже, предмет політології напряму визначається суспільними потребами, актуалізованими соціумом проблемами, вирішення яких напряму визначається конкретним типом пануючої соціальної раціональності, відповідно до якої формується конкретна методологія трактування політичних явищ, а також пошук найбільш оптимальних і прийнятних способів вирішення актуалізованих суспільством проблем.

Отже, можемо стверджувати, що предмет політичної науки підпадає під прямий вплив типу соціальної прийнятності, ідеологізованості суспільства, а також ступеня впливу часово-просторового принципу крізь призму історизму в межах політологічного дискурсу. Кожен із трьох перелічених принципів є загальнонауковою й фундаментальною детермінантою наукового дискурсу, але в контексті формування предметного поля політології набувають зовсім інших проявів. Унаслідок цього простежується чітка кореляція між історичною епохою, типом соціальної раціональності, рівнем впливу історизму та предметом дослідження політичної науки. Отже, попри виокремлення цих трьох принципів, як окремих, ми повинні ствердити, що вони завжди перебувають у взаємодії та взаємовпливі.

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИЯВУ ПРИНЦИПІВ КОНСТРУЮВАННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПОЛІТОЛОГІЇ В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

4.1. Контекстуальні особливості історії становлення політології в Україні крізь призму дії ідеологічного принципу на суспільствознавчий науковий дискурс СРСР

У межах нашого дослідження ми вже розглянули методологічну фундаментальність поняття предмета дослідження для інституціоналізації наукової системи знання, прослідкували проблематичність та складність у намаганнях пошуку чітких дефініцій предмета політології, а також дійшли до висновку, що поняття предмета політології вимагає свого розгляду з точки зору принципів, які є загальнонауковими, але в межах політології набувають зовсім інших проявів і лежать в основі формування меж її предмета. Тож нами було охарактеризовано три основні принципи концептуалізації поняття предмета політології: принцип соціальної прийнятності, ідеологічності й історизму, які, трансформуючись у своїх проявах і перебуваючи в постійній взаємодії, визначають межі проблематики досліджень політологів. Конкретні прояви вищезгаданих принципів є необхідно змінними у часовому вимірі та залежать і від рівня розвитку суспільства загалом, і від ситуації в науковому співтоваристві й умов, в якому воно перебуває.

Важливо зауважити, що для нашого дослідження особливо цікавою є українська школа політології й український політологічний дискурс загалом, які, з одного боку, зараз є чітко орієнтованими на захід, але з іншого боку, цьому передували численні соціальні зміни та політичні трансформації, які так чи інакше змінювали політичну реальність і саму політичну науку в межах українського політологічного дискурсу, чим власне ілюстрували дію, описаних нами у третьому розділі цього дослідження, принципів. У своєму розвитку політологія в Україні пройшла доволі довгий та складний шлях до своєї інституціоналізації як загально визнаної системи наукового знання: «Отже,

політична наука в Україні поступово посідає належне місце в системі суспільствознавства, дедалі помітніше впливає на реальні політичні процеси становлення демократичної державності» [73, с. 5-6].

Поряд із вищесказаним ми повинні звернути особливу увагу на всю повноту й особливість шляху, який довелось подолати сьогоднішній політологічній школі України, щоб повстати в сучасному її вигляді. Попередньо згадана особливість розвитку українського політологічного дискурсу ілюструється тим, що протягом свого існування він кардинально міняв свої підходи, спрямування, методологію, визначення та джерельну базу. Йдеться про всю повноту змін, яких зазнала політична наука в Україні і які внесли свій відбиток у її методологію та подальший розвиток. А ще важливо зауважити те, що всі описані явища не відбувалися упродовж тривалого часу, а лише протягом останніх 35-ти років, і прискорилося це зі здобуттям Україною незалежності: «Отже, на даному етапі розвитку політичної науки важливо відзначити дату, котра стане визначальною в процесі легітимації й утвердженні політичної науки в Україні – це здобуття незалежності у 1991 р. Після цього відбувається звернення вітчизняного суспільствознавства до західної політичної науки» [85, с. 84]. Тож має місце доречність поділу історії української політології на етапи, які об'єктивністю свого існування в історичному процесі підтверджують зміни всередині методології політичної науки, її застосування й теоретичних основ, а також ілюструють вплив принципів визначення власне самого предмета політології. Із цього випливає, що історія українського наукового дискурсу в межах соціальних наук є фундаментальним об'єктом для дослідження у руслі нашої дисертації, оскільки дозволяє нам провести чітку кореляцію між політичними, соціальними, культурними й ідеологічними змінами в межах суспільства і змінами в межах наукового дискурсу політології. Це дозволяє нам розглянути проблематику нашого дослідження в межах мінімалізованих часових масштабів, оскільки мається на увазі період у менш ніж 100 років, що все ж таки дозволяє нам уникнути редукціонізму під час поверхневого аналізу більш тривалих

історичних періодів формування політичної науки і все ж охопити основні причинно-наслідкові зв'язки, які лежать в основі зміни наукового дискурсу соціальних наук, необхідно залучаючи сюди й проблематику меж предметного поля політичної науки.

Український науковий політологічний дискурс є оптимальним полем для дослідження дії принципів формування предмета політології, їх ілюстрації, здійснення цих детермінант у постійно динамічному середовищі, яке трансформувалося разом зі структурними змінами політичної системи, в якій воно формувалось, бо у «кожній країні політологія, мабуть, більше ніж будь-яка інша суспільна наука "прив'язана" до національної специфіки» [73, с. 6]. Важливим є те, що національна специфіка української школи також напряму пов'язана із постійними політичними змінами, трансформаціями суспільства та політичної системи, які мають безсумнівний вплив на науковий дискурс і одночасно з цим слугують об'єктами дослідження. Насамперед тут йдеться про численні трансформації політичних режимів; кількаразову кардинальну зміну вектору політичного розвитку; постійні уточнення соціального дискурсу влади; перебування під чітким диктатом політичної й ідеологічної цензури, а потім здобуття незалежності, що дозволило визволитись науковому дискурсу від тотальної ідеологізованості; неоднорідність соціальних і політичних орієнтирів подальшого розвитку суспільства; здійснення наукового процесу в ситуації гібридної, а згодом повномасштабної війни – усе це притаманне українському дискурсу політології й наштовхує нас на думку про те, що українська традиція політології є унікальною для нашого дослідження: «Стан політології в Україні пов'язаний з логікою трансформації нашого суспільства та особливостями розвитку наукового знання» [73, с. 16].

Ця унікальність спричинена нестабільністю політичної системи України, перебування її на кордоні зіткнення західної й східної цивілізацій, а ще, що є чи не найважливішим у контексті цього дослідження, Україна є пострадянською державою, яка на шляху свого розвитку впевнено йде шляхом демократизації, що також свідчить про контрастність нашого наукового дискурсу в межах

соціально-поведінкових наук. У цьому контексті ми можемо розглядати українську школу політології як таку, що формується у конструктивному руслі, орієнтуючись на задані західною парадигмою наукові орієнтири. Із одного боку, це свідчить про орієнтацію українського політологічного дискурсу на основні тенденції розвитку глобального політологічного дискурсу, внаслідок чого займає свою органічну нішу. Із іншого боку, нашими дослідниками все більше і більше втрачається можливість використання особливого українського досвіду, який володіє конструктивним потенціалом до створення якісно нових концепцій політологічних досліджень із огляду на притаманні лише йому особливості. Однак існує небезпека вийти за межі наукових рецепцій політичного і перейти у простір квазінауковості, яка не може отримати визнання науковим співтовариством [145].

Важливим для нас є кілька моментів, які дозволяють розглядати український контекст існування політології як результат зміни принципів формування її предметної області, що в кінцевому варіанті призводить до постійного його уточнення та перепрофілювання. Насамперед це необхідно окреслити поетапністю розвитку політології, оскільки існує тенденція до чіткого розмежування трактувань предметної області вищезгаданої нами науки відповідно до історичного етапу розвитку нашого суспільства. Зокрема, «Перший етап – кінець 80-х–90-ті роки XX ст. – характеризувався утвердженням політології як академічної й навчальної дисципліни. Відбулось її дистанціювання від ідеології, що було особливо характерним для початку 90-х років – часу поступового відходу від радянської інтерпретації політичного процесу» [85, с. 83]. Вирішальним у цьому контексті є формальний вихід наукового дискурсу гуманітарних наук із кола ідеологічного тиску політичного режиму СРСР, оскільки вперше в дослідників виникає можливість виходу за межі загальновстановлених ідеологічних критеріїв істинності та науковості, доступності західної літератури. У результаті розпочався процес вестернізації та ідеологічної секуляризації політологічного дискурсу України. Загалом у

міждисциплінарній методології ми можемо вживати ці два процеси як необхідні атрибути вільного наукового дискурсу.

Ми вважаємо вищенаведене твердження про перший етап розвитку політології в Україні цілком виправданим у контексті формування незалежної української традиції політології, яка повністю розвернула напрямок свого розвитку й переорієнтувалась на західні методологічні принципи. Але водночас важливими є як мінімум два зауваження: по-перше, ми можемо ствердити про те, що політична проблематика в межах радянського наукового дискурсу займала вагоме місце серед суспільствознавчих концепцій, навіть попри свою ідеологізованість, а отже ми не можемо не сказати, що до 90-х років XX ст. політична наука існувала у вигляді наукового комунізму; по-друге, вихідці з наукових шкіл вищезгаданого наукового комунізму були тими, хто формував уже науковий дискурс політології в умовах державної та ідеологічної незалежності. Тут доречно доповнити попередню цитату думкою дослідника політичної науки Ф. Рудича: «Своєрідний політологічний "ренесанс", який нині спостерігаємо, приховує в собі небезпеку компрометації цієї науки, масового напливу дилетантів і непрофесіоналів, прагнення приручити політологію, зробити її зовнішньо респектабельною служницею чинної влади. Останнє обумовлюється тим, що ми не маємо традицій незалежності гуманітарної науки» [73, с. 16]. Ми повинні чітко усвідомлювати той факт, що в процесі виходу наукового дискурсу з меж ідеологічного поля доктрини марксизму-ленінізму наукові ступені дослідників було здобуто згідно з вищезгаданою проблематикою та вищеописаними умовами. У жодному разі ми зараз не ставимо під сумнів здобутки українських дослідників тієї епохи, розуміючи всю складність умов, в яких їм доводилося проводити свої дослідження. Проте ми повинні зауважити, що такий перехід із збереженням наукових ступенів сигналізує про наявність наукового доробку в галузі політичної науки навіть в умовах СРСР із врахуванням усвідомлення всієї складності та безвихідності ситуації в академічній сфері, коли підготовлених фахівців у галузі політології не було, а ідеологічні установки дискурсу суспільствознавчих наук усе ж

зберігали свої позиції. Попри це, науковці у межах ідеологічного тиску, який підлягав поступовому спаду ближче до 1990-х років, проводили методологічні розвідки в межах політичної науки: «Перші спроби визначити зміст предмета політології відбулись ще в СРСР в межах радянського суспільствознавства»[85, с. 83].

Не зважаючи на наявність певних доробок у межах політичних досліджень, науковий дискурс політичної науки в науковому середовищі СРСР відрізнявся від західного, що було логічним із точки зору надмірної ідеологізації й наявності постійної цензури в межах соціогуманітарного знання, порушення яких призводило до застосування різних санкцій, а результати дослідження не підлягали поширенню внаслідок своєї невідповідності до загальноприйнятої концепції раціональності. Загалом «за словами президента Радянської асоціації політичних наук Г. Х. Шахназарова радянські фахівці політичний аналіз зводили до аналізу політичної влади (Ф. Бурлацький, А. Дегтяров), тоді як західні колеги до середини XX ст. всю політичну систему зводили до держави і права, насамперед державного і міжнародного права. Після Другої світової війни вже викристалізувалася система, в якій політику уособлювали не тільки держава, але й партії, громадські організації та інші групи й інститути, котрі брали участь в політичному процесі» [85, с. 83]. Це твердження відповідає тенденціям розвитку дискурсу політичної науки в межах суспільствознавства СРСР, але з уточненням, що вже у контексті кінця цього періоду історії України.

Для нашого дослідження важливим є й етап входження та перебування української науки в межах ідеологічного наукового дискурсу СРСР, а також у період із 20-х років XX ст., що було вирішальним для розвитку західної парадигми політичної науки й знаменували невідворотні зміни в українській школі політичної науки, яка буде розвиватися поза її межами аж до кінця XX ст., що відобразилось у її методології. Як стверджувала дослідниця А. Колодій: «Посткомуністичні країни від самого початку були проблемними з точки зору застосування попереднього досвіду і теоретичних напрацювань

транзитології. Найскладнішим завданням і в теорії, і на практиці був перехід від колишнього радянського тоталітаризму, спадщина якого, так само як і історична традиція багатьох республік СРСР, ускладнювала або й робила неможливими успішні ринкові та демократичні перетворення» [47, с. 62]. Отже, радянське минуле залишило свій фундаментальний слід в українському суспільствознавстві, який безпосередньо чи опосередковано досі залишається відчутним у науковому дискурсі гуманітарних і поведінкових наук.

Входження України до складу СРСР ознаменувало собою чіткий перехід ідеологічного вектору розвитку до теорії марксизму, що, з одного боку, зберігала ще свою популярність на Заході, але з іншого боку, зазнавала структурних змін своєї методології в контексті марксизму-ленінізму, який був ідеологічним та науковим продуктом діяльності теоретиків суспільствознавства СРСР. Дослідник історії української політології М. Михальченко писав: «Але українське суспільствознавство вступило в епоху однодумства за марксистсько-ленінською парадигмою. Воно піддалося тиску з боку політичної влади і терористичному тиску з боку репресивних органів і пропаганди» [65, с. 200]. Важливим у цьому контексті для нас є той момент, що марксизм-ленінізм суттєво відійшов від класичного «західного» марксизму [102] і зробився його більш радикальною версією, яка, ставши загальноприйнятою політичною ідеологією, була визнана як єдино правильна методологія будь-якої соціальної науки.

Марксизм перестав бути просто теорією чи методологією наукових досліджень, у межах наукотворення СРСР він проголошувався ідеологічно прийнятою парадигмою науки, яка повинна слугувати засобом підтвердження істинності постулатів економічних та соціальних доктрин марксизму. Унаслідок цього, розглянувши історію марксистської теорії крізь призму загальнонаукової методології, ми бачимо, що використання його як ідеології науки й захист цієї теорії на всіх рівнях політичної сфери призвели до деструктивних змін у цьому підході, а також методологічного застою: «“Тріумф” марксизму-ленінізму в теорії та практиці політики досягався

поєднанням насаджування всіма засобами своїх догм з репресіями проти політичної та ідеологічної опозиції. Поширити серед мас, захистити, відстояти, зберегти й поглибити концептуальні засади нового світогляду в гострій полемічній боротьбі з іншими політичними доктринами. Звідси ж бере початок і його трагедія: вимушений захищатися, він виробив у собі впевненість (якщо не самовпевненість) у власній непогрішимості стосовно будь-якого питання суспільного політичного розвитку; втратив почуття здорового плюралізму й компромісу; з теорії були вилучені варіативність, пошуковість, сумнів, а згодом і творчий підхід взагалі» [65, с. 201]. Вищенаведена цитата чи не найкраще характеризує усю приреченість будь-якої наукової теорії, що у процесі своєї інституціоналізації стала складовою частиною політичної ідеології, з одного боку, і загальноприйнятою ідеологією наукового процесу – з іншого.

Ми повинні ствердити, що наука необхідно має бути вільною від ідеологічного впливу в такій радикальній формі загалом, а соціальна наука перестає бути в принципі можливою в таких умовах, бо строгі й наперед визначені межі її методології та наукових зацікавлень не дають жодного простору для наукового розвитку чи просто творчості. Унаслідок цього наукове середовище перестає продукувати нові конструктивні ідеї, а також потрапляє в ізоляцію: «Лідер більшовицької партії 1920–1930 рр. Й. Сталін поглибив ці тенденції, апаратна система, “колективний розум” КПРС поставили їх на “індустріальну основу”, довели марксизм-ленінізм до самоізоляції щодо світової політичної думки, перетворили на набір догм, підкорили інструментальній функції, використали його як ідеологію» [65, с. 201]. Важливим є уточнення, що в такій мірі радикальність та ідеологізованість були властиві лише марксизму-ленінізму, який із кожним кроком відходив усе далі й далі від класичної теорії марксизму, і в результаті став інструментом державного апарату влади, що слугувало предметом критики західних марксистів [102]. Описуючи усю цю ситуацію, ми описуємо всю повноту особливості й оригінальності тогочасного середовища, учасником якого став

український науковий дискурс, результатом чого стала його ізольованість й відірваність від бурхливого розвитку політичної науки на Заході.

Звичайно, що у вищеописаних нами явищах йдеться про крайні та небезпечні аспекти наукового дискурсу СРСР, періоду першої половини XX ст., що із змінами радянських політичних лідерів здобули тенденцію до конструктивних змін у сторону полегшення репресивних форм впливу. Та саме цей відрізок часу (перша половина XX ст.) визначив на десятиліття наперед основні тенденції розвитку наукового дискурсу гуманітарних і суспільствознавчих наук СРСР, слугуючи негативним прикладом надмірного застосування сили й цензури політичною системою, який неможливо виправдати. Зокрема, можемо згадати масові репресії й переслідування опозиційної інтелігенції, а також науковців, які просто лише озвучували ідеї, що відображали об'єктивні факти реальності і водночас суперечили загальноприйнятим ідеологічним принципам: «Апаратна система КПРС підпорядковувала собі весь корпус вчених-суспільствознавців, встановила жорстку цензуру, обумовила ідеологеми "теоретичного пошуку", тобто перетворила науку на ідеологію, філософію на міфологію, гуманітарну науку на фарс» [65, с. 202]. Тож наука перетворилася на ідеологічну структуру, основним завданням якої стоїть обґрунтування й позитивна оцінка політичної системи СРСР та правлячої партії [102].

Основним аспектом, який нам варто вкотре підкреслити, є те, що наука того періоду була необхідно ідеологізованою в кілька шарів. По-перше, йдеться про просту політичну ідеологізованість науки через політичний тиск на науковців. По-друге, ідеологізованість суспільства наперед визначає те, що його зацікавлення строго визначатимуться політичною системою, і предмети дослідження, що повинні актуалізовуватися суспільством, насправді також будуть походити не від громадськості, а від державних органів влади. По-третє, ідеологізованість проявляє себе крізь призму того, що марксизм перейшов із розряду наукової теорії до стадії строгої ідеології наукового світогляду, який апріорі носить характер істинності, а альтернативні погляди й наукові підходи

розглядаються як помилкові. У цьому руслі дослідником М. Михальченком було підкреслено: «Безумовно, радянсько-більшовицька освіта, сформована у 20–30-ті рр. XX ст., давала деякі примітизовані знання про державу, політичну систему, політичні відносини, процеси. Але ці знання формувалися під повним впливом абсолютизованого класового підходу, класової боротьби і неминучості перемоги світової соціалістичної (комуністичної) революції та загибелі капіталізму» [65, с. 206]. Та варто зауважити, що під час історичного процесу все ж таки відбувалися певні зрушення та зміни, що позитивно впливали на соціальний і гуманітарний науковий дискурси, зокрема йдеться про період «відлиги» й період, починаючи з кінця 1980-х років.

Політична наука в умовах наукового дискурсу Радянського Союзу розглядалась як продукт буржуазного мислення, яке є шкідливим та небезпечним для соціалістичної політичної системи, що беззаперечно й безапеляційно було характерним для українського наукового дискурсу в складі СРСР. Такий підхід свідчив про декілька проблем, основа яких полягала в надмірному переплетінні суспільствознавчої науки і політичної системи СРСР. Так «у 20–30-ті рр. більшовики зрозуміли, що без суспільної науки або хоча б її імітації їхній режим існувати не може. Тому почали створювати суспільні науково-дослідні інститути, академії, створивши систему захисту дисертацій. Безумовно, головна мета була “творчо розвивати марксизм-ленінізм-сталінізм”, а не досліджувати реальні процеси» [65, с. 206]. Ми не можемо стверджувати, що такі дії радянської влади несли виключно позитивний характер для формування незалежного наукового співтовариства й самої суспільствознавчої науки, оскільки наука про суспільство в принципі не володіла можливістю бути вільною від пропаганди й вийти за межі марксизму-ленінізму, який ми уже неодноразово вказували як єдино правильну та непохитну ідеологію науки СРСР. Та з іншого боку, такі процеси мали конструктивні наслідки, які знаходили своє здійснення у формуванні шкіл і товариств, у межах яких могли дуже локально поширюватися думки про необхідність політичної науки як об’єктивної системи знання про реальні явища суспільної й політичної

реальності, на відміну від існуючої, нерідко утопічної й відірваної від об'єктивного стану справ системи ідеологічного знання.

Ще одним із багатьох ілюстративних проявів ідеологізації наукового дискурсу СРСР є тенденція до того, що політичні керівники й позиція КПРС вважаються авторитетами наукового знання й носіями істини [94]. До прикладу, можемо проілюструвати цю думку науковими доробками політичних лідерів СРСР, які протягом свого перебування на керівних посадах видавали декілька томів своїх наукових досліджень з різноманітних галузей, але необхідно в межах марксизму-ленінізму, який внаслідок таких дій ставав все більш віддаленим від класичного марксизму. Такі явища несли виключно деструктивний характер на ситуацію у науковому середовищі, оскільки лідери політичної влади повставали авторитетами науки, через політичні посади і нерозривності політичного й наукової та суспільствознавчої сфер, які набували ще більшої нерозривності в процесі здійснення вищеописаних явищ. Отже, предметне поле суспільствознавчої науки напряму визначалось не просто політичною системою, а науковими працями політичних лідерів, в яких чітко було детерміновано межі суспільствознавчих дискурсів, включно з політичним: «Більшовики у своєму трактуванні політики як класової боротьби за владу довели пропаганду до тлумачення: оскільки влада належить КПРС і народу (блок партійних і безпартійних), то для чого політична наука, де немає її предмета – політики. Політика – це політична практика, яку на себе повністю взяла КПРС» [65, с. 206]. Звичайно, що таке твердження є ілюстративним, адже якраз політична доктрина СРСР сама носила утопічний характер, попри загальну визнаність практики як головної характеристики істинності. Відірваність ідеологічної суспільствознавчої науки СРСР від реальності й стала основною причиною краху марксистсько-ленінського вчення, а потім загалом і цієї політичної системи на всіх рівнях. А вищенаведена спроба трактування предмета політичної науки крізь призму відсутності політики цілком відображає радянське трактування політики через призму боротьби за владу.

Важливим аспектом для нас є те, що науковий світогляд у руслі надмірної ідеологізації не є раціональним чи побудованим на логічних причинно-наслідкових зв'язках, а особливо у контексті суспільствознавчого знання, яке легко підпадає під ідеологічні маніпуляції. У цьому контексті можна стверджувати не так про науковий світогляд і критичність до побудови методології дослідження, як про віру в істинність уже наявної й запропонованої політичною системою теорії: «Про реальну науку, вільну наукову творчість мови не йшло. Епігонство, пропаганда, запевнення, що тільки це вчення істинне, потрібно вірити йому. Віра повинна замінити пошук істини» [65, с. 206]. Власне такий підхід, де віра у теорію домінує над науковою критичністю та співставленням із фактами суспільної реальності, є прямим наслідком жорсткої й агресивної підтримки домінуючої теорії та головною ознакою ідеологізованості наукового дискурсу.

Попередньо згадана ідеологізація є притаманною не лише науковому дискурсу гуманітарних наук, а також точним і природознавчим. Правда, із уточненням, що лише в руслі гуманітаристики цей деструктивний процес набирає зовсім інших обрисів і рівня злиття з політичною системою [130]. У контексті точних наук це явище знаходить своє існування більше як віра наукового співтовариства в здатність наукової теорії до адаптації згідно з новими умовами, оскільки вони виходять з позиції про те, що попередньо ця теорія справлялась із виникаючими явищами реальності з точки зору їх пояснення та передбачення. Отже, наукове співтовариство поринає у віру через свій внутрішній консерватизм, який є відображенням психологічних аспектів його учасників. Такий тип ідеологізації наукової теорії не побудовано на зовнішньому впливі політичної системи і є внутрішнім явищем, яке носить науковий характер [79].

У межах суспільствознавчого наукового дискурсу СРСР у 20–30-х роках XX ст. ми спостерігаємо вульгаризовану й зведену до крайнощів політичну ідеологізацію: «Але з кінця 20–х рр. XX ст. в Україні домінує епігонська марксистсько-ленінсько-сталінська тенденція, де самостійність суспільно-

політичної думки була мінімальною. Усе зводилося до трактовок “класиків”. Політологічні питання в нормативістському плані розглядалися в галузі схоластичного суспільствознавства в історичному матеріалізмі й дещо пізніше в “науковому комунізмі”, який був ще більш ілюзорною дисципліною» [65, с. 205]. Така ситуація в науковому середовищі, яка, попри свою тенденцію до поступового пом’якшення, усе ж детермінує розвиток наукового дискурсу суспільствознавчих наук на наступні десятиліття, включно з новою епохою розвитку науки в Україні з приходом незалежності, адже персоналії, які творили її, все ж таки були вихідцями із вищеописаної ідеологізованої системи. Цю ситуацію дослідник української політології М. Михальченко характеризував так: «У суспільній науці процеси трансформування відбувалися швидше. Частина філософів, викладачів “наукового комунізму”, істориків КПРС, просто істориків, мовознавців, соціологів перетворилися на “політологів”» [65, с. 213]. Така ситуація частково, але буде зберігатися в політологічному дискурсі України і в наш час.

Важливими зрушеннями в межах суспільствознавчого знання в Україні в часи СРСР стали 1970-ті роки, які ознаменували початок змін усередині наукового в сторону намагань науковців вийти з жорстких ідеологічних обмежень, що було поряд із кризовою ситуацією в межах марксизму-ленінізму. Адже науковці все більше стикалися з проблемою тотальної невідповідності реальної ситуації й теоретичних підстав суспільствознавства, яке залишалося догматичним і в жодному разі не відповідало суспільним політичним потребам: «Однією з причин цього було те, що теорія соціалізму переживала кризу і не могла відповідати на виклики часу. Панування марксистської теорії залишало поза увагою української гуманітарної науки нові явища суспільного життя» [85, с. 84]. Радянський марксизм-ленінізм вичерпав себе своєю надмірною ідеологічністю, яка призвела до наукового застою і стагнації, а в наслідку вищезгаданих явищ – і в межах політичної системи. Тож виникло питання доречності розгляду класичної парадигми суспільствознавства з метою її модернізації та перегляду предметного поля, у процесі чого останнє підлягало

розширенню та уточненню. Оскільки першопочатково марксизм не був настільки ідеологізованою теорією, науковці здійснювали дослідження в межах цього підходу не через зовнішній ідеологічний тиск, а саме через його творчий потенціал та сильні сторони, які справді були йому притаманні: «Тим більше, що марксизм мав свої сильні сторони, на яких ми зупинимось пізніше, під вплив яких підпадало багато суспільствознавців не лише СРСР. Особливо привабливими були політична та економічна доктрини, які обіцяли безкласове суспільство, задоволення усіх потреб т. ін.» [65, с. 201]. Дослідники все більше і більше усвідомлювали проблемну ситуацію в межах суспільствознавства, до якої призвела ідеологізованість і закритість наукового дискурсу СРСР, у межах якого розвивався науковий дискурс в Україні. Марксизм-ленінізм усе більше поринав у застій й методологічну приреченість, що полягала в його всезростаючій відірваності від реальної ситуації в політичній сфері [94].

Важливим був момент того, що суспільствознавці, усвідомлюючи всю проблематичність ситуації, намагалися провести певні зміни в системі суспільствознавства, розширити його предметні та проблемні поля, адаптувати до актуальних суспільних і політичних потреб, адже ситуація цього вимагала. Зокрема, дослідники запроваджували нові предмети, вивчення яких стало одним зі способів внесення західної політичної думки в громадськість через процес навчання в навчальних закладах СРСР: «Тільки у середині 1970-х рр. почала зароджуватися політична наука у соціалістичному (радянському) варіанті – як політична філософія. У цей період з’явилися роботи з політичної ідеології як провідної форми всіх ідеологій, в тому числі комуністичної (М. Михальченко), із суспільного ідеалу (О. Яценко, О. Осічнюк), із співвідношення категорій “мораль” і “політика” (В. Пазенок), що таке соціалістична демократія (Ф. Рудич) і т. д.» [65, с. 210]. Отже, попри зберігання стану закритості наукового дискурсу СРСР, політична наука дедалі більше знаходила своїми предметами реальні потреби суспільства, актуальні політичні проблеми, теоретичні аспекти співвідношення політики з іншими сферами. Тож відбувся певний переворот, який свідчив про спад ідеологічного тиску, що

своєю чергою дозволило створити мінімальні відрізки простору для створення вже більш адекватної системи знання про політику.

Унаслідок вищеописаних змін у суспільствознавчому науковому дискурсі СРСР у період після 70-х років XX ст. викристалізовується ситуація, у межах якої політична наука не звільняється повністю від ідеологічного впливу чи стає відкритою системою наукового знання, однак виникає можливим розвиток предметного її поля в сторону реальних потреб суспільства [94]. Вищенаведене твердження демонструє революційну думку про те, що ще в період існування СРСР українські дослідники стверджували революційну для тих умов, в яких вони перебували, думку про постійну динамічність й мінливість предмета політичної науки, що свідчило про відхід від сильного ідеологічного впливу. Ми можемо зауважувати зниження цього впливу, проте в жодному разі ми не можемо стверджувати про повний вихід з-під поля його дії: «Україна є заідеологізованою країною, традиції цього явища заклали радянська пропаганда і радянська наука, яка була частиною цієї пропаганди» [65, с. 214]. Із огляду на це ми повинні підкреслити такий нюанс, що, попри сучасну орієнтацію української школи політичної науки на західну парадигму, все одно їй притаманні ще радянські аспекти наукотворення.

Зауважмо, що політологічний дискурс України було піддано надмірному ідеологічному впливу в період її окупації СРСР, унаслідок чого він підлягав деструктивним впливам. В історії цього періоду ми можемо зауважити посилення чи послаблення залежно від періоду, ідеологічного тиску на дискурс суспільствознавчих наук, що уможливлювало впровадження в їхнє предметне поле нових, більш затребуваних суспільством явищ політичної реальності: «При цьому політологію цікавлять головним чином питання, пов’язані з “технологією” досягнення, організації та здійснення політичної влади. Як бачимо, це визначення було не позбавлене впливу радянського суспільствознавства, враховуючи, що дана публікація вийшла наприкінці існування СРСР» [85, с. 84].

Отже, становлення політології в межах наукового дискурсу України є ілюстрацією змін парадигмальних установок, пошуку нових методологічних основ соціальної науки через скомпрометованість попередньої, яка вважалася всепоглинаючою. Відбулося зрушення наукового дискурсу у сторону подолання його ідеологічних меж. Наука розглядалася не як окрема від політичної й державної ідеології система, а навпаки – як її органічна складова, що дозволяє нам розглядати цю ситуацію як крайній прояв ідеологічного принципу формування предметного поля політології. Адже сучасна нам українська традиція політології напряму сформована дослідниками, які пережили цей досвід ідеологічного спрямування науки, що має відбиток в українському політологічному дискурсі сьогодення через притаманну йому ідеологізованість [79]. Унаслідок цього навіть наприкінці існування СРСР та й на початку епохи незалежності формування предмета політології все ще перебувало під чітким детермінуванням ідеології, що напряму є результатом тривалого перебування наукового дискурсу у межах прямої ідеологічної наперед визначеності. Тож історія формування політології в межах українського наукового дискурсу є чіткою ілюстрацією дії ідеологічного принципу формування її предмета.

4.2. Концептуалізація дії методологічного принципу соціальної прийнятності й часово-просторової детермінанти конструювання предметного поля політології в умовах українського політологічного дискурсу

У контексті нашого дослідження варто розглядати український політичний дискурс із кількох сторін: по-перше, виділяти окремо період перебування його у складі суспільствознавчого наукового дискурсу СРСР; по-друге, виокремлювати окремим етапом його розвитку трансформацію з подальшим переходом від радянської традиції до західної парадигми політичної науки; по-третє, окремо розглядати період сформованості політології в Україні як визнаної складової всесвітнього наукового співтовариства політичної науки [39].

У першому підрозділі поточного розділу ми охарактеризували крайні прояви ідеологічного принципу формування предмета політології в контексті прямої детермінації й підлягання строгій цензурованості суспільствознавчого дискурсу СРСР з боку політичної системи. Але з проголошенням незалежності політологічний дискурс зазнає фундаментальних змін і здобуває небачену до того актуальність: «Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності та набуття атрибутів держави, і перейшла до розвитку демократичних процесів, політичного та економічного облаштування. На нинішньому етапі перед суспільством постала низка гострих питань, на які мають дати відповідь і політологи. А, можливо, у першу чергу саме вони» [73, с. 7]. Важливо зауважити, що науковий дискурс СРСР у межах суспільствознавства був звільнений від ідеологічного тиску до адекватних меж, що дозволило би розвиватися політичній науці на принципах відкритості й об'єктивності. Певна доля дії принципу ідеологізації процесу наукотворення буде зберігатися завжди, навіть в умовах його здійснення в межах демократичної політичної системи, але його вплив не буде набирати настільки радикальних та агресивних проявів, відповідно і не буде чітко детермінувати межі предметного поля політології. Тут скоріше мається на увазі лише опосередкований вплив, який не ставитиме під питання об'єктивність усього наукового дискурсу політичної науки, як стверджує дослідниця М. Кармазіна: «Адже поширення політичної науки – це збільшення простору свободи й демократії» [38, с. 41].

Власне момент проголошення незалежності України можна вважати моментом проголошення незалежності наукового дискурсу політології, якому насправді ще тільки належало звільнитися від радянського минулого, і потенційно ще й використати це радянське минуле як конструктивний елемент неповторного досвіду в конструюванні методологічних принципів суспільствознавства. Зокрема, у 90-ті рр. XX ст. політична думка України стикнулася з ситуацією, коли дискусії, предметом яких була політика й політичне, заполонили інформаційний простір, а питання політичного вектору

розвитку в контексті державотворення стали головними суспільними запитами: «Політологи відкрили дискусії за багатьма науковими напрямами: що таке нація, демократія, яким шляхом йти Україні, які повинні бути партії і т. д. Окремим питанням було, які політичні ідеології повинні існувати в Україні» [65, с. 214]. Тож ми зауважуємо два надважливих моменти: по-перше, предметне поле політології почало формуватися на основі реальних актуальних запитів політичної системи й суспільства, що вказує на відкритість політологічного дискурсу; по-друге, сам дискурс політичної науки охоплює в своєму предметному полі об'єкти політичної реальності, які ветовано цензурою СРСР.

Іншим важливим моментом стало те, що ситуація, в якій опинилася українська школа політології, загострила занадто багато проблем, вирішення яких вимагало неабияких академічних зусиль і вагомих відрізків часу: «…труднощі, котрі були притаманні початковому стану формування політології як навчальної дисципліни, а саме – потреба в нових підручниках, перекваліфікація викладачів, роздрібненість в дослідженнях, відсутність власного інструментарію, заідеологізованість та ін.» [85, с. 84]. Із одного боку, існувало чимало доробків науковців радянської школи, але вони не могли відповісти на ті нові питання, які виникли. Адже предметне поле не просто змінилося чи уточнився об'єкт, а відбулася «локальна наукова революція» в межах українського суспільствознавства. Унаслідок цього, відповідно до теорії наукових революцій Т. Куна [145], настала криза попередньої парадигми, роль якої виконував марксизм-ленінізм. Вищезгадана криза не просто не вирішувалася маніпулятивними діями з метою адаптації марксизму-ленінізму до нових умов, а потребувала значно радикальніших кроків – повну зміну попередньої парадигми. Відхід від марксизму-ленінізму як метатеорії суспільствознавства супроводжувався ідеологічною трансформацією суспільства, а також тривалими маятникоподібними рухами в сторону Заходу. Важливим є момент, що в цей час марксизм на Заході переживав другий розквіт та адаптацію до нових суспільних викликів. В умовах тотальної

скомпрометованості марксистської соціальної й політичної доктрин у межах українського політологічного дискурсу українське наукове співтовариство ставилося вороже до повернення під вплив цієї доктрини на суспільствознавство, що подекуди зберігається і дотепер.

Така ситуація є ніщо інше, як продовження впливу ідеологічного принципу на формування наукового дискурсу, оскільки марксизм західного зразка був якісно відмінним від його статичної версії як марксизм-ленінізм. Вищезгадане ідеологічне поле уже не встановлювалася політичною владою, а відповідало настроям суспільства, яке відображалося в настроях наукового співтовариства, що насправді на той час у своїх напрацюваннях напряму виходило із вищезгаданої теорії. Така ситуація є дещо не логічною, але водночас демонструє нам те, що процес наукового розвитку є насамперед детермінованим антропним принципом. Його джерелом є людина, яка по своїй сутності не є виключно раціональним началом. Тож і сама наука як продукт духовної творчості людини не позбавлена впливу нераціональних чинників. До того ж людина не є виключно раціональними началом, також є історична істота, яка на теперішній відрізок часу увібрала у себе увесь попередній досвід попередніх епох. У цьому контексті ми стверджуємо, що й політологія володіє характеристиками історичної науки, адже людина є головним актором політичної сфери: «Історична істота спирається на минуле, котрим розширює огляд даності, і за його допомогою долає дане і теперішнє» [67, с. 23]. Отже, історичність політичної науки в межах адекватного впливу ідеологізації наукового дискурсу з точки зору часово-просторового принципу є цілком конструктивним підходом до конструювання предмета політичної науки.

У період відходу від марксизму ми простежуємо також перехід від історичної спрямованості політичної науки, що відобразилося в її переході на виключно позитивістські підстави побудови наукових теорій і систем. Дедалі більше популяризувалась західна парадигма суспільствознавчого знання, яка до періоду проголошення незалежності вважалася небезпечною буржуазною теорією, що апріорі сприймалась як ворожа система ідеологічного знання. Саме

оця «ворожість» й «радикалізм» сприйняття інших теорій говорить про закритість наукового дискурсу, що своєю чергою є наслідком часово-просторового принципу чи його негативного прояву. Адже ми не можемо не заперечувати, що цілком і повністю політичний досвід минулого може входити в предметне поле політичної науки: «Проте можливо взяти результати кінцевої емпіричної науки за єдиний критерій нашої діяльності, організувати майбутнє у залежності від минулого, ще не дане і не реалізоване в залежності від даного і реального» [67, с. 9]. На нашу думку, необхідно сприймати вищесказане з уточненням, що політичний досвід минулого повинен сприйматися як одна зі складових предметної області політології і аж ніяк не зводитись лише до вивчення об'єктивних законів історії, що було властиво суспільствознавству СРСР.

Із огляду на вищеописане, ми можемо помітити, як український політологічний дискурс проходив стадію ідеологізованості, про що описано в попередньому підрозділі, однак він пройшов конструктивну зміну часово-просторової рецепції у політичній площині, адже «час націлений на те, щоб реалізувати вірогідне, зробити вірогідність ефективною. Розуміється перехід від закону, в якомусь сенсі статичного, розрахованого, виходячи із встановленої на даний момент можливості до розвитку в часі» [108, с. 112]. Тож ми розглянули в попередньому розділі ті якості, які надає науковому дискурсу принцип історизму, що і мається на увазі у вищенаведеній цитаті методолога науки Г. Башляра. Із точки зору ж часового вектору політичного розвитку політична наука в межах українського політологічного дискурсу перейшла від розуміння детерміністичного з необхідним і закономірним досягненням кінця історії до розуміння вірогіднісного, без якихось спроб передбачення майбутніх щаблів розвитку на століття.

Кризова ситуація в межах політичної науки після розпаду СРСР полягала й у відсутності наявної методології, яка би підходила для її використання в межах українського політологічного дискурсу. Спроба вирішення полягала у «втечі» від традиції СРСР у сторону західної науки, яка базувалася на позитивістських

принципах. Специфіка полягала в тому, що в межах вищезгаданої методології наукотворення марксизм-ленінізм сприймався як квазінаукова холістична теорія, у жодному разі не наділена жодними ознаками науковості. Отже, здійснюється суперечливий у своїй суті рух між двома теоріями, поєднаними відношенням строгої диз'юнкції. Важливим є момент того, що політичний процес перестає розумітись як такий, що необхідно піддається об'єктивним впливам закону історичного розвитку. Із цього логічно випливає, що політична наука стає на засади соціальної інженерії [71], що було недоступним до цього етапу, а також ознаменувало собою повний перехід від ілюзорних концепцій до об'єктивно затребуваних проблем: «Головне її (політології. – *М. К.*) завдання – у безперервному процесі пізнання отримувати знання про політику на основі узагальнення достовірних фактів, досліджувати питання, відповідей на які ще немає, розмежовувати ілюзії та дійсність» [73, с. 6].

Усвідомлення в необхідності обмеження дії принципу історизму до адекватних меж поставило питання про уточнення просторових меж предметного поля політології. Адже в процесі демократизації українського суспільства й політичної системи відбулася також демократизація й політологічного дискурсу, що супроводжувалось відкриттям політичної сфери для критики та ствердженням принципу публічності політики. Унаслідок цього простір для збільшення предметного поля політичної науки став тотожним своїми межами політичній відкритості: «Дискурсивно-теоретично обґрунтоване сподівання розважливих результатів ґрунтується радше на узгодженості інституційно-укладеного формування волі зі спонтанними, не маніпульованими комунікативними потоками, запрограмованими не на формування висновків, а на виявлення та усунення проблем і в цьому сенсі на не заорганізовану відкритість» [17, с. 36].

Відкритість стала однією із найфундаментальніших детермінант предметного поля політології в процесі зміни часово-просторового принципу, тому політична система перестала формувати чіткі межі й напрямки досліджень, цензуруючи їх і стала предметом цих досліджень на основі

критичного підходу. Якраз така ситуація й уможливлює справжню неімітовану інституціоналізацію політичної науки, оскільки вона можлива лише в межах відкритих суспільств і відкритих політичних систем. У контексті цього дослідниця історії й методології політичної науки А. Колодій стверджує: «Аспект урядування з використанням публічної влади, вивчення політичної сфери як взаємодії усіх її структурних одиниць (суб'єктів) у процесі публічного врядування є тією родзинкою, яка відрізняє політичну науку від інших наук, що якоюсь мірою займаються вивченням політики» [47, с. 45], наголошуючи на важливості публічності й відкритості політичної сфери як необхідної умови існування політології.

Ми неодноразово наголошуємо на важливості здійснення відкритості як одного з похідних проявів часово-просторового принципу формування предметного полія політичної науки, який яскраво демонструється на прикладі українського політологічного дискурсу. Важливим проявом впливу цього принципу є також зміна сприйняття соціального часу й простору в контексті розвитку політичного процесу, що відбулося зі зміною парадигми. Тож предметне поле політичної науки в українському науковому дискурсі переходить із детермінованого лінійного його розуміння до трактування як хвилеподібного розгортання, яке підлягає лише приблизному прогнозуванню, а також володіє здатністю до зміни своєї швидкості. Такий підхід цілком і повністю відрізняється від марксистсько-ленінської концепції соціального часу, який розгортався виключно в сторону необхідного й об'єктивного кінця історії. Розуміння часу напряму впливає на усвідомлення місце людини в політичному процесі, оскільки за умови присутності вищої мети його розгортання людина постає як засіб її досягнення. У контексті відсутності визначеної кінцевої мети людина – суб'єкт політики, який творить політичну реальність відповідно до своїх інтересів задля забезпечення суспільства максимальним доступом до матеріальних й духовних благ [69, 70, 71]. Відбувається конструювання політичного простору, його меж. Унаслідок же картини світу, що встановилася на основі конкретного усталеного типу політичного часу, виникає образ

«іншого», який знаходиться на цих межах і формує свій власний простір. Якщо ж його інтереси суперечать вищій меті, за умови її існування через холістичну модель політичного часу, то ми визначаємо його як ворога, який несе загрозу. Із цього випливає, що через вплив часово-просторового принципу формується закрита або відкрита модель суспільства [69, 70].

Перехід від закритого типу суспільства до побудови відкритого типу, який здійснено в межах українського соціуму, мав фундаментальний вплив на суспільствознавче наукове співтовариство, яке отримало подвійний поштовх для розвитку. Зокрема, як уже було нами зауважено, політична система підлягала критиці й об'єктивному дослідженню, але й сам науковий дискурс став відкритим для взаємодії з іншими методологічними школами й підходами, через що став відкритим і доступним увесь світовий політологічний досвід. Із огляду на закритість наукового дискурсу через жорстку цензуру навіть у роки незалежності перед науковцями у сфері політичної науки виник цілий комплекс проблемних питань: «…головні проблеми політичної науки в Україні зводились до наступного: інституціональні проблеми (незавершеність процесу формування науки, низький рівень професійної комунікації самих політологів), методологічні засади (за основу пропонувалось брати соціальну філософію, або філософію історії), навчальні проблеми політичної науки (зв'язок політичної науки з практикою політичного процесу, посилення вимог до підручників), проблема підготовки політологів (їх професійна взаємодія, затребуваність політичних знань владними структурами» [85, с. 85].

Вищеописане стало результатом відірваності через закритість суспільствознавчого дискурсу СРСР у контексті вивчення політичної сфери. Ситуація здійснення відкритості повернула принцип плюралізму в традицію наукотворення України, що дозволило науковцям звертатися до західних парадигм політології як методологічних зразків для побудови власних наукових досліджень. Загалом така тенденція звернення до західної парадигми знання про політику зберігається і дотепер, що доречно зауважує М. Кармазіна: «Втім, маємо підстави твердити, що розвиток політичної науки на вітчизняних теренах

є, найперше, наслідком рецепції західного знання про політику і політичне» [38, с. 17]. Така орієнтованість українського політологічного дискурсу на Захід є загалом закономірним явищем процесу глобалізації в науковому середовищі, але ми також повинні зауважити, що така ситуація була загостреною умовами, в яких розгортався суспільствознавчий дискурс України.

На нашу думку, попри свою закономірність, такі наслідки мають і негативні сторони, через упущення можливості для конструювання своїх нових парадигм політичної науки, опираючись на свій оригінальний політичний досвід. Варто зауважити, що можливість подібного синтезу ще цілком і повністю зберігається. Сама політологія вважається продуктом західної цивілізації, що впливає на її завдання і предметні поля: «Говорячи про актуальні завдання, які має у теперішній час розв'язувати політична наука, дослідники, найперше, акцентують – як домінантне серед них – необхідність допомагати людині долати численні труднощі з якими вона зіштовхується. Крім того, звертаючи увагу на те, що політична наука нині є переважно західною наукою (яка спромоглася забезпечити себе теоріями, придатними для аналізу, найперше, процесів і явищ, що відбуваються в західній цивілізації)» [38, с. 41]. Із цього логічно випливає, що український політологічний дискурс як частина всесвітнього наукового співтовариства з політичної науки теж повинен бути орієнтованим на західну парадигму політології. Це відбулося в момент здійснення відкритості української політичної науки, але з уточненням про те, що цей процес був хвилеподібним. Станом на 2022 р. українська школа політології орієнтована на західні наукові парадигми, а її предметне поле детерміноване реальними потребами політичної системи й актуалізованими в суспільстві явищами.

Проблематика предметного поля політичної науки в Україні після кінця 90-х років XX ст. перейшла до свого нового етапу: «Другий етап – перше десятиліття 2000-х рр., на думку О. Суший, можна охарактеризувати як розгортання процесу самовизначення та самоорганізації вітчизняного співтовариства дослідників і викладачів науки про політику» [85, с. 85].

Зокрема, можемо зауважити, що політологія в Україні, опираючись на методології парадигм західного зразка, усе ж таки перебувала ще під впливом радянських концепцій політичного знання крізь призму впливу політичної системи на політичну науку. Водночас виникла потреба в українських наукових працях із політології, зокрема із початком відкриття спеціальностей з політичної науки в університетах, загострилась потреба в науковій літературі українською мовою, наявність підручників, посібників і т. д. Загалом можемо цілком виправдано визнати, що ця проблема зберігає свою актуальність і у 2023 р., коли із забороною російськомовної літератури академічне середовище стикалось із проблемою відсутності перекладів класичної політологічної літератури українською мовою в достатній кількості. Звичайно, що тут ми маємо на увазі політологію як навчальну дисципліну, але в контексті нашого дослідження ми не розділяємо політологію окремо на науку і навчальну дисципліну, що викладається у ВНЗ, хоча такий розподіл має місце в науковому дискурсі політичної науки України.

Дослідник історії й методології політичної науки Ф. Рудич дає дві окремі дефініції політології як науці й як навчальній дисципліні, чітко проводячи різницю в їхніх предметних полях і сферах застосування. Зокрема: «Політологія як наука досліджує закономірності і сутність політичної сфери, політичної системи суспільства, політичної свідомості і культури, глобальних геополітичних проблем» [73, с. 6]. «Як навчальна дисципліна, вона, опираючись на отримані дані, висвітлює історію політичної думки, дає знання про політичні інститути, їх організацію та функціонування; права, свободи, обов’язки громадян; участь в політичному житті; суб’єкти й об’єкти політики; політичний маркетинг і політичний менеджмент, політичну культуру, сучасні політичні доктрини, світовий політичний процес» [73, с. 6]. Такий дуалізм сприймання політології говорить про те, що деякими дослідниками здійснюється спроба відмежовування академічного й наукового рівнів існування політології в контексті надмірної теоретичної спрямованості першого рівня і практичної спрямованості другого. На нашу думку, такий підхід не

позбавлений сенсу повністю, але політологія, як і будь-яка наука, існує на двох взаємодоповнюючих рівнях – теоретичному та практичному, які, синтезуючись, утворюють наукову систему знання. До того ж із точки зору західної традиції прийнято вважати, що предмет політичної науки якраз охоплює ті об'єкти, які вищезгаданий дослідник відносить до дисципліни.

Поряд із здійсненням зміни часово-просторового принципу формування предмета політології почали відбуватися трансформаційні процеси в межах самого суспільства України. Варто зауважити зміну критичних настроїв у суспільстві щодо влади. Оскільки політичний процес в українській політичній системі став відкритим, публічно доступним й висвітленим у ЗМІ, соціум здобув право відкритої критики політичної влади. Кульмінацією цього став всезростаючий вплив суспільства на політичний процес, що, зокрема, можна проілюструвати подіями Помаранчевої революції 2004 р. і Революції Гідності 2014 р., коли під впливом суспільного тиску відбулися політичні зміни в межах держави, політичного вектору розвитку та й транзит влади. Звичайно, що демократичні зрушення українського суспільства мали свій початок ще задовго до вищезгаданих подій, зокрема протести українського соціуму за власні права відбувались ще у період СРСР. Але якраз кульмінаційними й ілюстративними подіями політичного життя українського суспільства, що мали вагомий вплив на конструювання соціальної прийнятності й домінуючого типу суспільної реальності, можна вважати детермінантами визначення меж предметного поля політології.

Опираючись на поділ процесу еволюції предмета політології в українському науковому середовищі, яку запропонувала дослідниця О. Федорчук, ми уже провели паралелі взаємозв'язку впливу принципів формування предмета політології на політичну науку України, унаслідок чого проілюстрували їхню дію та функціонування у двох етапах становлення українського політологічного дискурсу. Останній, «третій етап – (2010–2016 рр. XXI ст.) характеризується прагненням подолання кризи, способами поєднати академічну та університетську науку та інтегрувати її у світову політичну

науку» [85, с. 86]. Власне тут мається на увазі уже повноцінне й визнане міжнародною спільнотою входження української традиції політичної науки у міжнародне політологічне наукове співтовариство.

Цей процес тривав досить довгий відрізок часу, оскільки лише після 2014 р. та всіх подій, які були в політичній історії України, зокрема окупації Донецька й Луганська, незаконної анексії Криму Російською Федерацією, відбулася чітка орієнтація українського наукового дискурсу на Захід. Мається на увазі, що цілком і повністю українські дослідники відійшли від використання у своїх дослідженнях результатів російських дослідників, оскільки ідеологізація російського дискурсу політичної науки почала характеризуватися стрімким ростом і цензурою з боку політичної системи, починаючи з 2014 р. Така ситуація в науковому середовищі не може сприяти його розвитку. Український політичний дискурс став виключно орієнтованим на європейську й американську традиції політичної науки, у такий спосіб встановивши ситуацію стабільного розвитку в межах політологічного дискурсу: «Сучасний етап розвитку політичної науки в Україні можна охарактеризувати як період стабільності. Окреслено предметне поле політології, визначено проблематику і методи дослідження» [73, с. 5]. У цьому контексті важливим є зауваження, що таким процесам в науковому дискурсі передували структурні зміни в соціальному дискурсі, тому, якщо провести умовні лінії взаємовпливу, то можемо простежити, що це закономірні процеси прояву принципу соціальної прийнятності, який лежить в основі того чи іншого відкритого наукового дискурсу. Науковий дискурс політології України характеризується відкритістю, що ми описали, що напряму детермінує вагому силу пливу соціальної раціональності на науковий дискурс.

Це опредметнюється в ідеї про нерозривність, а в крайніх його виявах – про тотожність наукової й соціальної раціональності: «Але, беззаперечно, цей соціологічний факт має щось спільне з дедалі вищим піднесенням тієї концепції, нібито раціональність дорівнює науковій раціональності, а також концепції наукової раціональності, заснованої, як така, на доведенні

інструментальних зв'язків, щоб (потенційно) задовольнити переважну більшість» [66, с. 189]. Саме такий підхід і характеризує сучасну ситуацію в дискурсі політичної науки України, оскільки основні уточнення її предметного поля відбуваються внаслідок змін актуальних проблем суспільства, вектора спрямованості соціального й політичного розвитку, що також напряму детермінується суспільною волею з огляду на демократичність політичної системи України на зазначеному етапі, а також є похідним із сучасної ситуації публічності політології та її наукового дискурсу, що дозволяє суспільству піддавати його критиці. Останнє є виключно продуктом розвитку наукового дискурсу останніх 10-ти років, що необхідно сигналізує нам про горизонтальну спрямованість сучасної політичної науки, але водночас ми зауважимо, що це володіє конструктивним потенціалом з точки зору наявності в суспільства як мінімум основи політологічного знання через проходження курсу з політології. Політологія перестала бути нормативною дисципліною у вищій освіті України. Тож через відсутність бази політологічної підготовки у суспільства може виникнути ситуація неадекватної критичності, що потенційно нестиме деструктивні зміни в межах політологічного дискурсу.

У процесі наукового розвитку політології її предмет необхідно змінюється, уточнюється, диференціюється, тому формується складність його дослідження, що нами описано у другому розділі нашої дисертації. Зокрема, як пише дослідниця А. Колодій: «У XXI ст. політологія продовжує розвиватися, зазнаючи впливу складної політичної дійсності епохи постмодернізму й глобалізації, з одного боку, та дедалі більш рафінованої та просунутої власної методології, з іншого» [47, с. 44]. Предмет політології нерозривно пов'язаний із суспільними процесами, розвитком суспільства, оскільки політологічні дослідження здебільшого є відповідями на політичні запити, сформовані й артикульовані соціальним дискурсом.

Отже, сучасна українська політологічна традиція не є відірваною від політичної й соціальної реальності, як це було в період СРСР, коли політологічний дискурс переважно знаходився в межах інтересів політичної

влади й ідеології. Головним аспектом у конструюванні предметного поля політології вважається тепер не державний, а суспільний чинник, саме суспільна думка. І звідси принцип соціальної прийнятності, який методологічно випливає з історичного розвитку українського політологічного дискурсу. Отже, цей принцип розглядається як певна акумуляція адекватного стану ідеологічної й конструктивної адаптації часово-просторової детермінанти. Це проявляється у конвенційній сутності визначення предмета політології в контексті єдності її об'єкта, запропонованого А. Колодій: «Визначаючи предмет політичної науки, мусимо мати на увазі певну єдність досліджуваного нею об'єкта (ним є сфера політичного життя в усіх її можливих вимірах; у цьому полягає інтегративність політичної науки щодо її об'єкта) та того кута зору, під яким ця сфера вивчається представниками політологічного наукового товариства» [47, с. 45]. Поняття «кут зору» і його важливість, яка підкреслюється дослідницею, демонструє взаємозалежність «кута зору» та соціальної раціональності, яка напряму його детермінує. Беззаперечно стверджується фундаментальність цього принципу, оскільки предмет політології може володіти лише конвенційним походженням. Тож сама конвенційність є проявом соціальної раціональності, що проявляє себе у загальноприйнятому визначенні предмета політології, який є необхідно раціонально прийнятним для політологічного наукового співтовариства. Варто зауважити, що цей принцип володіє не лише внутрішньо науковим вектором свого існування, а й наділяється зовнішнім проявом через взаємовплив суспільства і наукового дискурсу. Також важливим висновком є те, що принцип соціальної раціональності в межах політологічного наукового дискурсу набуває нового рівня свого впливу. Це проявляється у чіткій детермінації предметного поля політології потребами й запитами суспільства. Отже, стверджується фундаментальність цього принципу в межах політичної науки.

Висновки до розділу 4

У цьому розділі проаналізовано дію основних принципів формування предмета політології в контексті трансформаційних змін українського політологічного дискурсу. Отже, нами було продемонстровано оригінальність та специфічність політологічного наукового співтовариства України, яке протягом історії свого існування опинялось під впливом різних методологічних парадигм конструювання суспільствознавчих наук. Із цього випливає, що трансформаційні зміни в межах предметного поля політичної науки, внаслідок зміни парадигми політологічного дискурсу, могли мати місце в часових межах існування й творчості лише одного покоління учасників політологічного наукового співтовариства. Отже, вищеописана ситуація дозволяє нам прослідкувати концептуальні зміни впливу принципів формування предмета політології за короткі часові відрізки, роблячи доступним аналіз максимальної кількості матеріалу через його максимальну стислість.

Український політологічний дискурс зазнав принципового впливу марксистсько-ленінської парадигми конструювання суспільствознавства в період окупації України СРСР, унаслідок чого в його межах можливо проілюструвати дію принципів ідеологічності наукового процесу й часово-просторової детермінанти наукотворення. Із цього також випливає, що в контексті відносної часової близькості до сучасності ми можемо дослідити цей період із праць дослідників, які безпосередньо є вихідцями й учасниками тих процесів у розвитку політичної науки України. До того ж варто зауважити, що, з огляду на попередньо описані обставини, досі зберігається ситуація впливу традиції суспільствознавства СРСР на сьогоднішній політологічний дискурс України.

Отже, у контексті цього розглянуто дію ідеологічного принципу формування предмета політології в межах українського політологічного дискурсу, зокрема крізь призму його політизації й цензурування, поділу його проявів на зовнішні та внутрішні відносно наукового співтовариства. Зовнішні ми окреслили як вплив політичної ідеології на розвиток наукового дискурсу

соціальних наук, а також встановлення чітких меж його предметного поля. Тож цей принцип отримує негативні прояви через зростання свого пливу, що проявляється в явищі цензури, яке стає невід'ємним атрибутом наукового дискурсу. Внутрішні прояви характеризуються процесами в науковому товаристві, а його ідеологізація втрачає чітку політичну природу й переходить у площину психологічних та аксіологічних уподобань науковців. Ідеологія тут розуміється як «віра» науковців у конкретну парадигму, попри її неспроможність справлятися із тими викликами, які виникли. У межах політології ці два прояви ідеологічного принципу є нерозривно зв'язаними.

Часово-просторовий принцип розглянуто в поточному розділі на основі трансформаційних метаморфоз концептуалізації понять соціальних часу та простору. Отже, ми можемо розглядати перехід від лінійної концепції, яка має чітко визначену мету, сприймання соціального часу до хвилеподібної й непередбачуваної. У такий спосіб простежується перехід від марксистської холістичної концепції до західної постпозитивістської традиції, унаслідок чого міняється алгоритм конструювання політичної й соціальної реальностей в сторону їх відкритості. Ситуація відкритості є результатом накладання часу на простір у конструктивному аспекті. Зовнішні до нашої політичні системи не вважаються ворожими чи «неправильними», але сприймаються «іншими», такими, що є результатом розвитку політичної історії на конкретному відрізку простору. Як наслідок, ми можемо розглядати їх із нейтральної точки зору, дотримуючись принципу об'єктивності, виокремлюючи їх позитивні й негативні аспекти, перетворюючи це все на конструктивний досвід, який володітиме потенціалом застосування у межах нашої політичної системи. Тож політична система і соціальна система стали відкритими для критики, сформувавши нові межі предметного поля. Політологічний дискурс не лише отримав нові об'єкти для розширення предметного поля, а став відкритим до інших традицій політичної науки, опинившись в ситуації методологічного плюралізму, що мало конструктивні наслідки для його системи. Важливо

зауважити, що політична наука в Україні постала на позитивістських ідеалах, але із сильним марксистським підтекстом.

Принцип соціальної прийнятності в межах українського політологічного дискурсу варто розглядати в контексті дії вищеописаних детермінант. Його вплив на конструювання предметної області також прослідковується у процесі соціальних й політичних метаморфоз в українському суспільстві. Так прослідковано взаємозв'язок способу конструювання предмета політології й соціального контексту, який концептуалізується в принципі соціальної раціональності. У межах політичної науки, яка є інтерсуб'єктивною наукою, а отже напряму залежить від суспільної думки й домінуючого типу соціальної раціональності, цей взаємозв'язок набуває фундаментального характеру, Предмет дослідження політології має соціальну природу, тому встановлюється соціальними чинниками. Тож можна зробити висновок, що предметом політологічних досліджень є явища політичної реальності, які є необхідно актуалізованими суспільством. Отже, політологічний дискурс знаходиться під впливом принципів часу-простору, ідеологічності й соціальної прийнятності, які у своїй взаємодії формують предметне поле політичної науки. Важливо зауважити, що їх розмежування на окремі складники здійснене для спрощення аналітичного огляду формування предметного поля політології й характеристики їх крайніх проявів.

ВИСНОВКИ

Проблематика формування предмета і предметного поля політології є складною через свою комплексність, методологічну неоднорідність і необхідність міждисциплінарного дослідження. Отже, у дисертації продемонстровано методологічну складність визначення чітких меж предмета політології. Прослідковано акцентуацію вищесказаного у його динамічності, постійних уточненнях й залежності від методологічних установок, які лежать в основі його концептуалізації. Охарактеризовано основні аспекти динамічності у трактуванні предмета політології й наголошено на його консенсусному характері, що виступає ще одною детермінантою його динамічності. Таким чином утверджено місце простору для потенційного розширення рамок предмета політології або його повної зміни, що a priori закладено в методології політичної науки.

Досліджено необхідність парадигмального плюралізму як умови здійснення соціального наукового дискурсу, зокрема й політологічного. У цьому руслі розглянуто проблему крайнього прояву наукового плюралізму у дослідженні політичної реальності, оскільки це ускладнює уніфікацію під час визначення предмета політології. У цьому ключі досліджено ситуацію відсутності здійснення принципу наукового плюралізму, що з однієї сторони спрощує процес дефініції предмета політології, але одночасно з цим є деструктивним явищем в рамках дискурсу науки і свідчить про відхід цього наукового середовища від основних принципів науковості в рамках наукового дискурсу соціальних та поведінкових наук. Із вищесказаного випливає, що формування предмета дослідження політології носить виключно конвенціональний характер.

У роботі обґрунтовується необхідність дослідження цієї проблематики з позиції огляду фундаментальних принципів, що лежать в основі формування предмета політології. Нами охарактеризовано й продемонстровано основні принципи формування предмета політології, їх вплив, а також взаємодію залежно від історичної й політичної ситуації, в якій розгортається

політологічний дискурс. Адже політологія розвивається, уточнює межі свого предметного поля залежно від стану розвиненості її методології, рівня ідеологізації наукового співтовариства, політичної ситуації, історичної епохи, актуалізованих проблем в суспільстві. Таким чином досліджено взаємозв'язок у розвитку політичної науки і самого суспільства, яке розглядається нами як одна з основних детермінант рамок предметного поля політології. Тож усі вищеперелічені фактори є взаємозв'язаними в процесі формування предмета політології й концептуалізуються крізь призму дії загальнонаукових принципів формування наукового дискурсу, які в межах політології наділяються особливими характеристиками й унікальними способами взаємодії та взаємодоповнення.

Отже, у процесі здійснення цього дослідження виокремлено такі принципи, що здійснюють вплив на концептуалізацію предмета політології:

1. Часово-просторовий принцип. У процесі наукового пізнання реальності час та простір є основоположними методологічними категоріями, що лежать в основі конструювання наукової картини світу. Вони несуть фундаментальний характер у процесі пізнання явищ суб'єктом, слугуючи впорядковуючою сіткою координат, яка забезпечує логічність й послідовність у пізнавальних практиках індивіда. У контексті політології це зберігається, але також нашаровується соціальне й політичне розуміння часу й простору. Внаслідок чого стверджується два рівні існування часу й простору: об'єктивний(фізичний) й суб'єктивний(соціальний). Тож політичний час може сприйматися як лінійний, наперед визначений і схоплений у причинно-наслідкових закономірностях, концептуалізованих в об'єктивних законах, які можна пізнати й використовувати у процесі передбачення майбутнього; або як хвилеподібний процес розвитку матерії, що піддається виключно вірогідним прогнозам, тому йому не притаманні характеристики наперед визначеності й тотальної об'єктивності. Отже, цей принцип актуалізується в суспільствознавстві через напрям історизму та набуває крайніх негативних проявів у концепції історицизму, оскільки останнє прийнято вважати методологією політичного

конструювання закритих типів суспільств. Важливо зауважити, що введення принципу історизму в систему політичної науки дозволило наділити знання про політику атрибутом динамічності, що необхідно притаманне об'єкту й предмету дослідження цієї науки. Внаслідок чого ми не можемо розглядати повну відсутність історизму в методології політичної науки як позитивне явище у науковому співтоваристві, одночасно стверджуючи невиправданість однозначних негативних конотацій цього варіанту методологічних принципів політичної й соціальної науки загалом. Через формування закритого чи відкритого типу суспільства, в основі якого лежить властива йому концепція політичного часу, здійснюється акцентуація просторового виміру цього принципу. Відкритість як комплексна характеристика соціуму детермінує відкритість наукового дискурсу через здатність соціальної й політичної системи піддаватися критичному науковому розгляду політології, унаслідок чого необхідно уточнюються межі предмета політології. Отже, відкритість чи закритість наукового дискурсу є наслідком дії часово-просторового принципу, що лежить в основі конструювання й пізнання політичної реальності. Унаслідок цього відзначається комплексність, фундаментальність та багатогранність прояву цього принципу

2. Ідеологічний принцип. Політологія як система наукового знання тісно пов'язана з об'єктом свого дослідження, оскільки потенційно може виступати як один із засобів поширення ідеології. Важливим є висновок про те, що ідеологічний принцип формування предмета політичної науки варто розглядати на двох рівнях: по-перше, як закономірне явище внутрішньої ситуації в науковому товаристві, що є загальнонауковим проявом розвитку наукової парадигми; по-друге, як грубий вплив політичної системи на процеси політологічного дискурсу. Другий аспект нами розглянуто як крайній і грубий прояв цього принципу, що дало нам можливість його чіткої демонстрації. Отже, опираючись на другий аспект, принцип ідеології в контексті формування політологічного дискурсу з точки зору визначення його предметного поля є таким, що напряму його детермінує. Унаслідок цього відбувається уніфікація

визначення предмета політології. Однак з іншого боку, ідеологічний принцип володіє деструктивними зовнішніми впливами на політологічний науковий дискурс. Із точки зору першого аспекту, ідеологізація наукового процесу відбувається внаслідок «віри» членів наукового співтовариства у стару парадигму науки, яка не відповідає сучасним запитам і наявним науковим аномаліям, що виходять за межі її пояснювальної здатності. Саме прояв цього принципу, де два вищеописані його вектори поєднуються, є властивим політології й суспільствознавчому науковому дискурсу. У контексті марксизму як метатеорії суспільствознавчого дискурсу поєднується ідеологічна віра в його методологічну необмеженість і політичний контекст, який здобувається цією теорією в період становлення її як єдино правильної ідеології СРСР. Важливим висновком є те, що під час своєї трансформації у марксизм-ленінізм вищеописана теорія стає агресивно захищатися політичною системою, а всі альтернативні теорії сприймаються як ворожі та небезпечні для політичної системи, а отже і для наукового дискурсу. Логічним є узагальнення описаного в твердження, що у такий спосіб здійснюється основний прояв принципу ідеології: повна нівеляція принципу плюралізму, встановлення жорстких меж предметного поля політичної науки, владний контроль за розвитком наукового пізнання.

3. Принцип соціальної прийнятності. У процесі відкритого політичного дискурсу політична система є відкритою та публічною, будучи доступною для дослідження науковцями у сфері політичної науки. Отже, політична наука має доступ для внесення всієї повноти проявів процесу здійснення політичної влади у структуру свого предмета. Важливим аспектом тут є запити соціуму, його потреби та актуальні проблеми, які необхідно детермінують межі предметного поля політології. Політологічний дискурс є соціально орієнтованим, формуючи свою предметну проблематику на основі конкретних практичних запитів суспільства. Важливим аспектом прояву цього принципу є те, що науковий дискурс політології перебуває у прямій детермінації пануючим типом соціальної раціональності. Унаслідок цього науковці, здійснюючи свої

дослідження та виокремлюючи їх предмет, не можуть вийти за межі соціальної раціональності, яка є одним із аспектів прояву принципу соціальної прийнятності. Тож предмет політології є соціально конструйованим концептом, який є похідним від соціальних запитів до політичної сфери. Похідним від цього є тематика політологічних досліджень, методологія яка застосовується, а також тематичні поля, дозволених соціальною прийнятністю, явищ. Цей принцип також демонструється на прикладі результатів досліджень, які повинні бути соціально позитивно сприйнятими й відповідати загальноприйнятій концепції раціональності. Із цього випливає, що в контексті політології цей принцип є невід'ємною складовою процесу формування її предмета через інтерсуб'єктивність цієї системи наукового знання.

Отже, у процесі концептуалізації та теоретичного аналізу принципів формування предмета політології було стверджено їх систематичність, комплексність та методологічну єдність, оскільки з точки зору їх взаємодії, незалежно від історичної епохи й політичної ситуації, вони зберігають свій вплив на формування предметного поля політичної науки. Однак їх прояви підлягають методологічному посиленню чи послабленню впливу залежно від його зовнішніх факторів. Тож ситуація домінування одного з принципів свідчить про неадекватну ситуацію в політологічному науковому дискурсі, яка несе деструктивні наслідки для нього, і навпаки, їх зрівноважений вплив є необхідним загальнонауковим явищем, яке наділене конструктивним характером, оскільки процес розвитку наукового знання є необхідно динамічним.

У процесі дослідження історії політологічного дискурсу України розглянуто простір для ілюстрації дії принципів формування предмета політології. Український дискурс політичної науки протягом свого існування зазнавав численних змін ідеологічної спрямованості, різних типів наукових парадигм, які часто взаємосуперечили одна одній, а також парадигми просторовості й часовості у їх соціальному зрізі. Важливо зауважити: просторовість і часовість у своєму політичному значенні є детермінуючими

аспектами конструювання навколишньої політичної реальності, що напряму детермінує рамки існування науки про суспільство загалом й про політичної науки конкретно. Таким чином, політична наука в Україні у ході свого розвитку переходила етапи зміни у трактуванні соціального простору і часу, що напряму корелювалось із змінами політичної ідеології.

Унаслідок численних політичних метаморфоз змінювався соціальний дискурс українського соціуму, що призвело до трансформації соціальної прийнятності в межах українського суспільства. Таким чином, трансформуючись крізь призму зміни типу соціальної раціональності, суспільство мінялось і з точки зору трансформації повтавлених ним завдань. А з цього логічно слідує, що із зміною суспільного запиту структурних метаморфоз зазнала й політична наука, внаслідок чого корекції зазнавали не лише її засоби чи інструменти дослідження, а саме методологічні засади, такі як предмет й об’єкт дослідження. Отже, історія української традиції політології є оригінальною з позиції співвідношення темпоральних меж існування та кількості методологічних і парадигмальних трансформацій у своїй структурі. А історія політичної науки в Україні є наочним прикладом дії основних принципів формування її предмета в максимально стислі терміни, що дозволяє ствердити важливість української школи політології для нашого дослідження, й її унікальність для світового політологічного наукового співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Метафізика / пер. з давньогр. О. Панич. Київ : Темпора, 2022. 848 с.

2. Бабкіна О. Методологія дослідження політичного життя суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2009. № 2. С. 3–8.

3. Бабкіна О. Фундаментальний рівень знань про політику. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2020. Т. 22, № 27. С. 5–11.

4. Бадью А. Похвала політиці / пер. з фр А. Рєпа. Київ : Ніка-Центр, 2019. 224 с.

5. Бех В. Предмет політології як проблемне поле політичних досліджень. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Т. 3-4, № 83-84. С. 229–241.

6. Бжезінський З. Велика шахівниця / пер. з англ. О. Фешовець. Харків : "Ранок": "Фабула", 2019. 288 с.

7. Бреннан Дж. Проти демократії / пер. з англ. М. Бистрицький. Київ : Дух і літера, 2020. 464 с.

8. Бунь В. Еволюція поглядів на державу та політику у джерелах політичної думки Стародавнього Єгипту. *Вісник Львівського національного університету. Філософсько- політологічні студії*. 2019. № 23. С. 108–115.

9. Бурдьє П. Практичний глузд / ред. С. Йосипенко ; пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенко, А. Дондюк. Київ : Укр. Центр духов. культури, 2001. 228 с.

10. Вдовичин І., Вільчинська І., Перегуда Є. Історія політичної думки України : підручник / ред. Н. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2017. 632 с.

11. Вдовичин І., Каламбет І. Соціально-психологічне явище конформізму: особливості дослідження у політичній науці. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 43. С. 228–236.

12. Вдовичин І. Міграція як виклик правам і свободі людини. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. № 23. С. 137–143.

13. Вдовичин І. Перспективи застосування герменевтичного підходу для дослідження української політичної думки першої половини XX століття. *Політикус. Науковий журнал.* 2015. № 1. С. 5–10.

14. Вебер М. "Об'єктивність" соціально-наукового пізнання. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика.* / пер. з нім. О. Погорілий. Київ, 1998. С. 192–263.

15. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Наш формат, 2018. 216 с.

16. Висоцька О. Застосування методології дискурс-аналізу при дослідженні комунікативної політики держави у сучасному інформаційному просторі. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. Т. 55, № 4. С. 11–22.

17. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії / ред. Б. Поляруш ; пер. з нім А. Дахній. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.

18. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / пер. з нім. А. Онишко. Київ : Літопис, 2000. 321 с.

19. Гарбадин А., Ільницька Д. Теоретико-концептуальні засади дослідження та типологізації авторитарних режимів. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. № 36. С. 183–189.

20. Гарбадин А. Методологія дослідження самоконтролю у поведінковій економіці Р. Талера: політологічний аспект. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. № 28. С. 134–139.

21. Гарбадин А. Некласичні підходи до інтерпретації пізнавальних практик суб'єкта в політиці. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2015. № 6. С. 42–49.

22. Гарбадин А., Сабара А. Принцип раціональності у процесі ухвалення політичних рішень у суспільствах перехідної демократії. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. № 30. С. 125–129.

23. Гарбадин А. Klasyczne podejścia do interpretacji praktyk poznawczych podmiotu w polityce: od czasów antycznych do Średniowiecza. *Historia i polityka. Półrocznik poswiecony międzynarodowym*. 2014. Vol. 18, no. 11. P. 23–30.

24. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук. Харків : Фоліо, 2019. 480 с.

25. Гегель Ґ. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

26. Головатий М. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 4–10.

27. Горбунова Л. Постнекласична раціональність: трансдисциплінарний дискурс в науці і освіті. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія.* 2013. № 40. С. 137–152.

28. Гуменюк Б. Політологія міжнародних відносин: стан і тенденції розвитку в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2020. Т. 22, № 27. С. 12–19.

29. Денисенко В. «Відкрите суспільство» К. Поппера як модель соціально-політичного розвитку європейського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. 2005. № 2. С. 3–9.

30. Денисенко В. «Міфологічне знання»: постановка проблеми щодо усвідомлення його предметності. *Вісник Львівського університету: Серія філософсько- політологічні студії.* 2015. № 6. С. 6–14.

31. Денисенко В. Ціннісні основи історичних форм буття людини. *Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2011. № 1. С. 75–87.

32. Ділі Дж. Основи семіотики / ред. А. Карась ; пер. з англ. А. Карась. Львів : Арсенал, 2000. 232 с.

33. Енгельс Ф. Початок родини, приватної власности і держави. Клівленд : Вид. укр. федерації америк. соціаліст. партії, 1919. 192 с.

34. Кант І. Критика практичного розуму / ред. А. Єрмоленко ; пер. з нім І. Бурковський. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.

35. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім І. Бурковський. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

36. Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / пер. з нім. В. Терлецький. 2-ге вид. Харків : Фоліо, 2018. 214 с.

37. Кармазіна М. „Інститут" та „інституція": проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–18.

38. Кармазіна М. Історія дисципліни. *Політична наука в Україні. 1991-2016* : монографія / ред.: М. Кармазіна та ін. Київ, 2016. Т. 1 : Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. С. 17–44.

39. Кармазіна М. Політична наука: предмет, структура, методологія. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 19–33.

40. Кармазіна М. Понятійно-категоріальний апарат. *Політична думка в Україні. 1991-2016* / ред.: М. Кармазіна, та ін. Київ, 2016. Т. 1 : Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. С. 140–153.

41. Ковальчук М. Біологічні засади політики в концепції політичного розвитку Ф.Фукуями. *VII методологічні читання – сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)* : Матеріали всеукр. науково-практ. конф., м. Львів, 11 груд. 2020 р. Львів, 2020. С. 193–195. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Zbirnyk-tez_Metodolohichni-chytannia_11.12.2020.pdf.

42. Ковальчук М. Відкритість як складова політичного буття людини: комунікативний і діалогічний аспекти. *Людинаісуспільство: філософські, психологічнітаполітологічні виміри.* : колект. монографія. Львів, 2022. Т. 3 : Антропологічні, суспільно-політичні та інституційні виміри розвитку демократії в Україні. С. 183–210.

43. Ковальчук М. Комунікативна відкритість, як складник предметного поля політології. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. № 28. С. 153–160.

44. Ковальчук М. Методологія політичної науки крізь призму методології суспільних наук Карла Поппера. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. 2020. № 20. С. 162–167.

45. Ковальчук М. Політика як мистецтво управління людьми у філософсько-політичних концепціях Платона й Арістотеля. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2019. № 22. С. 150–155.

46. Ковальчук М. Семіотична природа політологічного знання. *VIII методологічні читання – сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)* : матеріали всеукр. науково-практ. конф., м. Львів, 10 груд. 2021 р. Львів, 2021. С. 178–179. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/Zbirnyk-tez_Metodolohichni-chytannia_10.12.2021.pdf.

47. Колодій А. Предметне поле політичної науки в сучасний період. *Політична думка в україні. 1991-2016* : монографія / ред.: М. Кармазіна, Та Ін. Київ, 2016. Т. 1 : Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. С. 44–92.

48. Кочубейник О. Дискурсивні процеси: як конструюється асиметричність соціальної реальності?. *Психологічні науки: проблеми і здобутки.* 2015. № 8. С. 82–97.

49. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ : Києво-Могил. акад., 2008. 368 с.

50. Кукарцев О. Ґрамшіанський поворот у теорії міжнародних відносин. *Гуманітарні візії*. 2019. Т. 5, № 2. С. 33–37.

51. Кукарцев О. Ідейний вплив Антоніо Ґрамші на теорію міжнародних відносин. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 45. С. 135–141.

52. Кукарцев О. Неоґрамшіанська інтерпретація світової геґемонії. *Гілея*. 2019. № 145. С. 60–63.

53. Кун Т. Структура наукових революцій / пер. з англ. О. Васильєв. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.

54. Лок Дж. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомора. Київ : Наш формат, 2020. 312 с.

55. Луман Н. Час і системна раціональність / пер. з нім. М. Бойченко. Київ : Центр учб. літ., 2011. 224 с.

56. Мак'явеллі Н. Державець / пер. з іт. Г. Фурса, Є. Тарнавський. Харків : Фоліо, 2021. 604 с.

57. Маркс К., Енґельс Ф. Комуністичний маніфест. Клівленд : Вид. укр. федерації америк. соціаліст. партії, 1917. 60 с.

58. Маркс К. Процес продукції капіталу. *Капітал* / ред. Ф. Енгельс ; пер. з нім. Д. Рабінович, С. Трикоза. Харків, 1938. С. 950.

59. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення Зиґмунда Фройда / ред. О. Хома ; пер. з нім. О. Юдін. 2-ге вид. Київ : Ніка-Центр, 2015. 248 с.

60. Мартиняк Ю. Взаємодетермінованість антропологічних та часово-просторових вимірів політичного : дисертація канд. політ. наук. Львів, 2016. 201 с.

61. Мельник В. Людиновимірність науки та її цивілізаційні виклики. *Вісник Львівського університету: серія філософсько-політологічні студії.* 2011. № 1. С. 9–22.

62. Мельник В. Наука в сучасному світі: проблеми об'єктивності та релятивності. *Вісник Львівського університету*. 2012. № 15. С. 3–13.

63. Мельник В. Техніко-науковий активізм у просторі постклясичної раціональності. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. № 37. С. 9–19.

64. Мельник В. Філософські аспекти людиновимірності науково-технічного прогресу. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. № 28. С. 9–18.

65. Михальченко М. Політична проблематика у радянському суспільствознавстві (1922-1991). *Політична наука в Україні. 1991-2016* / ред. М. Кармазіна. Київ, 2016. Т. 1 : Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. С. 200–216.

66. Патнем Г. Розум, істина й історія. / пер. з англ О. Мокровольський. Київ : Вид. дім "Альтернативи", 2003. 232 с.

67. Паточка Я. Єретичні есе про філософію історії. Київ : Соломії Павличко "Основи", 2001. 374 с.

68. Платон. Держава / пер. з давньогр. Дз. Коваль. Київ : "Орієнтир", 2017. 336 с.

69. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / пер. з англ. О. Буценко. Київ : Основи, 1994. Т. 2 : Відкрите суспільство та його вороги. 494 с.

70. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / пер. з англ. О. Коваленко. Київ : Основи, 1994. Т. 1 : Відкрите суспільство та його вороги. 444 с.

71. Поппер К. Злиденність історицизму / пер. з англ. В. Лісовий. Київ : Абрис, 1994. 192 с.

72. Ротар Н. Теоретико-методологічні підходи в політичних дослідженнях. *Політична наука в Україні. 1991-2016* / ред.: М. Кармазіна, Та Ін. Київ, 2016. Т. 1 : Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. С. 92–140.

73. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 5–18.

74. Русо :.-Ж. Вибрані трактати : монографія / ред. О. Хома ; пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенко, О. Хома. Харків : Фоліо, 2018. 603 с.

75. Рутар С. Чи можлива чиста політологія в Україні?. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. № 1. С. 109–115.

76. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2023. 722 с.

77. Сорба О. Простір-час політичного виміру буття людини. *Вісник Львівського Університету. Серія філософські науки.* 2006. № 9. С. 200–208.

78. Сорба О. Просторово-часові виміри політики: принципи реалізації : дисертація канд. політ. наук. Львів, 2006. 188 с.

79. Сухарина А. Принципи співвідношення наукового та ідеологічного знання у політичній науці : дисертація канд. політ. наук. Львів, 2020. 209 с.

80. Тейлор Ч. Секулярна доба. книга перша. / ред.: К. Сігов, О. Панич ; пер. з англ О. Панич. Київ : Дух і літера, 2013. 664 с.

81. Угрин Л., Бевза Б. Самоідентифікація громадян як ключовий чинник нестабільності партійної системи України. *Регіональні студії*. 2022. № 29. С. 88–94.

82. Угрин Л., Іващенко Р. Політичне відчуження: плюралізм інтерпретацій поняття. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 42. С. 353–358.

83. Угрин Л. Суб'єктність індивіда в сучасних теоріях міжнародних відносин. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. № 2. С. 154–165.

84. Угрин Л., Щурко О. Громадянська компетентність в умовах сучасної демократії. *Політикус. Науковий журнал*. 2021. № 6. С. 73–78.

85. Федорчук О. Еволюція предмета політології:основні етапи розвитку. *European political and law discource*. 2017. Т. 5, № 3. С. 83–87.

86. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. / пер. з англ Р. Корнута. 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2019. 576 с.

87. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. від промислової революції до глобалізації демократії. / пер. з англ Т. Цимбал, Р. Корнута. Київ : Наш формат, 2019. 608 с.

88. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / ред. С. Мозгова. 3-тє вид. Харків : КСД, 2020. 543 с.

89. Хейлз Н. Як ми стали постлюдством: віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / ред. С. Шліпченко ; пер. з англ. Є. Марічева. Київ : Ніка-Центр, 2013. 426 с.

90. Ціцерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів. / пер. з лат. В. Литвинов. Львів : Апріорі, 2020. 392 с.

91. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2014. № 5. С. 329–338.

92. Шипунов Г. Демократичний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до вивчення. *Вісник Львівського університету: серія філософськополітологічні студії*. 2014. № 4. С. 111–118.

93. Шипунов Г. Ідейно-інституційна еволюція КПРС в контексті трансформації політичного режиму СРСР. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Т. 10, № 137. С. 365–369.

94. Шипунов Г. Ідейно-інституційний розвиток лівих політичних партій: принципи дослідження : монографія. Львів : Простір-М, 2018. 470 с.

95. Шипунов Г. «Ліво-праве» партійне розмежування: принципи концептуалізації в сучасній політичній науці. *Політикус. Науковий журнал*. 2016. № 4. С. 30–36.

96. Шипунов Г. Неомарксизм та ідейно-інституційна еволюція лівого політичного руху. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. № 19. С. 194–203.

97. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : Укр. Центр духов. культури, 2004. 560 с.

98. Adorno T. W. The authoritarian personality. London : Verso, 2019. 1072 p.

99. Allison G., Zelikow P. Essence of decision: explaining the cuban missile crisis. Hoboken : Pearson PTR, 1999. 416 p.

100. Almond G. A. Political science: the history of the discipline. *OUP Academic*. URL: https://academic.oup.com/book/36362/chapter-abstract/319898120?redirectedFrom=fulltext (date of access: 29.05.2023).

101. Almond G. A., Verba S. The civic culture: political attitudes and democracy in five nations. London : SAGE Publications, 1989. 392 p.

102. Anderson P. Considerations on Western Marxism. London : Verso, 1976. 140 p.

103. Andrushchenko T., Stavytskyi H., Stavytska S. Social hybridization as factor of system public and personal transformations: review of theoretical elements of problem. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. No. 26. P. 101–108.

104. Apel K.-O. Towards a transformation of philosophy. London : Routledge & Kegan Paul, 1980. 308 p.

105. Aristotle. Nicomachean ethics. Chicago : University of Chicago Press, 2012. 368 p.

106. Aristotle. Politics. 2nd ed. Chicago : University of Chicago Press, 2013. 320 p.

107. Babkina O., Latygina N. Elites in democracy as a complex social system (on the example of the Unated States of America)). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2022. Vol. 22, no. 31. P. 5–17.

108. Bachelard G. The new scientific spirit. Boston : Beacon Press, 1986. 214 p.

109. Berger P., Luckmann T. The social construction of reality : a treatise in the sociology of knowledge. New York : Anchor Books, 1966. 240 p.

110. Bodin J. Six Books of the Commonwealth. New York : Barnes & Noble, 1955. 212 p.

111. Butler D., Stokes D. Political change in britain forces shaping electoral choice. London : Palgrave Macmillan, 1969. 279 p.

112. Civil society transformation in the context of political radicalism in eastern europe / O. Babkina et al. *Cuestiones política*. 2022. Vol. 40, no. 73. P. 672–692.

113. Comte A. Social Physics: From The Positive Philosophy Of Auguste Comte. Whitefish : Kessinger Publishing, 2010. 58 p.

114. Comte A. System of Positive Polity. London : Forgotten Books, 2018. 706 p.

115. Crozier M. The bureaucratic phenomenon. London : Routledge, 2009. 346 p.

116. Dahl R. A. A preface to democratic theory. Chicago : University of Chicago Press, 2006. 200 p.

117. Dahl R. A. A Preface to Economic Democracy. Berkeley : University of California Press, 1985. 184 p.

118. Dahl R. A. On Democracy. London : Yale University Press, 1998. 217 p.

119. Dahl R. A. Polyarchy. participation and opposition. New Haven : Yale University Press, 1971. 257 p.

120. de Tocqueville A. Democracy in America. Ware : Wordsworth Editions, 1998. 374 p.

121. de Tocqueville A. The Ancien Régime and the Revolution. London : Penguin, 2008. 307 p.

122. Deutsch K. W. Politics and government. how people decide their fate. Boston : Houghton Mifflin, 1970. 439 p.

123. Deutsch K. W. The nerves of government: models of political communication and control. New York : The Free Press of Glencoe, 1963. 316 p.

124. Downs A. An economic theory of democracy. New York : Harper and Row, 1957. 310 p.

125. Downs A. Inside bureaucracy. Boston : Boston: Little, Brown, 1967. 292 p.

126. Downs A. Political theory and public choice. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 1998. 192 p.

127. Duverger M. Political parties: their organization and activity in the modern state. London : Methuen, 1964. Vol. 82 : Political parties: their organization and activity in the modern state. 439 p.

128. Easton D. The political system, an inquiry into the state of political science. New York : Alfred A. Knopf, 1953. 320 p.

129. Feyerabend P. Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge. 3rd ed. London : Verso, 1993. 296 p.

130. Feyerabend P. Science in a free society. London : NLB, 1978. 221 p.

131. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York : Free Press, 2006. 464 p.

132. Harrison L. E., Huntington S. P. Culture matters: how values shape human progress. New York : Basic Books, 2001. 384 p.

133. Hegel G. W. F. Science of logic. Buffalo : Prometheus, 1991. 844 p.

134. Hobbes T. Leviathan / ed. by T. Griffith. Ware : Wordsworth Edition Limited, 2014. 535 p.

135. Huntington S. P. American Politics: The Promise of Disharmony. Cambridge : Harvard University Press, 1981. 303 p.

136. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 2011. 368 p.

137. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman : University of Oklahoma Press, 1993. 384 p.

138. International Political Science Review. | *IPSA*. URL: https://www.ipsa.org/publications/ipsr (date of access: 31.05.2023).

139. Jaspers K. The origin and goal of history. Oxfordshire : Routledge, 2011. 314 p.

140. Kant I. Grounding for the metaphysics of morals: with on a supposed right to lie because of philanthropic concerns. Indianapolis : Hackett Publishing Company, 1993. 92 p.

141. Kant I. Perpetual peace. London : FQ Classics, 2007. 72 p.

142. Kaplan M. A. System and process in international politics. New York : John Wiley and Sons, 1957. 283 p.

143. Khoma N., Vdovychyn I. . Deconstruction of the Welfare State: The Impact of Globalization and Technological Factors. *Revija za socijalnu politiku*. 2020. Vol. 27, no. 3. P. 269–285.

144. Kovalchuk M., Shypunov H. Dialogic Basis of the Categories of "Openness" and "Tolerance" to the "Other" in Modern Political Discourse – Martin Buber and Gabriel Marcel. *Studia Warmińskie, 58, 87–99.* 2021. No. 58. P. 87–99.

145. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. 3rd ed. Chicago : University of Chicago Press, 1996. 212 p.

146. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics. London : Verso, 1985. 197 p.

147. Lasswell H. D. Politics: who gets what, when, how. New York : Whittlesey House, 1936. 264 p.

148. Lasswell H. D. Power and personality. Milton Park : Routledge, 2009. 272 p.

149. Lasswell H. D. Psychopathology and politics. Chicago : University of Chicago Press, 1930. 358 p.

150. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven : Yale University Press, 1984. 229 p.

151. Lijphart A. Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. New Haven : Yale University Press, 1977. 248 p.

152. Lipset S. M., Lakin J. M. The Democratic Century. Norman : University of Oklahoma Press, 2004. 478 p.

153. Lipset S. M. Political man: the social bases of politics. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1981. 608 p.

154. Lipset S. M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*. 1959.

Vol. 53, no. 1. P. 69–105. URL: https://doi.org/10.2307/1951731 (date of access: 31.05.2023).

155. Marsilius of Padua. The defender of the peace. Cambridge : United Kingdom at the University Press, 2005. 573 p.

156. Merriam C. E., Gosnell H. F. Non-voting, causes and methods of control. Chicago : University of Chicago Press, 1924. 287 p.

157. Merriam C. E. New aspects of politics. 3rd ed. Chicago : University of Chicago Press, 1970. 359 p.

158. Merriam C. E. Political power. New York : McGraw-Hill Book Company, 1934. 331 p.

159. Montesquieu C. The spirit of laws. New York : Prometheus, 2002. 700 p.

160. Plato. Laws. South Carolina : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2010. 382 p.

161. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. 2nd ed. Milton Park : Routledge, 2002. 544 p.

162. Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of american community. New York : Simon & Schuster, 2001. 544 p.

163. Putnam R. D. Making democracy work: civic traditions in modern italy. Princeton : Princeton University Press, 1994. 258 p.

164. Riker W. H., Ordeshook P. C. An introduction to positive political theory. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 387. 1973 p.

165. Riker W. H. The theory of political coalitions. New Haven : Yale University Press, 1962. 292 p.

166. Saint Augustine. The city of God. Idaho : Roman Roads Media, 2015. 838 p.

167. Socio-Psychological Factors Of Corporate Loyalty / A. Trofimov et al. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC & TECHNOLOGY RESEARCH*. 2019. Vol. 8, no. 11. P. 3439–3442.

168. The american voter / A. Campbell et al. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 573 p.

169. Thomas aquinas, commentary on aristotle's politics. *Catholic Library Project – Source Texts, Scripture, Tradition, Prayers, Magisterium*. URL: https://catholiclibrary.org/library/view?docId=Medieval-EN/XCT.040.html;query=;brand=default (date of access: 29.05.2023).

170. Uhryn L. National Identity under Conditions of Multiculturalism of Modern Societies. *Global Academics. International Journal of Advance*. 2020. No. 1. P. 25–37.

171. Waltz K. N. Man, the state, and war. New York : Columbia University Press, 1959. 213 p.

172. Weber M. Polityka jako zawód i powołanie / ed. by Z. Krasnozdęski ; trans. from ger. by A. Kopacki, P. Dybel. Kraków-Warszawa : Spoleczny instytut wydawniczy znak, 1998. 140 p.

ДОДАТОК А

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ковальчук М. Комунікативна відкритість, як складник предметного поля політології. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. № 28. С. 153–160.
2. Ковальчук М. Методологія політичної науки крізь призму методології суспільних наук Карла Поппера. *Регіональні студії.* 2020. № 20. С. 162–167.
3. Ковальчук М. Політика як мистецтво управління людьми у філософсько-політичних концепціях Платона й Арістотеля. *Вісник Львівського Університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2019. № 22. С. 150–155.
4. Kovalchuk M., Shypunov H. Dialogic Basis of the Categories of “Openness” and “Tolerance” to the “Other” in Modern Political Discourse – Martin Buber and Gabriel Marcel. *Studia Warmińskie, 58, 87–99.* 2021. No. 58. P. 87–99.
5. Ковальчук М. Відкритість як складова політичного буття людини: комунікативний і діалогічний аспекти. *Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри.* : колект. монографія. Львів, 2022. Т. 3 : Антропологічні, суспільно-політичні та інституційні виміри розвитку демократії в Україні. С. 183–210.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ковальчук, М., (2019). Політика як мистецтво у філософських концепціях Платона та Арістотеля. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 7 лютого 2019, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 128–130.

2. Ковальчук, М., (2020). Предмет політичних вчень епохи Середньовіччя. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 6 лютого 2020, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 81–83.

3. Ковальчук, М., (2021a). Біологічні засади політики в концепції політичного розвитку Ф.Фукуями. У: *«VII методологічні читання – сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)», 11 грудня 2020, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 193–195.

4. Ковальчук, М., (2021b). Семіотична природа політологічного знання. У: *«VIII Методологічні читання – Розвиток політичної науки в Україні: сучасні методологічні тренди та практичні виміри (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)», 10 грудня 2021, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 181–183.

5. Ковальчук, М., (2022). Раціональна прийнятність, як детермінанта предметного поля політології. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 9 лютого 2022, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 94–96.

6. Ковальчук, М., (2023). Співвідношення кайроса та хроноса крізь призму історичності політичного знання. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 10 лютого 2023, Львів, Україна*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 125–127.

7. Ковальчук, М. В., (2021). Семіотика як методологія політичної науки. У: *Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 10 лютого 2021, Львів, Україна.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. с. 105–107.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

Основні результати дослідження теоретичного та практичного характеру були оприлюднені на науково-практичних конференціях:

звітна науково конференція філософського факультету (Львів, 7 лютого 2019 р.), форма участі – очна, усна доповідь;

наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка «Дні науки філософського факультету 2019» (Львів, 16-17 травня 2019 р.), форма участі – очна, усна доповідь;

звітна науково конференція філософського факультету (Львів, 6 лютого 2020 р.), форма участі – очна, усна доповідь;

всеукраїнська наукова конференція «VII методологічні читання – сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам’яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)» (Львів, 11 грудня 2020 р.), форма участі – очна, усна доповідь;

звітна науково конференція філософського факультету (Львів, 10 лютого 2021 р.), форма участі – очна, усна доповідь;

всеукраїнська наукова конференція «VIII Методологічні читання – Розвиток політичної науки в Україні: сучасні методологічні тренди та практичні виміри (пам’яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)» (Львів, 10 грудня 2021р.), форма участі – очна, усна доповідь;

звітна науково конференція філософського факультету (Львів, 9 лютого 2022 р.), форма участі – очна, усна доповідь;

звітна науково конференція філософського факультету (Львів, 10 лютого 2023 р.), форма участі – очна, усна доповідь.